

Univerzita Pardubice

Fakulta Filozofická

Historie poutního místa Hejnice

Markéta Vedralová

Bakalářská práce

2011

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Markéta VEDRALOVÁ**
Osobní číslo: **H07332**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obory: **Historie (dvouoborové)**
Ochrana hmotných památek (dvouoborové)
Název tématu: **Historie poutního místa Hejnice**
Zadávací katedra: **Katedra historických věd**

Zásady pro vypracování:

1. Severní Čechy v 17. - 18. století - kulturně - dějinný kontext 2. Poutní místa a mariánská úcta (milostné a zázračné obrazy) na Frýdlantsku 3. Baroko v Hejnicích - příchod a stavební činnost františkánů - stavba poutního kostela Navštívení Panny Marie - umělecká výzdoba kostela (dekorace fasády, kamenosochařská a řezbářská výzdoba, vnitřní zařízení - mobiliář, nástěnné malby): popis a rozbor ikonografie 4. Novodobá historie poutního kostela Navštívení Panny Marie: od josefínských reforem do současnosti

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

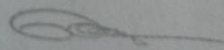
Seznam odborné literatury:

KALISTA, Zdeněk: Česká barokní pouť: k religiozitě lidu českého a barokního. Žďár nad Sázavou: Cisterciaria Sarensis, 2001- ROYT, Jan: Obraz a kult v Čechách 17. a 18 století. Praha : Karolinum, 1999 HELBIG, Julius: Geschichte der Kirche und des Klosters in Haindorf. Friedland: Josef Weber, 1894 PEER, Anastas: Maria-Haindorf : Entstehung und Geschichte des Wallfahrortes mit Gebetsanhang. Haindorf : Im Selbstverlage des Verfassers, 1929

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Pavel Panoch, Ph.D.
Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: 30. dubna 2009

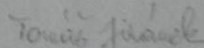
Termín odevzdání bakalářské práce: 31. března 2011

prof. PhDr. Petr Vozel, CSc.

děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2009

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 30. 3. 2011

.....

Markéta Vedralová

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Pavlu Panochovi, Ph.D. za odborné vedení této bakalářské práce, jeho cenné připomínky, rady, nesmírnou ochotu, trpělivost a vyšetřený čas. Rovněž chci poděkovat zaměstnancům Mezinárodního centra duchovní obnovy v Hejnicích, kteří mi poskytli potřebné informace ohledně dostupných pramenů.

Anotace

Práce je věnována historii poutního kostela Navštívení Panny Marie v Hejnicích. Svým charakterem se řadí mezi regionální a přispívá k poznání poutnictví a mariánské úcty na Frýdlantsku. Největší pozornost je věnována barokní etapě, kdy dochází k přestavbě kostela na vrcholně barokní dílo. Z toho důvodu je také značná část práce věnována kulturně dějinnému vývoji severních Čech v 17. – 18. století. Práce se rovněž zabývá popisem a ikonografickým rozborem umělecké výzdoby kostela.

Klíčová slova

Hejnice, poutnictví, baroko, mariánská úcta, ikonografie

Anotation

The work is devoted to the history of the pilgrimage church of the Visitation of the Virgin Mary in Hejnice. In its character, it is one of the regional and contributes to the knowledge of pilgrimage and Marian devotion in Frýdlantsko. The greatest attention is devoted to the baroque stage, where there is a church reconstruction in the high Baroque work. For this reason it is also a significant part devoted to cultural and historical development of north Bohemia in the 17th – 18th century. The work also deals with description and iconographic analysis of the artistic decoration of the church.

Key words

Hejnice, pilgrimage, baroque, marian devotion, iconography

OBSAH

1	ÚVOD.....	10
2	SEVERNÍ ČECHY V 17. – 18. STOLETÍ, KULTURNĚ – DĚJINNÝ KONTEXT	12
2.1	SEVERNÍ ČECHY A REDERNOVÉ.....	14
2.1.1	„ <i>Cuius regio eius religio</i> “	16
2.2	TERRA FELIX.....	21
2.2.1	<i>Rekatolizace</i>	21
2.3	POD VLÁDOU GALLASŮ	24
3	MARIÁNSKÁ ÚCTA (MILOSTNÉ A ZÁZRAČNÉ OBRAZY) NA FRÝDLANTSKU	27
3.1	VYMEZENÍ ZKOUMANÉ OBLASTI	28
3.2	CÍRKEVNÍ PAMÁTKY NA FRÝDLANTSKU SPJATÉ S MARIÁNSKOU ÚCTOU.....	30
4	O VZNIKU POUTNÍHO MÍSTA V HEJNICÍCH.....	36
4.1	OBEC HEJNICE	36
4.2	PROBLEMATIKA DATOVÁNÍ	38
4.3	ÚSTNÍ TRADICE.....	40
4.4	POUTNÍ MÍSTO – NÁSTROJ K POKŘESŤANŠTĚNÍ?.....	42
4.5	SOŠKY PANNY MARIE HEJNICKÉ	43
5	POUTNÍ CESTY DO HEJNIC.....	44
6	BAROKO V HEJNICÍCH	47
6.1	FRANTIŠKÁNI – VZNIK, ROZVOJ, STRUKTURA ŘÁDU	50
6.2	PŘÍCHOD FRANTIŠKÁNŮ DO HEJNIC	51
6.3	STAVBA POUTNÍHO KOSTELA NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE	53
6.4	UMĚLECKÁ VÝZDOBA KOSTELA: POPIS A ROZBOR IKONOGRAFIE	58
6.4.1	<i>Dekorace fasády</i>	58
6.4.2	<i>Vnější kamenosochařská a řezbářská výzdoba</i>	58
6.4.3	<i>Vnitřní zařízení</i>	60
6.4.3.1	Mobiliář	60
6.4.3.2	Nástrovní malby	64
7	NOVODOBÁ HISTORIE POUTNÍHO KOSTELA NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE: OD JOSEFÍNSKÝCH REFORMŮ DO SOUČASNOSTI.....	67
8	ZÁVĚR.....	72
9	SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	75
10	RESUMÉ	79

11 SEZNAM OBRAZŮ A PŘÍLOH.....	80
---------------------------------------	-----------

„Formosa“ nennt man dich – und „amtsvoll“
Bist wahrlich du in haindorfs Gnadenbild,
Und ob man has dir bringt, ob Liebeszoll,
Du lächlest immer still und mild.

„Formosa“ nennt man dich! – Voll Majestät
Ist deines Gotteshauses hehre Pracht,
Aus den wie Gnadenfrühlingsluft es weht,
Aus dem ein ganzer Segenshimmel lacht.

„Formosa“ nennt man dich! – Wie Zauberland
Umgibt dich rings ein irdisch Paradies,
Und mahnt, dab tausenden schon deine hand
Zum Himmelsparadies die Wege wies.¹

¹ Tato oslavná báseň k Hejnické Madoně vyzdvihává její líbeznost a vznešenost. Velebí se zde její „chrám páně“, tedy poutní kostel v Hejnicích, který je ve druhé sloce označován za „nádheru“ a přirovnán k „jarnímu vzduchu“, vanoucímu z „požehnaného nebe“. V poslední sloce je čtenář nabádán k návštěvě kostela, prostřednictvím „pěkné ruky“ Panny Marie, která „ukazuje cestu do nebeského ráje“. Každá ze slok zároveň poukazuje na hojně používané označení Madony Hejnické jakožto *Formosi*, tedy sličné. Báseň je citována z: PEER, Anasstas. *Maria – Haindorf: Entstehung und Geschichte des Wallfahrtsortes mit Gebetsangang*. Reichenberg, 1927, s. 17. Bližší údaje o době vzniku bohužel nejsou známy.

1 Úvod

V období baroka dochází v zájmu náboženských změn k celkovému oživení poutnictví a vznikají tak nové stavební typy chrámů, přizpůsobené většímu počtu návštěvníků. Prostřednictvím tridentského koncilu se do popředí dostává kult Panny Marie, který tvořil významnou složku katolické barokní kultury. Nejrozšířenější se tedy staly poutě k mariánským zázračným sochám a obrazům.²

Tato práce se snaží zmapovat historický, stavební a kulturní vývoj poutního místa, nacházejícího se v obci Hejnice. Zdejší bazilika Navštívení Panny Marie odráží právě onu barokní obrodu poutních míst, jež kráčí ruku v ruce s protireformačním úsilím.

Téma jsem si vybrala z důvodu zájmu o umění baroka, které jako jeden z nejmohutnějších proudů v dějinách křesťanství reflektuje velké množství církevních památek. Lokální zaměření na severočeský kraj jsem si zvolila na základě toho, že odtud pocházím a těší se u mne velké oblibě.

V první části práce nastiňuji kulturně – dějinný vývoj severních Čech v 17. – 18. století, pro lepší orientaci chronologicky rozčleněný podle vlastníků severočeských držav (resp. frýdlantského panství). Věnuji se zde třem rodům, které ovlivnily vývoj poutního místa v Hejnicích, a sice Redernům, Valdštejnům a Gallasům. Ve druhé kapitole nastiňuji fenomén barokního poutnictví a mariánského kultu v severní části Čech. Nejprve si vytyčuji zkoumanou oblast Frýdlantska a mariánskou úctu na tomto území dokládám hmotnými památkami. Smyslem této kapitoly je přiblížit vztah posvátného obrazu a kultu Panny Marie na Frýdlantsku. V následujících dvou kapitolách se zaměřuji pouze na kostel v Hejnicích – objasňuji okolnosti vzniku tohoto mariánského poutního místa, zabývám se jeho problematikou datování, legendickým zařazením, poutními cestami a nejstaršími doloženými poutěmi. Největší pozornost jsem ovšem věnovala kapitole, jež pojednává o baroku v Hejnicích. Snažím se zde v první řadě krátce pojednat o architektonických dílech, které v severních Čechách předznamenávají vývoj barokního slohu. V souvislosti s ranými stavebními aktivitami hejnického chrámového komplexu se snažím nastínit také vývoj františkánského řádu. Tento řád byl na výzvu Františka Ferdinanda Gallase pozván do Hejnic. Prostřednictvím fundace se kostel přeměňuje v řádový klášter františkánů – minoritů a geometrickou řadou vzrůstá počet jeho návštěv. Zabývám se rovněž stavebně – historickým

² ROYT, Jan. *České nebe: Soupis nejznámějších mariánských poutních míst v Čechách a na Moravě, českých a moravských zemských patronů*. Havlíčkův Brod, 1991, s. 3.

průzkumem a poté přistupuji k uměleckému popisu chrámu a interpretaci ikonografických podnětů. Závěrečná kapitola práce se věnuje novodobé historii, rozebírá osudy poutního místa za nepříznivých dob osvícenství, světových válek a komunistického režimu.

Zdrojem mi byly archivní prameny umístěné ve Státním oblastním archivu Litoměřice, pobočce Děčín, fondu Historická sbírka Clam – Gallasů. Pod heslem „Hejnice“ jsem zde našla nemalé množství odkazů na uzavřené smlouvy týkající se poutního místa, kostelní účty, stavební plány, ale kupříkladu i osobní korespondenci pánů z Redernu. Rovněž čerpám z archiválií umístěných v Národním archivu Praha, fondu Řád františkánů a fondu Archiv pražského arcibiskupství. V souvislosti s obcí Hejnice či přímo s poutním místem neexistuje modernější souhrnné pojednání. V případě dějin kostela tedy vycházím ze starší cizojazyčné literatury³ a kompilací, které se věnují přílehlému okolí Hejnic i poutnímu místu samotnému.⁴

Cílem práce je ucelený pohled na vývoj tohoto mariánského poutního místa, které prochází v období baroka výraznou přestavbou. Přibližuji tím fenomén barokního poutnictví, který je třeba v kontextu dějin Českých zemí chápat jako součást protireformačních tendencí. Rekatolizace severních Čech ovšem probíhala ve svém nejsevernějším výběžku zdlouhavějším a problematičtější způsobem než tomu bylo jinde ve vnitrozemí. Zároveň nesmíme zapomínat ani na reprezentativní účel církevní staveb, v očích jejich šlechtických patronů. To vše tvoří celkový obraz poutního místa v období baroka.

³ BENNESCH, Josef. *Ortsgeschichte von Haindorf*. Haindorf, 1924. HELBIG, Julius. *Geschichte der Kirche und Kloster Haindorf*. Friedland, 1894. HELBIG, Julius. *Beiträge zur Geschichte der Stadt und des Bezirkes Friedland i. B. Dritter Band*. Friedland, 1894. PEER, A. *Maria – Haindorf*.

⁴ ANDĚL, Rudolf – KARPAŠ, Roman a kol. *Frydlantsko: minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec, 2002. ISBN 80-86424-18-9. KARPAŠ, Roman. *Kniha o Liberci*. Liberec, 2004. NEVRLÝ, Miloslav. *Kniha o Jizerských horách*. Liberec, 1981. KOUBEK, František. *Hejnice 750 let: 1211 – 1961*. Hejnice, 1961.

2 Severní Čechy v 17. – 18. století – kulturně – dějinný kontext

Oblast Frýdlantského výběžku má v českých dějinách svébytné postavení. Jedná se zejména o polohu, která se stala klíčovou pro komunikaci Čech a Horní Lužice. Propojení mezi oběma oblastmi se odehrávalo jak na politické a církevněsprávní úrovni, tak i ve sféře kulturní.⁵ Kulturní dědictví s vazbami na Žitavsko či Slezsko je doloženo řadou kostelů převážně středověkého původu, které spadaly pod arcijáhenství budyšínské či žitavské a míšeňskou diecézi.⁶ Od novověku, kdy byla jednotlivá území již oddělena pásmem hranic, se vazby nasměrovaly do Čech, ale církevní organizace pod vlivem Míšeň zůstala nadále patrná. Díky zeměpisné poloze byl také umožněn příliv uměleckých podnětů z center Lužice. V poslední třetině šestnáctého století se projevila v celé oblasti Frýdlantska severská pozdní renesance, která měla zálibu v bohaté dekoraci a výrazné tendenci protahovat průčelí a jednotlivé články do výše.⁷

Významnou kulturně – historickou změnou bylo, že se Frýdlantsko pravděpodobně již za posledních pánů z Bibersteinu stalo zcela protestantským, takže rozšířilo okruh nekatolického obyvatelstva Čech, ovládaných od roku 1526 katolickými Habsburky. Tato okolnost sehrála ve spojitosti s událostmi 17. století v dějinách tohoto území důležitou roli.⁸ Rod Redernů se zde stává hlavním činitelem, jednajícím v souladu s náboženským vývojem přilehlých německých oblastí, čímž nám opět potvrzuje všudypřítomné „neviditelné vazby“ severočeského kraje, tentokrát na území Saska. Katolická víra se do kraje navrácí až s novým vlastníkem panství Frýdlant, a sice Albrechtem Václavem Eusebiem z Valdštejna. Frýdlantsko ve spojení s válečným hospodářstvím a podnikatelskými schopnostmi Albrechta z Valdštejna na jedné straně prosperovalo,⁹ na straně druhé bylo nesmazatelně poznamenáno třicetiletou válkou.

⁵ Nejsevernější výběžek Čech (Frýdlantský výběžek) byl od 13. století hraniční oblastí sousedící s Horní Lužicí. Akvizice jednotlivých vesnic v Horní Lužici držiteli Frýdlantu, ať již pány z Bibersteina nebo z Redernu, či hrabaty z Gallasu, později Clam - Gallasu, byly proto často spojeny s jejich inkorporací k českému území. Není divu, že až do 17. století byla hraniční linie předmětem četných sporů. KRACÍKOVÁ, Lucie – BELLING, Vojtěch. *Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku*. Praha, 2003, s. 7. ISBN 80-86204-11-1.

⁶ Byly to pravděpodobně také všechny kostely Frýdlantska středověkého původu (včetně Hejnic), které se těšili úcty Panny Marie. TAMTÉŽ, s. 63, 66, 78, 83.

⁷ Typické jsou štíty nebo skupiny štítů s malebně vykrajovanými obrysy. Tento vývojový stupeň přesáhl, nejen v rámci architektury, ale i v jiných uměleckých odvětvích, až do 17. století a byl souběžný s manýrismem. Charakteristickým způsobem se na severu Čech pozdní renesance projevila ve stavební činnosti Redernů, kterou vedl stavitel severoitalského původu Macro Spazzio z Lanza. KROPÁČEK, Jiří. *Severní Čechy – krajina, historie, umělecké památky*. Praha, 1981, s. 23.

⁸ ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 41.

⁹ Blíže o ekonomické situaci Frýdlantského panství za správy Albrechta z Valdštejna: viz JANÁČEK, Josef. *Valdštejn a jeho doba*. Praha, 1978, s. 346 – 356.

Ono prostředí Jizerských Hor, kterými je Frýdlantský výběžek lemován, popisuje Miloslav Nevrlý¹⁰ jako oblast, svým podnebím a flórou nejvíce podobnou té severské. Byli to však právě Švédové, kteří se v první polovině sedmnáctého století nemalým podílem zasloužili o zpusťování tohoto kraje. Spojenecká saská vojska oblehla poprvé Grabštejn 22. 10. 1631 a ve dnech 4. – 5. 11. protáhla Českolipskem a obsadila Prahu, přičemž se vrátili i mnozí emigranti.¹¹ V průběhu války byl kraj poznamenán nejen dalšími švédskými nájezdy,¹² ale také průtahy vlastní Valdštejnovy armády. Obyvatelstvo bylo na delší dobu ušetřeno pouze v letech relativního míru v oblasti.

K výrazným a ve svých důsledcích dalekosáhlým změnám dále dochází po podepsání vestfálského míru, který ponechal Čechy v moci Habsburků a nezajistil zde náboženskou svobodu. Tak mohlo být uváděno do života Obnovené zřízení zemské z roku 1627, které v zemích Koruny České připouštělo pouze jedno náboženství, a to katolické.¹³ Převážná část severočeských držav se v tomto období soustřeďuje do rukou Gallasů (resp. Clam – Gallasů). Ti se také zasloužili o stavební aktivity, které dodnes ovlivňují architektonický vzhled celého kraje.

¹⁰ Miloslav Nevrlý je známý současný český zoolog, cestovatel, publicista a spisovatel, který věnoval svůj zájem především Jizerským horám. Jeho knižní počiny jsou uceleným pohledem na faunu, flóru, geologii a v neposlední řadě také na historii území severních Čech. Až do roku 2000 byl zaměstnancem Severočeského muzea v Liberci.

¹¹ Na statek Albrechtice u Turnova se vrátil Jaroslav, Kryštof a Rudolf z Kyjova, do Mnichova Hradiště Jiří Sádovský ze Sloupna – zeť popraveného Václava Budovce. Ze strany exulantů se projevovali i násilností a msty: Kryštof z Valdštejna byl zbit a zbaven ošacení došel až do Českého Dubu, kde se ho ujal Albrecht z Valdštejna. ANDĚL, Rudolf. Třicetiletá válka na českolužickém pomezí a v přilehlém Pojizeří. In *Sborník severočeského muzea* 10, 1991, s. 26 – 48, s. 35. ISBN 80-7047-040-2.

¹² 22. 6. 1634 saská vojska vyplenila Liberec, 11. 7. 1634 obsadili Liberec Švédové, vyplenili Chrastavu a znovu obsadili Grabštejn, 18. 5. 1639 vojska v čele s generálem Johanem G. Banérem vytáhla na Frýdlantsko a 24. 5. se jim podařilo obsadit zámek Frýdlant, 29. 8. 1639 došlo k vyplenění Svijanského zámku na Trutnovsku, v květnu 1641 obsadili Švédové Český Dub, 29. 9. 1642 byl opět obsazen Frýdlant, 13. 11. 1642 vpadl žitavský oddíl na Trutnovsko. V letech 1643 – 1644 se rozhodl vrchní velitel Matyáš Gallas vytlačit Švédy ze Žitavy, což se stalo osudným hradu v Návarově, kde zůstala odříznutá švédská posádka. Hrad byl 25. 7. 1644 na povel císaře pobořen a nadobro tak ztratil svůj vojenský význam. Poslední velké vítězství Švédů bylo zaznamenáno v bitvě u Jankova 6. 3. 1645, díky níž si získali opěrné body, výhodné ke vstupu do Čech – opět tak dochází k plenění Turnova, Českého Dubu a také Sobotky. Naposledy byl dobyt v roce 1646 hrad Frýdlant, kde se Švédové zařizovali na dlouhý pobyt – zůstali zde až do října roku 1649. ANDĚL, R. Třicetiletá válka, s. 26 – 48.

¹³ V kraji tak dochází k několika vlnám rekatolizace a následných nepokojů. Viz např.: ANDĚL, Rudolf. Lesk a bída „nové“ drobné pobělohorské šlechty: (Rodina Püchlerů na lenním statku Loučná na Frýdlantsku). In *Fontes Nissae* 3, 2002, s. 7-36. ISBN 80-7083-666-0.

2.1 Severní Čechy a Redernové

Počátek 17. století je v severních Čechách spjat s působením rodu Redernů. Jedná se o severoněmecký rytířský, později panský rod. Zmínky o něm lze vysledovat až do 12. století.¹⁴ V 15. století žil ještě ve Slezsku, přičemž o století později se jeho domovem staly již Čechy.¹⁵

Ani ne rok od nečekaného úmrtí posledního z Bibersteinů, tedy Kryštofa¹⁶ se na frýdlantské panství přijeli „podívat“ královští komisaři. Cíl jejich návštěvy byl jasný – podat králi Ferdinandovi I. podrobnou zprávu o stavu jeho panství Frýdlant, Liberec, Hamrštejn a Závidov, rozkládající se na severu Čech.¹⁷

V roce 1554 byl Bedřich z Redernu ustanoven hejtmanem panství. Svou funkci bral spíše formálně, neboť se stále zdržoval v královských službách ve Slezsku. Patřila mu tam panství Tost, Peiskretscham a Ruppertsdorf. Zmíněná panství v Čechách tedy spravovali podhejtmani.¹⁸ Důvodem, proč si Ferdinand jemu připadlá území po smrti Bibersteinů ponechal a prozatím jej nikomu neprodával, byl pravděpodobně rod Hohenzollernů na severu říše a jejich neustále pokusy o rozšiřování panství ve Slezsku, které českého krále velmi zneklidňovaly. Cílem Ferdinanda I. bylo území Hohenzollernů rozdělit. Z počátku se snahy císaře v Braniborsku potýkaly s velkým odporem, nicméně situace v říši se pro něj vyvinula natolik příznivě, že statky po Hohenzollernech ve Slezsku mohl zanedlouho obsadit a zbavit se tak v jeho očích nepřijemného ohrožovatele frýdlantského panství i celé jeho říše.

V roce 1558 konečně Ferdinand I. svolil k odprodeji hradu Frýdlant s jeho přílehlým okolím a zde se představují Redernové poprvé v dějinách severních Čech, jako jeho majitelé. Frýdlantské panství odkoupil Bedřich z Redernu za 40 000 tolarů a vše bylo stvrzeno listinou z 1. 4. 1558, vyhotovenou v Linci.¹⁹ Téhož roku se stal také prezidentem slezské komory a byl povýšen do panského stavu.²⁰ Bedřich patřil mezi věrné služebníky panovníka, kteří ho plně podporovali. Svou oddanost prokazoval i častými finančními půjčkami a je vcelku možné, že právě proto se Ferdinand I. rozhodl prodat frýdlantské panství rodu, vůči němuž se kdysi zadlužil, a tím by byly smazány jeho případné závazky. Fakt, že prodal území

¹⁴ KARPAŠ, Roman. *Kniha o Liberci*, s. 18. ISBN 80-86761-13-4.

¹⁵ HALADA, Jan. *Lexikon české šlechty: Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti I*. Praha, 1994, s. 124. ISBN 80-85770-11-3.

¹⁶ Kryštof zemřel na hradě Frýdlant dne 15. 12. 1551.

¹⁷ Kryštof z Bibersteinu skončil bez potomků, takže jím frýdlantská bibersteinská větev vymřela. Úporné snahy Bibersteinů vedlejších rodových větví získat Kryštofovy statky byly marné, neboť ty připadly jako odúmrtí majetku královské komory. Navíc král odmítl i žádost salcburského arcibiskupa, který o toto území projevil zájem. KARPAŠ, R. *Kniha o Liberci*, s. 18.

¹⁸ ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 43.

¹⁹ BENNESCH, J. *Ortsgeschichte von Haindorf*, s. 33.

²⁰ HALADA, J. *Lexikon české šlechty*. s. 124 – 125.

nekatolíkům, také dokazuje jeho neustálou potřebu upevnování své pozice obstaráváním podpory loajálních příznivců a to i za cenu, že se bude jednat o protestanty. Po smrti Bedřicha z Redernu v roce 1564 přešla panství Liberec, Frýdlant a Závidov do majetku jeho synů – Jana Jiřího, Sebastiana, Fabiana, Kryštofa a Melchiora. Nejstarší Jan Jiří se stal poručníkem mladších bratrů, kteří ještě nedosáhli plnoletosti.²¹ O období společné správy panství Bedřichovými syny není téměř nic známo. Roku 1572 zemřel Fabian, následoval ho Sebastian (1579) a Jan Jiří (1586).²² Zůstali dva nejmladší synové Kryštof a Melchior, kteří ve společné správě majetku pokračovali, ale jakým způsobem byly rozděleny jejich pravomoci není jasné. Některé listiny stvrzovali společně (právo várečné pro Frýdlant, 1589) a také přístavba frýdlantského zámku byla společnou akcí. Jiné významné dokumenty však podepsal Melchior sám, například církevní řád panství (1583). Stejně tak je jeho dílem založení Nového Města pod Smrkem (1584), horního městečka, kde se těžil cín, a později i Bílého Potoka (1594).²³

Spolupanování bratrů však netrvalo příliš dlouho, jelikož Kryštof zemřel v roce 1591 a Melchior se tímto stal jediným vlastníkem panství. Melchior z Redernu studoval v Heidelbergu a Míšni, ale od studia ho odlákala válečná pole Evropy. Bojoval ve Francii, Itálii, Prusku, Polsku, především proslul jako obhájce varaždínské pevnosti před Turky (viz níže). Císař Rudolf II. ho za její uhájení pasoval v Praze na rytíře a odměnil 20 000 toлары. Melchior se posléze stal prezidentem válečné rady a převzal vrchní velení uherské armády.²⁴

Po smrti „*horlivého protestanta*“²⁵ Melchiora v roce 1600 přešla panství do rukou syna Kryštofa II., jehož poručníkem se stala na krátkou dobu jeho matka, Kateřina z Redernu (rozená Šliková).²⁶ Byla to právě ona, která odvezla z hejnického kostela starou gotickou dřevěnou sošku Panny Marie z 15. století a umístila ji do své rezidence na Libereckém zámku. Neodvezla si ovšem pouze sošku, ale také cenné kostelní vybavení, dva zvony, kostelní knihy a staré písemnosti z kostelní věže.²⁷ V roce 1615 však zámek vyhořel a lidé to pokládali za

²¹ Bedřich z Redernu měl s manželkou Salomenou, rozenou ze Schönaichu, kromě jmenovaných potomků ještě syny Bedřicha ml., a Maxmiliána, kteří ovšem skonali dříve než samotný Bedřich a také tři dcery – Kateřinu, Annu a Juditu. SVOBODA, Milan. *Rezidence pánů z Redernu na přelomu 16. a 17. století*. In *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*. České Budějovice, 1999, s. 201–222, s. 203. ISBN 80-7040-331-4.

²² Jan Jiří sice ještě žil v době, kdy se od roku 1580 o panství starali už jen Kryštof I. a Melchior, nicméně se již řadu let staral o více zmíněná otcovská panství ve Slezsku. TAMTÉŽ, s. 204.

²³ KARPAŠ, R. *Knihy o Liberci*, s. 19.

²⁴ HALADA, J. *Lexikon české šlechty*, s. 125.

²⁵ PEER, A. *Maria – Haindorf*, s. 7.

²⁶ Co se týče uplatnění sňatkové politiky, pak byli Redernští spřízněni nejvíce co do počtu sezdaní s rodem Šliků: Kryštof se v roce 1581 oženil s Alžbětou Šlikovou, téhož roku se sestra Judita provdala za Štěpána Šlika a Melchior se oženil o rok později s Kateřinou Šlikovou. Oba dva rody k sobě měli blízko už jen z toho důvodu, že byly luterského vyznání. Mezi další, se kterými byli Redernové spřízněni patří například Parchvicové a Lobkovicové. HALADA, J. *Lexikon české šlechty*, s. 126.

²⁷ HELBIG, J. *Geschichte der Kirche und Kloster Haindorf*, s. 15.

„trest boží“.²⁸ Z toho důvodu byla ještě téhož roku soška, jen lehce ohořená, do kostela vrácena.²⁹

Kateřina z Redernu se obyvatelům zejména frýdlantského panství příliš nezavděčila ani svým počínáním v obchodní oblasti, konkrétně v prodeji piva. Frýdlantský pivovar, dokončený ještě za Melchiorova života vyráběl panské pivo a Kateřina se rozhodla prodávat je nejen v měšťanských hospodách, ale také na vesnicích. Ve Frýdlantě narazila na odpor měšťanů, kteří se cítili hospodářsky ohroženi a začali poukazovat na porušování svých platných privilegií. Střet mezi vrchností a měšťany zintenzivněl v letech 1608 – 1616. Několikrát se jej pokusil řešit Rudolf II. a po něm i císař Matyáš. Ten frýdlantskou paní napomínal, aby šetřila práv svých poddaných. Kateřina se nepochybně cítila poškozena, neboť byla uražena její rodová hrdost. *Prohlašovala o frýdlantských, že to jsou rebelanti a někteří byli i uvězněni.* Kateřina z Redernu tak vstoupila do povědomí regionálních historiků jako „zlá a panovačná žena“.³⁰ Zemřela v Liberci 29. července 1617 a není ani bezpečně známo, kde je pohřbena. (dodnes se hovoří o tom, že nenávisť jejich poddaných ji provázela až za hrob, neboť její ostatky, které měly být údajně uloženy na Libereckém zámku se nikdy nenašly).³¹ Synem Kryštofem se epizoda svobodných pánů z Redernu na panství Liberec, Frýdlant a Závidov uzavírá. Po bitvě na Bílé Hoře mu byl zkonfiskován veškerý majetek a svůj život dožil v exilu.³²

2.1.1 „Cuius regio eius religio“

Starý slezský rod Redernů byl, jak je známo, stoupencem reformního učení augšpurského vyznání. Toto učení se projevilo již za posledních Bibersteinů a souviselo s luterskou reformací, probíhající od roku 1517 ve všech německých oblastech. V reformačním pojetí nebyla možná náprava společnosti bez přísného dodržování božího zákona, Bible představovala jedinou autoritu a bylo možné ji vykládat v národních jazycích. Součástí zjednodušené bohoslužby bylo podávání *pod obojí způsobou laikům*. Pro věřící byla také velmi lákavá kázání v mateřském jazyce, která jim víra umožňovala. S nástupem pánů

²⁸ NEVRLÝ, M. *Kniha o Jizerských horách*, s. 327.

²⁹ Teprve během rekatolizace byla však vrácena na hlavní oltář chrámu. KRACÍKOVÁ, L. – BELLING, V. *Středověká sakrální architektura*, s. 64.

³⁰ NEVRLÝ, M. *Kniha o Jizerských horách*, s. 327.

³¹ Poslední průzkum frýdlantské redernské krypty v roce 1908 dokládá, že tam pohřbena nebyla. Úspěšný nebyl ani průzkum v kostele sv. Antonína v Liberci ve druhé polovině devatenáctého století. Nalezena byla jen rakev s ostatky Anny Marie Šlikové, která zemřela 23. října 1617. ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 46.

³² Blíže o Kryštofovi II. z Redernu viz: SVOBODA, Milan. Kryštof II. z Redernu a exil po roce 1620. In *Osobnosti z dějin regionu*. 2, 2005, s. 29-54. ISBN 80-7083-941-4.

z Redernu se toto vyznání stalo oficiálním. S tímto stavem se však nemohly smířit církevní úřady. Již v roce 1563 dostal Bedřich z Redernu příkaz, aby ze svých držav vyhostil všechny nevysvěcené evangelické kněze, kteří se mohli ženit a na fary dosadil kněze katolické, řádně vysvěcené a vyslané kapitulou. Tento příkaz však vůbec nezapůsobil. Církevním záležitostem se velmi horlivě věnoval Melchior z Redernu. V roce 1583 se ve Frýdlantě konalo shromáždění všech duchovních z panství Frýdlant, Liberec a Závidov. Zde byl dojednán všeobecně závazný církevní řád pro tato panství, který potvrdil právě Melchior. Za platnou směrnicí pro všechny kněze a jejich kázání byla vzata augšpurská konfese. Od té doby se podle Melchiorova ustanovení každoročně konaly ve Frýdlantě dva synody, na nichž kněží z panství za předsednictví frýdlantského pastora řešili náboženské otázky.³³ Od roku 1586 působil ve Frýdlantě duchovní, magistr Martin Nussler, absolvent teologie ve Wittenberku. Již po dvou letech jej Melchior jmenoval farářem a superintendentem pro Frýdlantsko, Liberecko a Závidovsko. Úkolem tohoto „dohlížeče“ byl dozor nad církevními obřady a školami.³⁴

Odlišná zbožnost Redernů se nemohla nepromítnout do celkové situace poutnictví ve frýdlantském regionu a jeho blízkém okolí. Většina katolických kostelů byla tímto přeměněna na protestantské. Největším ohniskem střetu mezi katolickými občany, katolickou šlechtou, církevními hodnostáři a protestantskými Rederny však byly Hejnice a poutní kostel, který zůstal po celou dobu jejich působení na Frýdlantsku uzavřen. I přes to ovšem *lidé tajně přicházeli, vhažovali dary otevřenými okny a shromažďovali se k pobožnostem na okolních kopcích*.³⁵ O tom, že se Hejnická Madona těšila nemalé oblibě, vypovídá už samotný fakt, že žádosti o znovuotevření kostela byly zasílány z těch nejvyšších postů.³⁶

³³ KARPAŠ, R. *Kniha o Liberci*, s. 25.

³⁴ ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 44.

³⁵ NEVRLÝ, M. *Kniha o Jizerských horách*, s. 327.

³⁶ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, Inv. č. 722, sign. VIII/18, Kostel a klášter (1589 – 1925), karton č. 198. Složka s názvem „Korespondence týkající se uzavření kostela v Hejnicích“ obsahuje celkem 7 listin: dopis z pražského arcibiskupství, dopis od prezidenta apelačního soudu, dopis - petici od pražských katolických úředníků, dopis od zemského soudce, dopis od sester při Klášterní nadaci sv. Marie Magdalény v Lubani a dvě odpovědi Redernů. Některé pasáže z těchto listin jsou také citovány v: SVOBODA, Milan. Der Fall Haindorf – Katholiken versus Protestanten: Konfessionalisierung oder Disziplinierung?. In *Grenzraum und Transfer. Perspektiven der Geschichtswissenschaft in Sachsen und Tschechien* (hrg. Miloš Řezník), Berlin: Duncker und Humboldt, 2007, s. 95 – 118.

Dopis arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice³⁷ z kanceláře pražského arcibiskupství je adresován: „*Urozeným pánům panu Janu Jiřímu, Sebastianovi, Kryštofovi a Melchiorovi, bratrům Redernům z Frýdlantu a Závídova - našim milým mimořádným přátelům*“.³⁸ Tato vůbec první písemnost, dokládající uzavření kostela pochází ze dne 22. 5. 1579.³⁹ Antonín Brus si toto datum nevybral náhodně – v nejbližší době se měly konat mariánské oslavy, čímž se snažil svou žádost ještě více urgovat. Dopis vyjadřuje prosbu o znovuotevření významného poutního místa z důvodu četných procesí, které se zde objevují bez ohledu na národnost, jazyk či místo narození: „*Každoročně o svatodušních svátcích přichází mnoho českého i německého lidu, k naší milé paní české na pařezu zvané, a vykonává zde bohoslužbu. Nyní je však od nějaké doby kostel uzavřen.*“⁴⁰ Antonín Brus z Mohelnice, podepsán jakožto „*Antonín, z boží milosti arcibiskup při Praze*“ nic nepřikazuje, pouze žádá a jedná v souladu s tridentskými rozhodnutími, které doporučují uctívání obrazů Panny Marie. Není se čemu divit, že k reakci na tento dopis ze strany svobodných pánů z Redernu - protestantů, kteří jen s těžší pochopily takovouto katolickou naléhavost, pravděpodobně nikdy nedošlo.⁴¹

Dne 22. 4. 1589 byla zaslána Redernům žádost císařského rady a prezidenta apelačního soudu v Čechách Jiřího mladšího Popela z Lobkovic. Tento významný zemský úředník, podporující nesmlouvavou a tvrdou politiku vlivné ultrakatolické skupiny byl s protestantskými Rederny příbuzensky spřízněn.⁴² V první části dopisu se Lobkovic nejvíce odvolává zejména na tento vztah a také na přátelství, které mezi nimi panuje. Dokládá to fakt, že písemnost je věnována: „*obzvláště přátelskému milému panu švagrovi*“.⁴³ Toto oslovení bychom v dopise napočítali ještě třikrát, tudíž je zřejmé na co Lobkovic především sázel.

³⁷ Biskup vídeňský (1558 – 1562), posléze arcibiskup pražský (1561 – 1580), Antonín Brus z Mohelnice se účastnil zasedání Tridentského koncilu a vešel ve známost svou nemalou snahou o postupnou rekatolizaci obyvatelstva a zasloužil se o šíření tridentských dekretů. Blíže viz např.: CVRČEK, J. *Antonín Brus z Mohelnice*. Praha, 1896.

³⁸ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, Inv. č. 722, sign. VIII/18, Kostel a klášter (1589 – 1925), karton č. 198. Dopis od Antonína Bruse z Mohelnice, 1579.

³⁹ Jednalo se konkrétně o svátek Navštívení Panny Marie (31. 5.), kterému byl hejnický kostel zasvěcen. GRÜN, Anselm – REITZOVÁ, Petra. *Mariánské svátky: Ukazatelé cesty k životu*. Kostelní Vydří, 2006, s. 44.

⁴⁰ Regionální literatura bez výjimky klade uzavření poutního kostela do 80. let 16. století, tedy do období, kdy panství spravoval Melchior z Redernu nicméně SVOBODA (2007: 97) ve své studii poukazuje na to, že pramen, který by hovořil o jasném datu, doposud nebyl objeven. Dokonce je možné, že kostel byl uzavřen ještě za posledních Biberštejnů.

⁴¹ Případná odpověď není uložen v SOA Litoměřice a taktéž o ní není doposud zmínky v jakékoliv literatuře týkající se rodu Redernů.

⁴² Jiří mladší Popel z Lobkovic pocházel ze zbrožské větve Lobkoviců a jako všichni Popelové byl pravověrným a tradičním katolíkem. HALADA, J. *Lexikon české šlechty*, s. 91 – 93. Od roku 1585 zastával úřad nejvyššího hofmistra a prezidenta apelačního soudu. Jeho příbuzný Jáchym Bohuslav z Lobkovic byl 3. manželem Anny z Redernu – starší sestry Melchiora z Redernu. ŽUPANIČ, Jan – STELLNER, František – FIALA, Michal. *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*. Praha, 2001, s. 340. ISBN 80-86493-00-8.

⁴³ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, Inv. č. 722, sign. VIII/18, Kostel a klášter (1589 – 1925), karton č. 198. Dopis od Jiřího z Lobkovic, 1589.

K tomuto dopisu od prezidenta apelačního soudu je navíc přiložena další prosba - jakási petice, vyjádřená podpisy šlechticů, občanů a císařských úředníků, pocházejících z Prahy. Lobkovic se za tuto prosbu přimlouvá a žádá, aby ji „*milý pan švagr*“ vyslyšel, neboť byla zaslána od lidí „*z výjimečné katolické zbožnosti*“.

Dne 28. 9. 1589 byl zaslán dopis od císařského rady a zemského soudce v království českém, Jiřího z Martinitz., který na rozdíl od předešlých žádostí lpí na požadavku, aby „*se do budoucna obnovili jednou do roka poutě a slavnosti*“.⁴⁴ Názor je vyjádřen jasně a závažně, nicméně bez odezvy.

V témže roce zaslal dokonce přímý rozkaz císař Rudolfa II.,⁴⁵ který v dopise velmi oceňuje Melchiorův úřad a můžeme tak jistým způsobem číst mezi řádky o potřebě Melchiora z Redernu, ohledně válek s Turky.⁴⁶ Pro hospodářský i kulturní rozkvět svých statků se totiž Melchior mohl bez obav věnovat i činnostem mimo svá panství. V roce 1592 skončil mír s Turky a tak ještě téhož roku Melchior vytáhl, v hodnosti plukovníka velícího tisícovce jezdců, do Uher. V roce 1593 v bitvě u Sisaku v Chorvatsku se mu podařilo osvobodit zajaté křesťany, v dalším roce byl již jmenován zástupcem velitele Petra Voka z Rožmberka, v roce 1598 asistoval při znovudobytí Rábu načež ho bratr císaře Rudolfa II., Maxmilián, jmenoval polním maršálem a velitelem jízdy v sedmihradském tažení. Samotný císař ho vyznamenal až po ubránění Velkého Varadínu v roce 1599.⁴⁷

Většinu těchto dopisů frýdlantští svobodní páni obešli oklikou – dokonce se i omluvili, ale poutní místo v Hejnicích otevřít nehodlali. V odpovědi císaři Rudolfu II. píše tato odůvodnění: „*v uplynulých letech přibýlo na svatodušní svátky vždy mnoho cizího národa a hrubé luzy a s nimi i podezřelé osoby, a tak se při těchto shromážděních často dávaly na odlehlých místech a v horách těžké případy zločinů, jako vraždy, smilstva a krádeží, přinášejících veřejné pohoršení*“.⁴⁸

Z katolických šlechticů věnovali bratři Redernové odpověď pouze Jiřímu z Lobkovic a to pravděpodobně z toho důvodu, že byl s nimi příbuzensky spjat a chovali k němu stejně jako

⁴⁴ TAMTÉŽ, dopis od Jiřího z Martinitz, 1589.

⁴⁵ Tento dopis jsem bohužel stejně jako SVOBODA (2007: 102) pod heslem „Hejnice“ nenalezla, ale je možné, že v rozsáhlé historické sbírce Clam – Gallasů se nachází. Nicméně je zmíněn také regionální literaturou a z dochované odpovědi Redernů je zřejmé, že musí existovat. O příkazu se zmiňuje například: BENNESCH, J. *Ortsgeschichte von Haindorf*, s. 104.

⁴⁶ SVOBODA, M. *Der Fall Haindorf*, s. 102.

⁴⁷ ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 45.

⁴⁸ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, Inv. č. 722, sign. VIII/18, Kostel a klášter (1589 – 1925), karta č. 198. konskript odpovědi císaři Rudolfu II., nedatováno. Citováno také v: NEVRLÝ, M. *Knihy o Jizerských horách*, s. 325.

k Rudolfu II. vřelé vztahy.⁴⁹ Je zajímavé, že Redernové v odpovědi dbali na to, aby nevzbudili stanovisko konfesní zaujatosti. Snaží se být povzneseni, aby vedli jakési náboženské boje. Melchior tak pravděpodobně činí v důsledku svého cestování po Evropě, neboť se zde setkal s řadou humanistických učenců a je dosti možné, že tím chtěl pouze dokázat svou „civilizovanost“. Vysvětlení nutné ochrany životního prostoru, zabráněním zločinům a neřestem dokazují již Melchiorovy obvyklé snahy o bránění vlasti v patnáctileté válce.⁵⁰

Pokud si provedeme exkurz do literatury zabývající se poutnictvím, zjistíme, že poutě v této době vskutku nebyly bezpečné pro „statky vezdejší, tělo i duši.“⁵¹ Již v 15. století se vyostřuje kritika poutí z důvodů nárůstu kriminality, přesněji krádeží, zločinů, znásilňování žen, prodávání dětí do otroctví a zanedbávání pracovních i rodinných povinností. Objevují se zde i takové názory, že uctívání ostatků svatých je nesmyslné a nehygienické.⁵² Dokonce i některé výnosy tridentského koncilu upomínají na vyvarování se kriminality a jiných neřestí: „Zneužívání poutí má být úplně odstraněno, vymýceny mají být pověry vzešlé ze vzývání svatých a uctívání ostatků. Biskupové mají dbát na to, aby věřící nezneužívali svátků a návštěvy relikvií ke žranicím a pitkám (*ad commessiones et ebrietates*), při oslavách světců se lidé mají vyvarovat výstřelků a nevázanosti (*per luxu met lascivit agantur*). Biskupové mají dále pečovat o to, aby se nedálo nic nespořádaného, profánního, nepočestného, neboť domu božimu přísluší svátost (...).“⁵³ Pokud se soustředíme pouze na poutní slavnosti v Hejnicích, pak v dochovaných pramenech nalézáme záznam, který hovoří o jisté kriminalitě ještě za dob působení Bibersteinů, v roce 1515. Jedná se o Lužické Srby, kteří se spřáhli s dalšími zloději a oloupily několik občanů (viz pátá kapitola).

Mohly bychom tedy tuto kapitolu uzavřít tím, že Redernové měli právo se obávat a v neposlední řadě zásada „cuius regio, eius religio“, podle níž bylo Německo po roce 1555 rozděleno dle náboženské příslušnosti knížat bez ohledu na náboženské přesvědčení jejich poddaných a která ještě stále platila i v Českém království, umožňovala poutní místo v Hejnicích ponechat uzavřené.

⁴⁹ TAMTÉŽ, odpověď Melchiora z Redernu, nedatováno.

⁵⁰ SVOBODA, M. Der Fall Haendorf, s. 101 – 102.

⁵¹ OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Praha, 2002. s. 152–168. ISBN 80-7021-510-0.

⁵² Například Erasmus Rotterdamský v svých dialozích ironicky poukazuje na uctívání ostatků z kříže, na němž byl Kristus ukřižován. TAMTÉŽ, s. 62.

⁵³ TAMTÉŽ, s. 78.

2.2 *Terra felix*

Majetek na území Českého království, dříve náležící Kryštofu II. z Redenu obsadila 4. dubna 1621 vojska Albrechta z Valdštejna. Rod *Waldsteinů* byl na rozdíl od Redernů či Bibersteinů rodem výhradně staročeským (ač jak si můžeme povšimnout, název tomu neodpovídá). Původně vznikly rozrodem Markvarticů, kteří od středověku ovládali téměř celé Pojizeří a také část východních Čech. U rodu však došlo k rozdělení na řadu linií, čímž se ustanovili páni z Valdštejna, z Vartenberka, z Lemberka, z Roštejna atd.⁵⁴

Albrecht z Valdštejna se stal v létě 1622 majitelem téměř veškerých zkonfiskovaných statků ve sledované oblasti.⁵⁵ Byly to zejména državy Smiřických a Redernských, které tvořily jádro Valdštejnovy domény, jež se stala v roce 1624 knížectvím a v roce 1625 vévodstvím Frýdlantským.⁵⁶ Hospodářská prosperita některých odvětví, jako např. železářství, soukenictví a plátenictví byla vyvolaná zapojením celého vévodství do Valdštejnova vojenského podnikání. Ve spojení s ekonomickým zázemím, poskytnutým již soustavou dříve dobře spravovaných držav, zažíval Frýdlant a jeho okolí dobu rozkvětu – Frýdlantu se začalo říkat „*Terra felix*“.

Postavou Albrechta z Valdštejna se do severních Čech vrátilo katolictví a hejnický kostel byl pravděpodobně za jeho správy otevřen. Není však známo, kdy přesně se tomu tak stalo – poslední dokument, který dokládá uzavření kostela, pochází z roku 1604.⁵⁷ Můžeme se oprávněně domnívat, že otevření probíhalo ruku v ruce s první vlnou tzv. plošné rekatolizace. Pojdme si tedy vytvořit malý pohled na to, jakým způsobem probíhala tato činnost právě zde, na severu Čech.

2.2.1 Rekatolizace

Rekatolizace severních Čech probíhala ve své podstatě shodně s postupem rekatolizace v ostatních krajích na území Českého království. V první řadě byly fary obsazeny katolickými knězi a zřizovaly se vizitační komise. Pro Valdštejnovo panství byl ustanoven zvláštní komisař Ctibor Kotva z Feifeldu, který svou práci započal v roce 1623.⁵⁸ V roce 1624 tak museli opustit nekatoličtí kněží své farnosti, ale z obavy před emigrací poddaných usiloval

⁵⁴ ŽUPANIČ, J. – STELLNER, F. – FIALA, M. *Encyklopedie knížecích rodů*, s. 285.

⁵⁵ Zvykem Albrechta z Valdštejna bylo „skupovat zkonfiskované statky ve velkém, zřizovat si nádherné paláce v Praze a v Jičíně a ze získaných území budovat rozsáhlá dominia.“ HALADA, J. *Lexikon české šlechty*, s. 170.

⁵⁶ JANÁČEK, J. *Valdštejn a jeho doba*, s. 284 – 289.

⁵⁷ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, Inv. č. 722, sign. VIII/18, Kostel a klášter (1589 – 1925), karton č. 198. Dopis Kateřině z Redenu od řádových sester, 1604.

⁵⁸ ČAŇOVÁ, Eliška. Rekatolizace severních Čech. In *Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680 v severních Čechách*, 1980, s. 15.

sám Valdštejn o to, aby hlavně jezuité nehnali svou aktivitu do krajnosti. Příčinou toho, že v roce 1626 stálo ve Frýdlantě 41 domů opuštěných, byl však vedle náboženských důvodů i odpor měšťanů proti tvrdým vévodovými hospodářskými požadavkům. Valdštejn proto vydal v roce 1627 nařízení, aby všem, kdo se vrátí, byly na tři roky odpuštěny roboty, služby a platy, ovšem s podmínkou, že přestoupí ke katolické víře.⁵⁹ Tato opatření však nebyla dodržována.⁶⁰

Valdštejnovo postavení umožňovalo, že rekatolizace mohla probíhat v jeho vlastní režii.⁶¹ Je známo, že i přes všechna císařská nařízení i Valdštejn zaměstnával ve svých službách protestantské úředníky a to proto, že byli dobří odborníci a hospodáři. Příkladem je hejtman panství Vartenberk (Stráž pod Ralskem) protestant Michael Kühne, který byl nucen emigrovat až po vánocích 1629, když se v předcházejících letech několikrát ostře střetl s Johanem Nysiem, zajímavou postavou rekatolizačního úsilí v severních Čechách.⁶²

Emigrace poddaných však nebyla jedinou formou protestu proti tehdejšímu poměru. V druhé polovině dvacátých let prožívaly české země vlnu nepokojů poddaných a v souvislosti s nimi je třeba si všimnout zde u nás událostí, odehrávajících se v roce 1625. Do jeho léta spadá údajné hnutí poddaných, spojované s Kryštofem z Redernu, na „Frýdlantsku“. Na základě rozboru písemných pramenů je možno dojít k závěru, že zde na vlastním frýdlantském panství v létě 1625 k ozbrojenému povstání nedošlo, a že v této souvislosti uváděný název „Frýdlantsko“ se vztahuje na vévodství Frýdlantské jako celek.⁶³ Vážná situace se totiž vytvořila na západní hranici vévodství, kde se na panství Nový Zámek srotilo na podzim roku 1625 šest set poddaných, kteří se postavili na odpor vojenskému oddílu pochoduujícímu do říše, obklíčili ho a až příchod dalšího vojska z Nového Zámku zachránil obklíčené před pobitím. A v samém sousedství – i když mimo hranice vévodství – zabili 29. října poddaní v Markvarticích Otu Jindřicha z Vartemberka a jeho manželku. Ve stejnou dobu, v prvních dnech listopadu, se dostalo jičínským jezuitům varování, že se na ně chystá poddaný lid z okolních vsí.⁶⁴

⁵⁹ ANDĚL, R. Třicetiletá válka na českoluzickém pomezí a v přilehlém Pojizeří, s. 33.

⁶⁰ HELBIG, J. *Geschichte der Kirche und Kloster Haindorf*, s. 37.

⁶¹ Osobitý rys rekatolizace pro první léta jejího trvání lze spatřovat v tom, že příslušník bohaté šlechtické rodiny mohl být od vynuceného náboženství oproštěn. Dělo se tak například u Viléma Vchynského z Vchynic či u Jana Rudolfa Trčka z Lípy a jeho ženy Marie Magdalény. ČAŇOVÁ, E. Rekatolizace severních Čech, s. 15.

⁶² Tento mladý kněz, nekompromisní a vášnivý obhájce myšlenky rekatolizace, se stal v roce 1624 farářem ve Stráži pod Dalekem. TAMTĚŽ, s. 22.

⁶³ ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 52.

⁶⁴ ANDĚL, R. Třicetiletá válka na českoluzickém pomezí a v přilehlém Pojizeří, s. 33.

Jak jsem již uvedla, docházelo opět k obnovení poutnictví. Roku 1634 byl sice vévoda zavražděn, ale v témže roce jeho manželka Isabela Valdštejnová darovala hejnickému kostelu gotický křídlový oltář přibližně z roku 1500, který dnes stojí na původním místě zjevení. O nové oživení katolické víry na Frýdlantsku se velmi zasloužil děkan Sebastian Baltazar z Waldhausenu, který opět obnovil procesí.⁶⁵ Za švédské okupace se však do Frýdlantska vrátil luteránský kněz Bartoloměj Trautmann, zatímco katolický farář byl z panství vykázán. Jinak zde ovšem existovala vzájemná náboženská tolerance.⁶⁶

Následující pojednání sice bude přesahovat časový rámec působení Albrechta z Valdštejna na severočeských državách, ale považuji za nezbytné zmínit se alespoň v krátkosti v kontinuitě o dalším průběhu rekatolizační činnosti už jen proto, že pracovní okruh jezuitské koleje v Jičíně přesahoval do Frýdlantska i po vévodově smrti. Jezuité měli všeobecně marginální účast na kazatelské i misijní činnosti (alespoň do roku 1660), ale byli zde i jiné řády.

Na území severních Čech působili v letech (1620 – 1680) následující řády:⁶⁷

- Jezuité: Jičín, Chomutov, Litoměřice, Liběšice (1623), Bohosudov (1653)
- Dominikáni: Litoměřice (předhusitská doba), Jablonné v Podještědí, Ústí nad Labem
- Kapucíni: Litoměřice (1638), Sokolov (1663), Rumburk (1667)
- Minorité: Kadaň (předbělohorská doba), Most, Litoměřice (předhusitská doba)
- Augustini: Česká Lípa (1627), Bělá pod Bezdězem (1633)
- Cisterciáci: Osek (znovuosazen 1626)
- Maltská komenda: Horní Libchava (1637)

Některým těmto řádům nebyla vlastní misijní činnost, ale jejich členové působili jako správcové far a tím taktéž napomáhali udržovat obyvatelstvo v katolické víře. Bez řádových kněží přece nebylo možné rekatolizaci provádět.

K plnému obnovení rekatolizační činnosti mohlo dojít až po uzavření vestfálského míru. V roce 1651 vznikl soupis poddaných podle víry, čímž mohla být ze strany světských a

⁶⁵ PEER, A. *Maria – Haindorf*, s. 7

⁶⁶ ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 56.

⁶⁷ ČAŇOVÁ, E. *Rekatolizace severních Čech*, s. 27.

duchovních orgánů uvedena do pohybu nová akce.⁶⁸ Tato akce se od předchozích počínání lišila tím, že její výběr směřoval jen do míst, kde nebyla rekatolizace dokončena. Vztahovala se tedy v první řadě na Hradecko, Litoměřicko, Žatecko a Loketsko a pak teprve přicházely v úvahu i oblasti jiné. V souvislosti s tím byla opět jmenována komise, která se tentokrát skládala z Mikuláše sv. pána ze Schönfeldu a z duchovního, Rudolfa Roderera z Felsburku, probošta staroboleslavského. Tato komise dorazila na panství Frýdlant dne 26. 2. 1652 a ihned narazila na speciální problematiku týkající se severního pohraniční země a tou byla blízkost nekatolického území. Projevovalo se to například tím, že některé obce byly přiřazeny ke kostelům mimo území Čech. Ve Višňové tak byla od válečných událostí ve třicátých letech sedmnáctého století osazena fara nekatolickým kněžstvem, v čemž viděli komisaři hlavní překážku rekatolizace na Frýdlantsku. Již před příchodem komise odešlo z Frýdlantského panství 4 000 osob ze strachu před násilím. Tyto útoky přes hranice byly dalším těžko řešitelným problémem. Církve zde tedy nemohla zaznamenat úplné vítězství ještě dlouhou dobu, ale jisté pokroky tu byly.⁶⁹ Vesnice, které však patřili ke kostelům za hranicemi země, byly přivedeny ke katolictví až v roce 1676.⁷⁰

Dalším specifickým rysem oblasti byly smíšené sňatky protestantů s katolíky a obě skupiny obyvatelstva na sebe byly i ekonomicky vázány. To se však pozvolna měnilo se zřízením biskupství v Litoměřicích, které umožnilo intenzivnější práci právě v pohraničním území.

2.3 Pod vládou Gallasů

V důsledku konfiskace valdštejských a trčkovských statků se většina severovýchodních Čech dostala do rukou urozených pánů, kteří se podíleli na valdštejské exekuci – jeden z nich patřil do rodu Gallasů.⁷¹ Hrabata von Gallas jsou původně italským rodem, pocházejícím z Tridentska.⁷² Nejstarší známí předkové nesli jméno Castelli. Později se psali

⁶⁸ PAZDEROVÁ, Alena (ed.). *Soupis poddaných podle víry: Bolešlavsko I., II.* Praha, 2005. ISBN 80-86712-28-1.

⁶⁹ V roce 1659 u příležitosti velikonoční zpovědi se zpovídalo z okrsku děkanátu Frýdlant celkem 2 877 osob, 99 se nevyzpovídalo, 13 se zpovídalo až po daném termínu a luteránů bylo napočítáno celkem 44. Oproti předcházejícím létům lze pokrok zaznamenat – například v roce 1653 děkan hlásil ve Frýdlantě 300 nekatolíků. ČAŇOVÁ, E. Rekatolizace severních Čech, s. 34.

⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 34.

⁷¹ ČORNEJOVÁ, Ivana – KAŠE, Jiří a kol. *Velké dějiny země koruny české VIII. 1618 – 1683.* Praha, 2008. s. 256. ISBN 978-80-7185-947-5. Grabštejské panství drželi až do roku 1651 Černousové, kdy je prodali Trauttmannsdorfům, leberské panství příslušníci nizozemské rodiny Bredů, českodubské panství příslušník kyperského rodu hrabě Isolani a svijanské panství patřilo Valdštejnům. HORÁKOVÁ, Libuše: Poddanské poměry na Liberecku v době velkého povstání poddaného lidu v roce 1680. In *Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680 v severních Čechách*, 1980, s. 43 – 61.

⁷² HALADA, J. *Lexikon české šlechty*, s. 32.

podle rodového hradu Campo ležícího pod Alpami poblíž Tridentu. Gallasus bylo nejdříve křesťanským jménem, až v 16. století se stalo přídomkem. Hrabata z Gallasu, katolíci, se snažili uplatnit se ve dvorských službách, nejčastěji zřejmě ve vojsku.⁷³

Panství Frýdlant, Liberec a Smiřice obdržel 8. 8. 1634 hrabě Jan Matyáš z Gallasu v hodnotě téměř milionu zlatých.⁷⁴ Jan Matyáš byl profesionální válečník, bojující na straně katolické ligy. Později působil v císařských službách a za svou věrnost byl povýšen do hraběcího stavu s predikátem „zum Schloss Campo und Freyenthurn“. Rok po získání frýdlantského panství získal také italské vévodství Luca spolu s vévodským titulem. Bojoval v Itálii i v Pomořanech a v roce 1639 se vzdal vrchního velení, aby mohl trávit více času na svých sídlech. V roce 1643 byl ovšem opět povolán do služby, v probíhající třicetileté válce.⁷⁵ Co se jeho osobního života týče, pak byl dvakrát ženatý. Z prvního manželství s hraběnkou Arco neměl děti. S druhou manželkou Dorotou Annou Marií, hraběnkou z Lodronu, měl čtyři syny a pět dcer. Pro Liberecko a Frýdlantsko jsou důležití jeho nástupci František Ferdinand Ignác Matyáš a jeho bratr Antonín Pankrác.⁷⁶ Jan Matyáš Gallas nezemřel na bojišti, jak by to mnozí očekávali, nýbrž ve Vídni v roce 1647.⁷⁷

V poválečné době spravovali Frýdlantsko poručníci a matka obou bratří. Po nabytí zletilosti spravovali panství František i Antonín dohromady, poté v letech 1660 – 1661 jen František Ferdinand a nakonec došlo k celkovému rozdělení dědictví. Od roku 1662 vládl severočeským državám Antonín Pankrác, dokud je 22. 3. 1674 neprodal svému bratru za 390 000 zlatých.⁷⁸ Všechny následující události jsou tedy spjaty se hrabětem Františkem Ferdinandem Ignácem Matyášem Gallasem a po roce 1668 i s jeho druhou manželkou Johannou Emerentianou, rozenou hraběnkou Gaschin von Rosenberg.⁷⁹

Koncem 17. století se snažili Gallasové vypořádat s následky třicetileté války a emigrací mnohých obyvatel tím, že zvýšili své požadavky na zbylé poddané, což vyvolalo nechuť, odpor a jeho následné vyústění v selské povstání. Nevolnické bouře se konaly v letech 1679 – 1687 a v jejich čele stál kovář Ondřej Stelzig, původem z obce Řasnice. Povstání probíhalo

⁷³ SVOBODA, Milan. *Gallasové, Clam – Gallasové a Hejnice: poutní místo a jeho patroni*. Frýdlant, 2007, s. 13.

⁷⁴ BENNESCH, J. *Ortsgeschichte von Haindorf*, s. 38.

⁷⁵ MAŠEK, Petr. *Modrá krev: minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*. Praha, 2003, s. 38. ISBN 80-204-1049-X.

⁷⁶ ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 55.

⁷⁷ HALADA, J. *Lexikon české šlechty*, s. 33.

⁷⁸ BENNESCH, J. *Ortsgeschichte von Haindorf*, s. 41.

⁷⁹ ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 58.

v několika fázích a pro nevolníky žijící v absolutistickém feudálním státě skončilo očekávajícím způsobem – Stelzig byl deportován do Rábu a povstání bylo potlačeno.⁸⁰

František Ferdinand byl vzdělaný šlechtic, což náležitě doložil vybudováním zámecké knihovny s právními, bohovědnými, přírodovědnými i historickými díly. Proslul také výraznou peněžní podporou mariánského poutního místa v Hejnicích.⁸¹

Jak je známo, III. fázi rekatolizace bylo období od roku 1660 – 1720 a vyznačovalo se mimo jiné i novými klášterními fundacemi, jakožto protiváhou jezuitům. V roce 1680 nechal František Ferdinand se svou ženou vybudovat křížovou cestu a později v roce 1692 „s povolením jeho milosti Jana Bedřicha, pražského arcibiskupa“ pozvali do „kostela milostné sošky naší milé paní v Hejnicích, na pomezí Lužice a Slezska“ bratry františkány.⁸² V místech staré Bibersteinské kaple byla v roce 1696 zřízena rodinná hrobka, kde spočinul jako první sám František Ferdinand.

Syn Jan Václav Gallas – „stavitel nejvznešenějšího ze všech paláců“⁸³ sice převzal správu panství, nicméně se o ně starala spíše vdova Johanna Emerentiana prostřednictvím vrchního hejtmána gallasovských panství Karla Kristiána Platze z Ehrenthalu. Jan Václav byl totiž nejvyšším zemským maršálkem v Čechách a později byl diplomatem v Londýně a v Římě. V roce 1719 byl jmenován neapolským místokrálem, ale za tři týdny poté zemřel.⁸⁴ Pro poutní místo v Hejnicích měl nicméně velký význam, neboť již za jeho oficiální správy severočeských držav vznikl *úmysl* klášter v Hejnicích přestavět na mistrovské dílo barokního umění.⁸⁵ S největší pravděpodobností i proto bylo jeho srdce pohřbeno v hejnické rodinné hrobce.

Johanna Emerentiana přežila manžela i syna a vychovala tak vnuka Filip Josefa, který rozšířil rodový majetek na komplex čtyř panství: Frýdlant – Liberec – Grabštejn – Lemberk, jejichž vynikající hospodářské perspektivy prokázala průmyslová budoucnost. Filip Josef Gallas totiž hospodařil velmi aktivně, pronajímal poddaným půdu za přijatelné ceny, směrnicemi pro práci městských rad z roku 1725 vymezil volbu, práva a povinnosti městských starších při hospodaření obcí a stanovil i odměny členům městské rady. Všechna tato opatření sledovala prospěch panství. Zdárný vývoj byl však přerušen událostmi slezské

⁸⁰ Blíže tato problematika blíže viz: VOJTÍŠKOVÁ, Marie. *Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680 v severních Čechách*. Praha, 1980.

⁸¹ SVOBODA, M. Gallasové, *Clam – Gallasové a Hejnice*, s. 14 – 15.

⁸² SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, sign. XVI/14, karton č. 196. Citováno také v: BENNESCH, J. *Ortsgeschichte von Haindort*. s. 41.

⁸³ HALADA, J. *Lexikon české šlechty*, s. 33.

⁸⁴ MAŠEK, P. *Modrá krev*, s. 38.

⁸⁵ BENNESCH, J. *Ortsgeschichte von Haindort*. s. 41

války. I přes to měl velmi dobré postavení a z něj plynoucí úřady u vídeňského dvora císaře Karla VI. a pak i u jeho nástupkyně, Marie Terezie. Ostatně sám ji hostil na svém zámku Klecany. V závěrečných deseti letech svého života byl nejvyšším zemským hofmistrem Království českého. Když roku 1757 vtrhli do Čech opět Prusové, snažil se Filip Josef ujet do bezpečí rakouského Lince. Cestou, v Českých Budějovicích, 23. května zemřel.⁸⁶ Dědička, vdova Anna Marie, jej přečkala o dva roky. Po jejím skonu měli gallasovská panství získat synovci Karel z Clamu a Kristián Filip z Clamu.⁸⁷ Podmínkou v závěti posledního Gallase bylo, aby se spojily poloviny erbů a podobně i příjmení. Nový rodový znak i jméno stvrdila Marie Terezie v srpnu 1768.⁸⁸

3 Mariánská úcta (milostné a zázračné obrazy) na Frýdlantsku

Mariánská vyobrazení patří k nejčastějším námětům křesťanského umění. Všude tam, kde je vedle náboženského zanícení patrna taktéž náklonnost k Panně Marii, jakožto k ženě plné citu mateřské lásky, světice oplývající dobrem, něžností a lidskostí a osobě skrze níž je nám umožněno uzdravovat se i vnímat podstatu našeho vlastního bytí, dochází často taktéž k uměleckému vyjádření pomocí výtvarné formy.⁸⁹ Naše země se může v tomto ohledu pyšnit velkým množstvím výtvarných děl spjatých s Mariinou úctou.

První období velkého rozmachu mariánské tvorby se soustřeďuje do druhé poloviny čtrnáctého století, tedy do doby vlády Karla IV. Tehdy se pravděpodobně pod vlivem starých byzantských ikon u nás formuje svébytné spodobnění Madony, které se v souvislosti s konáním zázraků dostává přívlastku „milostná“.⁹⁰

Druhou velkou vlnu mariánské úcty a s ní spojené množství výtvarných děl přináší doba poreformační. Ta v první řadě vytváří nové ikonografické typy.⁹¹ Zvláštní místo v celém

⁸⁶ Dochovala se listina, která sděluje, že manželka *Marie Anna Gallasová sjednává sv. mši v klášterním kostele v Hejnicích pro Filipa Josefa Gallase*. Dokument je uložen v SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, Inv. č. 1492, sign. XIX/28, kart. č. 419.

⁸⁷ Clamové jsou starým šlechtickým korutanským rodem, který počíná Bergerem von Höchenbergem. V 16. století získali panství Clam, podle něhož přijali jméno. V roce 1665 byl rod povýšen do stavu svobodných pánů. Jako první se zakoupil v Čechách Jan Kryštof, který v roce 1757 získal český inkolát a v roce 1759 byl povýšen do hraběcího stavu. Tři synové Jana Leopolda (zemřel 1727) rod rozdělili do tří linií, z nichž jedna záhy vymřela. Druhé dvě převzaly jména vymírajících rodů Martinitzů a Gallasů. HALADA, J. *Lexikon české šlechty*, s. 38.

⁸⁸ SVOBODA, M. Gallasové, *Clam – Gallasové a Hejnice*, s. 15.

⁸⁹ GRÜN, A. – REITZOVÁ, P. *Mariánské svátky*, s. 7.

⁹⁰ JIŘIŠTĚ, Jan Nepomuk. Mariánská úcta na Českolipsku v 17. a 18. století. In *Bezděz*, 12, 2003, s. 101-117, s. 103. ISBN 80-86319-06-7.

⁹¹ Například Madonu karlovskou. TAMTÉŽ, s. 103.

komplexu mariánské ikonografie měl pak kult Panny Marie Neposkvrněného početí (Immaculata).⁹² Impuls k šíření tohoto kultu přišel do Čech zřejmě ze Španělska, které hrálo v poslední čtvrtině šestnáctého a na počátku sedmnáctého století velkou roli v kultuře i v politice Českého království. Ctiteli Immaculaty byli císařové Ferdinand II. a Ferdinand III. V rakouských zemích bývala Immaculata ztotožněna s Pannou Marií Vítěznou, přičemž tento polemičtý, protireformační akcent souvisel zejména s myšlenkou, že Panna Marie Immaculata (neposkvrněného početí) je zosobněním „neposkvrněného náboženství“ (Religio Immaculata).⁹³ Tento kult se odrazil ve vysokém počtu mariánských morových sloupů s vyobrazením Immaculaty, které byly rozšířeny zejména ve středoevropském baroku.

Poreformační doba také znovunalezá středověké obrazy a sochy, aby je mohla zasadit do „vylepšených“ oltářů a demonstrovala tak návaznost na víru předků.⁹⁴ Největší skupinu uctívaných obrazů a soch tvoří právě díla středověkého původu. Barokními autory je oceňována zejména jejich starobylost, která je důkazem dlouhodobé úcty, což hrálo důležitou pastorační úlohu zejména v nekatolickém prostředí při zdůrazňování tradice katolického náboženství v zemi. Není proto náhodou, že nejvíce uctívané mariánské obrazy a sochy v Čechách byly právě středověkého původu (palladium staroboleslavské, Madona svatohorská, Panna Maria Tuřanská).⁹⁵

Četnost mariánských poutí v období baroka nakonec způsobila, že se v současné době ve většině kostelů setkáváme alespoň s kopií mariánského vyobrazení z poutního místa, kam se chodívalo či ke kterému měl pořizovatel obrazu zvláštní vztah.⁹⁶

3.1 Vymezení zkoumané oblasti

Pro zasazení projevů a hmotných památek mariánské úcty v kraji do obecnějšího kontextu barokní zbožnosti v kraji je nezbytné upřesnit pojem „Frýdlantsko“, obzvláště byly – li jeho hranice jak zemské tak i správní (resp. správních objektů) v minulosti tolikrát posouvány.

Frýdlantský region byl zprvu součástí tzv. Záhvozdu, územně – správního celku, nacházejícím se v prostoru současného česko – lužického pohraničí.⁹⁷ Tento prostor byl střídavě pod lenním panstvím míšeňských markrabat a českých panovníků. Jeho jádro tvořily správní obvody kolem hradů Zawidów a Ostritz a kraj Bernstadtska, původně však

⁹² ČORNEJOVÁ, I. – KAŠE, J. a kol. *VDZKČ VIII*, s. 431.

⁹³ ROYT, J. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha: Karolinum, 1999. s. 218. ISBN 80-7184-662-7.

⁹⁴ JIRIŠTĚ, J. N. *Mariánská úcta*, s. 103.

⁹⁵ ROYT, J. *Obraz a kult*, s. 239.

⁹⁶ JIRIŠTĚ, J. N. *Mariánská úcta*, s. 104.

⁹⁷ Území historického Záhvozdu dosud nelze zcela přesně vymežit.

k Záhvozdě patřilo zřejmě také Žitavsko. Dnešní Frýdlantský výběžek byl do 13. století součástí zawidowské katastrální náležící míšeňskému biskupovi. Její centrum – Zawidów (německy Seidenberg, dnes v Polsku při hranici s Frýdlantskem u Habartic) – bylo zároveň nejstarším střediskem církevní správy pro okolní kolonizační oblasti.⁹⁸

Za vlády Václava I. již Frýdlantsko náleželo k Českým zemím. Z roku 1241 pochází tzv. Hornolužická hraniční listina, která objasňuje pole působnosti českého panovníka a míšeňského biskupa. Záhvozd bylo možno shledat jako územní državu biskupa pod lenním panstvím českého panovníka. Je nutné si taktéž uvědomit, že tyto hranice jsou na sebe v přímé návaznosti a vlivem jedné se posune zároveň druhá. Pokud bylo Frýdlantsko do 13. století ještě součástí Záhvozdě, pak se od tohoto století dále (konkrétně od roku 1253) stalo hraniční oblastí sousedící s Horní Lužicí. Tehdy se totiž již dosti rozdrobený Záhvozd definitivně rozpadl a některé jeho bývalé části tak připadly českému panovníkovi.⁹⁹ Období vymezené lety 1253 – 1278 je, co se správní podoby Frýdlantska týče velmi nejasné. Zda bylo území přímo v rukou samotného panovníka a tím i těsněji přimknuté k Čechám, či zda jej snad měli v držbě žitavští páni zvaní Ronovci není zcela zřejmé. Jisté je, že od poslední třetiny třináctého století, kdy správa tohoto nejsevernějšího území Českého království byla předána rodu Bibersteinů, se jeho hranice neustále rozšiřovala. Při svém prodeji roku 1278 měl správní obvod frýdlantského hradu výrazně menší rozlohu, než jakou získalo frýdlantské panství během postupného připojování přilehlých oblastí od konce 13. až do 19. století.¹⁰⁰ Tento trend je tedy možno shledat také u v pořadí dalších vládnoucích rodů na Frýdlantsku, od pozdního středověku, napříč novověkem.

Důvody, proč byly hornolužické drobné statky v době vlády Bibersteinů, ale i Redernů a Clam – Gallasů, postupně přičleňovány k českému panství Frýdlant, jsou dle BELLINGA (2003: 18) zřejmé: *Hornolužické zemské zřízení spočívalo na zásadní roli šesti královských měst, do jejichž městských okrsků byla rozdělena celá země. Zemská šlechta složená z rytířských držitelů drobných lenních statků musela respektovat tento systém, který jejich vesnice podřizoval vrchní jurisdikci městských soudů. Teprve v raném novověku získala větší panská teritoria vlastní vrchní soudy, a zbavila se tak své relativní závislosti na městech. Původní systém byl pochopitelně značně nevýhodný pro držitele větších územních konglomerátů, neboť neuznával existenci panství, nýbrž pouze jednotlivých lenních statků*

⁹⁸ KRACÍKOVÁ, L. – BELLING, V. *Středověká sakrální architektura*, s. 10.

⁹⁹ Zbylá část území připadla jako zástava braniborskému rodu Askánců.

¹⁰⁰ KRACÍKOVÁ, L. – BELLING, V. *Středověká sakrální architektura*, s. 15.

v městských okrscích. Proto je přirozeně vedl ke snaze vyjmout především příhraniční statky z příslušnosti k Horní Lužici a připojit je ke svým panstvím za hranicemi.

Nutno se zmínit, že nejblahodárnější vliv na utváření a rozšiřování frýdlantského panství měli Bibersteinové, nicméně za jejich vlády pravidelně docházelo k odporu hornolužických stavů, v důsledku čehož se doba od nabytí statku Bibersteiny až do faktického připojení k frýdlantskému panství protáhla až na několik staletí.

Po přiblížení správní situace v souvislosti s proměnlivostí hranic na území středověkého i novověkého Frýdlantska je zřejmé, že není vhodné vybrat si jako kritérium určující hraniční linie právě historickou podobu Frýdlantska. Neustálé spory a nejasnosti z ní vyplývající neukotvují tuto oblast do pevné podoby a tak se v průběhu let deformuje do nových a objemnějších tvarů, někdy zcela zřetelných, však leckdy jen mlhavých. Dnes bychom oproti tomu mohli říci, že se hranice ustálila a je s přesností popsitelná. Novodobé správní členění se zdá být vyhovující a to i přes to, že se Frýdlantský výběžek (přesně opisující oblast nazývanou „Frýdlantsko“) nachází v libereckém kraji. Do 60. let totiž tvořil samostatný politický okres Frýdlant, což je shodou okolností právě i dnešní správní obvod města Frýdlantu, obce s rozšířenou působností.

Toto členění rovněž odpovídá přirozené geografické podobě oblasti, ohraničené na jihu Jizerskými horami a na severu, západě a východě dnešní státní hranicí. Toto vymezení zároveň respektuje kulturní hranici Frýdlantska jakožto svébytného prostoru mezi Čechami a Lužicí.¹⁰¹

3.2 Církevní památky na Frýdlantsku spjaté s mariánskou úctou

Rozličné ikonografické typy v podobě soch, piet, závěsných obrazů či fresek Panny Marie jsem v rámci sledované oblasti zaznamenala mimo Hejnic především ve Frýdlantě, dále v Horní Řasnici, Raspenavě, Dolní Oldříši, Bulovce a Andělce.

¹⁰¹ Dnes sem náleží Frýdlant s jeho třemi městskými částmi a více než čtyřicítka obcí a sídelních jednotek: Albrechtice, Andělka, Arnoltice, Bílý Potok, Boleslav, Bulovka, Černousy, Děřichov, Děřichovec, Dolní Oldříš, Dolní Pertolice, Dolní Řasnice, Ferdinandov, Filipovka, Frýdlant, Habartice, Háj u Habartic, Hajniště, Heřmanice, Horní Pertolice, Horní Řasnice, Jindřichovice pod Smrkem, Krásný Les, Kristiánov, Kunratice, Lázně Libverda, Loučná, Ludníkov pod Smrkem, Luh, Lužec, Minkovice, Nové Město pod Smrkem, Peklo, Poustka, Přebytěk, Předlánce, Raspenava, Saň, Srbská, Ves, Větrov, Víska, Višňová a Vysoký. TAMTÉŽ, s. 7.

Tabulka č. 1

Ikonografický typ	Počet	Obec
Immaculata	3	Frýdlant, Raspenava
Mater Dolorosa	1	Frýdlant
Maria - hilfe	2	Frýdlant, Raspenava
Mater Ammabilis	5	Horní Řasnice, Raspenava, Dolní Oldříš, Andělka, Bulovka
Výjev Nanebevzetí	2	Horní Řasnice, Raspenava
Madona	2	Raspenava

* Do soupisu není započítáno vybavení a přilehlé okolí kostela Navštívení Panny Marie v Hejnicích, které bude popsáno v jiné kapitole.

Ve Frýdlantě našla mariánská úcta v souvislosti s církevními památkami své vyjádření prostřednictvím tří různých ikonografických typů, z nichž dva se nachází při kostele Nalezení svatého Kříže. Tento kostel vznikl již na přelomu 13. a 14. století, přičemž základem mu byla původní gotická kaple sv. Barbory, která se nachází v místech dnešní sakristie. V roce 1432 byl vypleněn husity, poté se dočkal pozdně gotické přestavby a nového vysvěcení míšeňským biskupem Johannem ze Salhausenu. Zásadní přestavba kostela prosazující renesanční prvky se konala až v první polovině šestnáctého století za účasti italských stavitelů z Milána, bratrů Marka a Kašpara Valliových. Vrcholným renesančním dílem je pak redernská pohřební kaple,

vytvořená Marcusem Spaziem z Lanza a nesoucí znaky vratislavského manýrismu.¹⁰² Po odchodu pánů z Redernu se *kostel dostal do centra zájmu protireformačního úsilí a tudíž mu bylo věnováno díky vítězství rekatolizace čím dál více pozornosti.*¹⁰³ Na rozdíl od protestantské kultury totiž náboženství věrné Římu, dbalo na různé ikonografické podněty, které byly velmi často aplikovány na interiéry kostelů.¹⁰⁴

První ikonografický typ, tzv. Panna Maria Immaculata se nachází na morovém sloupu, který je umístěn před kostelem, (resp. po jeho levé straně, kousek od hřbitovní zdi). Morový sloup je zhotoven ze střednězrnného křemenného pískovce a je dílem dvorního sochaře Anny Marie Františky velkovévodkyně Toskánské, Ondřeje Dubkeho a kamenického mistra Christoha Strantza. Pochází z roku 1723 a původně stál na náměstí, kde jej nechali vztyčit frýdlantští měšťané Tobiáš Stracke a Jan Josef Stracke.¹⁰⁵ V textu pamětní listiny, sestavené 9. 6. 1723 písařem Johanem Friedrichem Posseltem se praví: *“...Ať Pán Bůh ráčí toto město Frýdlant i s jeho obyvateli na přímělu Nejsvětější Panny a milých svatých patronů v budoucích časech milostivě chránit před ohněm, válkou, hladem, morem drahotou a vším neštěstím a ať jim, nám i všemu našemu potomstvo daruje blažený konec. Po uplynulých drahých hladových letech, když nyní je skoro v celém světě mír, štych obilí se zde kupuje za 1 zl. 30 kr. a všechno je laciné, buď za to Nejvyššímu Bohu vzdáván dík...”*¹⁰⁶

Ikonografie sloupu má dvě sféry. První – nebeská – představuje sochu Panny Marie s půvabnou antikizující tváří se svázanými vlasy, oblečenou v dlouhý splývavý šat. Svůj pohled i ruce vzpíná k nebesům. Kolem hlavy má Panna Maria dvanáct hvězd. Ve druhé sféře, pozemské, stojí na podstavci sloupu sv. Jan Nepomucký¹⁰⁷ a hned pod ním patroni Josef, Jáchym, Anna, a evangelista Jan. Pódia jsou opatřena nápisy.¹⁰⁸

Stejný ikonografický typ je umístěn také v kostele Nalezení sv. Kříže. Hned u vchodu nalezneme sloupovou barokní architekturu se dvěma točitými sloupy a vestavěným

¹⁰² KROPÁČEK, J. *Severní Čechy*, s. 78.

¹⁰³ ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 48.

¹⁰⁴ ČORNEJOVÁ, I. – KAŠE, J. a kol. *VDZKČ VIII*, s. 420.

¹⁰⁵ BLAŽÍČEK, J. Oldřich. *Sochařství baroku v Čechách*. Praha, 1958., s. 164.

¹⁰⁶ Originál listiny se nedochoval – k dispozici je pouze několik opisů, z nichž jeden je citován v: HELBIG, J. *Geschichte der Stadt und des Bezirkes Friedland i. B. 5*, s. 119 – 121.

¹⁰⁷ O této soše se v zakládací listině z roku 1723 ještě nepíše. O samotném vzniku sochy nejsou k dispozici téměř žádné zprávy – pouze HELBIG (1894: 119) se ve svém díle zmiňuje, že *„byla postavena později“*.

¹⁰⁸ Nápis na zadní ploše pódia:

„Errichtet im Jahre 1723 durch Stiftung der hiesigen Berger Tobiáš Stracke und Johan Strake. Renovirt im Jahre 1824.“

Nápis na přední ploše pódia:

„Renovirt und übertragen vom Markt auf den Kirchplatz auf Kosten der Stadtgemeinde 1898. Renovirt im Jahre 1932.“

svatostánkem se sochou Immaculaty z roku 1888.¹⁰⁹ Socha je zahalena ve splývavý modro - bílý šat, ruce má sepjaté, kolem nich obmotaný bílý růženec a její pohled tentokrát již nesměruje vzhůru, nýbrž upřeně do prostoru. Na rozdíl od předchozí Immaculaty má ještě rozpuštěné vlasy a na nich korunu z růží. Znárodnuje také mnohem typičtější postoj – na modré zeměkouli má pod nohama srpek měsíce a zároveň drtí hada.¹¹⁰ Podobná socha je umístěna také v kostele v Raspenavě.

Jeden z bočních barokních oltářů kostela Nalezení sv. Kříže je zasvěcen Panně Marii bolestné. Oltář pochází z roku 1714, tedy z doby kdy došlo k celkové renovaci kostela a upravován byl v roce 1891.¹¹¹ Jedná se o pilastrovou architekturu s nástavcem a s obrazem sv. Antonína Paduánského. Na konzolách jsou umístěny dvě sošky barokních andělů a přímo uprostřed oltáře stojí pieta Panny Marie Bolestné.¹¹² Ta drží v náručí svého mrtvého Syna a srdce má probodnuté mečem. Je to tedy typické ikonografické zobrazení *Mater Dolorosi*, kterých prostřednictvím piet vznikla celá řada.¹¹³ Největší oblibě se však těšila v Rakousku. K nejznámějším vyobrazením Panny Marie Bolestné v rakouských zemích patří na stromě nalezená pieta z poutního místa Maria Taferl (v českých pramenech nazývané Mariánské Tabulky), která byla uctívána také českými poutníky.¹¹⁴

Poslední ikonografický typ Panny Marie již nalezneme v zámecké kapli sv. Anny na frýdlantském hradě. Kaple, zasvěcená sv. Anně byla zbudována během úprav v letech 1598 – 1602 Marcem Spazziem z Lanza. Z hradu je přístupná chodbou a navazuje na novou dvoupatrovou budovu „dolního“ (také „nového“) zámku. Na její výzdobě se podíleli Ambrosius Fritsch a Bartoloměj Spranger. Do osy průčelí nové zámecké budovy byla vestavěna osmiboká schodišťová věž a budova sama byla opatřena bohatou figurální sgrafitovou výzdobou. Uvnitř se kromě hlavního oltáře nachází také barokní sloupová architektura, v jejímž nástavci je vyveden obraz Panny Marie pomocné. Celé toto dílo pochází z roku 1617.¹¹⁵ Originál obrazu, který namaloval po roce 1537 Lucas Cranach st., je dnes umístěn na hlavním oltáři městského kostela v Innsbrucku.¹¹⁶ Jedná se o nejpopulárnější,

¹⁰⁹ POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech. I. A – J*. Praha, 1982, s. 351.

¹¹⁰ HALL, James. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha, 2008, s. 326. ISBN 978-80-7185-902-4.

¹¹¹ V roce 1714 došlo k celkové renovaci kostela. Současně byly nainstalovány nové varhany od Josefa Richtera z Liberce a byl zhotoven nový hlavní oltář. HELBIG, J. *Beiträge zur Geschichte*, s. 36.

¹¹² POCHE, E. *Umělecké památky* s. 351,

¹¹³ GRÜN, A. – REITZOVÁ, P. *Mariánské svátky*, s. 67.

¹¹⁴ ROYT, J. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, s. 193.

¹¹⁵ POCHE, E. *Umělecké památky*, s. 348.

¹¹⁶ ROYT, J. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, s. 191.

milostné zobrazení v barokních Čechách. Našli bychom zde celkem 60 zasvěcených kaplí a kostelů Panně Marii Pomocné.¹¹⁷

Úcta k Panně Marii je ve Frýdlantu doložena ještě sousoším Piety. Frýdlantské sousoší Piety je dílem anonymního autora z období vrcholného baroka a lze ho zařadit do druhé třetiny osmnáctého století. Mistr byl evidentně obeznámen s podněty vycházející z tvorby okruhu a epigonů Matyáše Bernarda Brauna. Navazoval dle spodobnění piety na jeho skulpturální dramaturgii.

Posvátné obrazy Panny Marie nalezneme na Frýdlantsku v několika původně středověkých kostelech – jedná se o kostel Nanebevzetí Panny Marie v Horní Řasnici a Nanebevzetí Panny Marie v Raspenavě.¹¹⁸

První ze zmíněných kostelů byl zřejmě vystavěn spolu s vysazením vesnice a ve druhé polovině patnáctého století či počátkem šestnáctého století prošel přestavbou.¹¹⁹ Z této doby kolem roku 1700 pochází hlavní oltář – portálová architektura s bohatým akantovým ornamentem, se sochami sv. Václava a sv. Josefa. Do oltáře je zasazen novodobý obraz Nanebevzetí Panny Marie.¹²⁰ Postava Marie zde nespíná ruce k nebi, nýbrž je má zbožně sepjaté. Ve spodní části, u nohou Panny Marie je situováno několik andělů a kolem hlavy, v nebesích jsou již jen puttové.

V dřívějších letech byl kostel zasvěcen sv. Mikuláši a sv. Štěpánu Prvomučedníkovi. K zasvěcení Panně Marii došlo pravděpodobně mezi lety 1670 - 1713.¹²¹ Je zde tedy zřejmý vliv mariánského kultu, který se v barokní době rychle šířil a jemuž podlehl v Čechách řada kostelů.

Kostel v Raspenavě vznikl již před rokem 1346. Na tomto raně gotickém základu byl architektem J. Sacherem vystavěn v letech 1906 – 1907 pseudobarokní kostel. Stavba je jednodušší s několika bočními kaplemi po jižní straně, s oratoří a emporemi v patře, s hranolovitou věží a presbytářem sklenutým plackou.¹²² Ze starého kostela byla ponechána věž s hodinami z roku 1833, obraz „Sen svatého Františka Xaverského“ od chrámového malíře Josefa Führicha i barokní obrazy na empoře a také pseudogotická madona z 15. století, svou řezbou ne nepodobná Hejnické.

¹¹⁷ K nejnavštěvovanějším místům patří Skočice, Křešice, Skoky, Teplice nad Metují, Železná Ruda, Sopoty, Vitiřov u Kadaně, Jelení Voda u Chuchle a Zlaté Hory. TAMTÉŽ. s. 246.

¹¹⁸ Dřívější zasvěcení Panně Marii měly také kostely ve Višňové, Ludvíkově pod Smrkem a v Krásném Lese.

¹¹⁹ KRACÍKOVÁ, L. – BELLING, V. *Středověká sakrální architektura*, s. 66.

¹²⁰ POCHE, E. *Umělecké památky*, s. 218 – 219. Přesná datace bohužel není známa.

¹²¹ KRACÍKOVÁ, L. – BELLING, V. *Středověká sakrální architektura*, s.

¹²² POCHE, E. *Umělecké památky*, s. 218 – 219.

Plastika madony je vyvedena i v průčelí, ale tentokrát zcela jiná a v barokním stylu. Vytvořil ji ještě za svých studií významný sochař Heinrich Karl Schulze.¹²³ Tato kamenná socha je v životní velikosti a v rukou drží Jezulátko, k němuž je tváří pevně přitisknuta. Na rozdíl od typicky zobrazovaných středověkých figur¹²⁴ je tato barokní oděna v bohatě se vlnící draperii, což dodává na dramatické rozpohybovanosti. Pokrývku hlavy neskýtá koruna, jako je tomu u Hejnické madony v průčelí kostela, nýbrž jednoduchá rouška.

V interiéru raspenavského kostela je spodobněna velkolepá nástropní malba Nanebevzetí Panny Marie, která je jedním z nejznámějších děl malíře a grafika Karla Krattnera.¹²⁵

Na jedné z empor je umístěna kopie obrazu Panny Marie Pomocné. Jedná se o barevnou olejomalbu ikony. Obraz je pravděpodobně již novodobého původu. Zlacený, bohatě zdobený rám vinnou révou, růžemi a perličkami. V horní části vybíhá do volutového nástavce se zdobením a stříbrnou mřížkou ve výplni, na které je upevněn reliéfní zlacený nápis *Maria*. Obraz je opatřena nápisem *Santa Maria de perpetuo succursu*.¹²⁶

Dalším ikonografickým ztvárněním v raspenavském kostele je závěsný obraz Panny Marie jakožto *Mater Amabilis*. Ukazuje ji v polopostavě, oblečenou ve svých tradičních barvách, červeném šatu pod modrým pláštěm.¹²⁷ Malé obrázky *Mater Amabilis* bychom našli také v kostelech v Horní Řasnici, Andělce, Bulovce a v Dolní Oldříši.

¹²³ Heinrich Karl Schulz (16. 10. 1880 – 12. 6. 1937) byl sochařem první třetiny dvacátého století, pocházející z Frýdlantska. Své studium uskutečnil za podpory Franze Clam – Gallase, díky němuž mohl nastoupit na Státní průmyslovou školu v Liberci (1900 – 05) a pod vedením libereckého sochaře profesora F. Gerhardta se připravit ke studiu na Akademii výtvarných umění ve Vídni (1905 – 12). Zde se také nakonec jako svobodný umělec usadil. Za první světové války budoval v haličských městech válečné hroby, jejichž součástí byly i symbolické plastiky. Od roku 1920 se stal členem uměleckého sdružení Wiener Künstlerhaus a později obdržel profesuru. Schulzova sochařská tvorba je žánrově velmi pestrá a zahrnuje jak plakety, medaile a komorní interiérové plastiky, tak i díla monumentální – pomníky, kašny, náhrobky a plastiky do architektury. K dalším realizacím v rodné obci patřily portrétní reliéfy pro památníky císaře Josefa II. v Luhu a malíře W. F. Jägera před raspenavskou školou. Je také autorem památníku rodiny Clam – Gallasů v klášterním kostele v Hejnicích, portrétní busty Albrechta z Valdštejna ve frýdlantské radnici a Valdštejnovy sochy pro místní kašnu. VIKLÁT, Pavel – FILIPOVÁ, Dana. *Raspenava: město na Smědě*. Liberec, 2007, s. 148. ISBN 80-86660-18-4.

¹²⁴ Postupným pohybem zobrazovaných figur v českém prostředí vznikají už raného novověku nové typy madon – mění se odění a dítě se rozličně vrtí. KOŘÁN, Ivo. Kult mariánských obrazů v předhusitských Čechách a v době Balbínově. In *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách*. Praha, 1992, s. 127 – 150.

¹²⁵ Karel Krattner (7. 1. 1862 – 10. 12. 1926). Studoval na Akademii výtvarných umění v Praze a poté na Akademii v Mnichově. Patřil k malířům tradičního ražení, dokonale ovládal staromistrovské malířské techniky se zaměřením na freskovou malbu a obrazy s náboženským námětem. Vytvářel figurální kompozice, podobizny, žánry, krajiny a věnoval se i restaurování. Účastnil se většiny významných výstav pořádaných českými Němci, souborné výstavy se ale dočkal až po své smrti – konala se v pražském Rudolfinu v roce 1928. Mimo nástropní malby v raspenavském kostele vytvořil také oltářní obraz a výzdobu kopule pro chrám sv. Vavřince a sv. Zdislavy v Jablonném v Podještědí, a malby v hlavním sále klášterní knihovny v Teplé. Příkladem zpracování necírkevního tématu je pak výzdoba památníku bitvy v Chlumci u Ústí nad Labem. VIKLÁT, P. – FILIPOVÁ, D. *Raspenava*, s. 148.

¹²⁶ Svatá Marie ustavičné pomoci

¹²⁷ HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 330.

Smyslem této kapitoly bylo přiblížit vztah posvátného obrazu a kultu Panny Marie na Frýdlantsku, přičemž určující hranicí mi bylo novodobé správní členění. Toto členění mi naprosto vyhovovalo, neboť je zřetelně vyznačené a přesně opisuje oblast frýdlantského výběžku. Na základě zjištěných informací o počtu mariánských námětů a jejich následné rozčlenění na ikonografické typy, lze říci, že převahu tvořil typ Mater Ammabilis a následně také typ Immaculaty, jejíž kopie zde byly tvořeny převážně až od 18. století. Mater Ammabilis je *zobrazení běžně uplatňované v katolických zemích*¹²⁸ a jak jsem již uvedla výše typ Immaculaty má co dočinění se silným protireformačním akcentem, který je takovými památkami v severních Čechách prokazatelný. Na tomto místě je také třeba zmínit, že plný rozvoj katolického baroka nenastal bezprostředně po porážce českých stavů na Bílé Hoře, byť to je rok, jenž se pro hejnický kostel stal zlomový, ale až po uzavření vestfálského míru. Rekatolizace byla sama o sobě jevem dlouhodobým - v severních Čechách navíc probíhala obtížněji. Snad i právě proto většina protireformačních ikonografických prvků pochází z pozdějších let.

4 O vzniku poutního místa v Hejnicích

4.1 Obec Hejnice

Hejnice, prvotně zmíněné jakožto „Ves v háji“,¹²⁹ se rozprostírají na severu Čech, na Frýdlantské pahorkatině v nadmořské výšce 375 m. n. m. Skrze město protéká řeka Smědá (ve starších pramenech Wittig Bach, na polském území Wittka), jejíž široké údolí vymezuje celou hejnickou kotlinu. Ta je obehnaná z jižní a východní strany prudkými srázy Jizerských hor, jež také z části náleží do katastrálního území Hejnic.¹³⁰ Od roku 1960 jsou Hejnice

¹²⁸ TAMTÉŽ, s. 330.

¹²⁹ Seznam obrocí míšenského biskupství z míšenské biskupské matriky z roku 1346. Hovoří se o „Vsi v háji“ a o kostele, jímž byl bezpochyby míněn gotický kostel Navštívení Panny Marie. Pojmenování „Ves v háji“ lze tak vykládat jako prvotní význam názvu Hejnice. OTTOVÁ, Michaela – MUDRA, Aleš. Capella in honorem Mariae Formosae: K historii středověkého poutního místa v Hejnicích. In *Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium: Sborník k počtě Jiřího Kuthana*. České Budějovice, 2005. s. 315 – 335, s. 316. ISBN 80-903600-1-7.

¹³⁰ Ke katastrálnímu území Hejnic patří i významná část Jizerských hor, například vrchy Ořešník (800 m. n. m.), Ptačí kupy (1013 m. n. m.), Holubník (1071 m. n. m.), Frýdlantské cimbuří, Polední kameny (1007 m. n. m.), Na skalce, Smědavská hora (1034 m. n. m.), Jizera (1122 m. n. m.), Zelený vrch (966 m. n. m.), rezervace Jizerskohorské bučiny (větší část), Vlčí louka, Prales Jizera, Klečové louky, Na Kneipě, U Posedu, Na Čihadle a část rezervace Černá hora.

součástí Libereckého kraje a z hlediska obcí s rozšířenou působností náleží ke městu Frýdlant.

¹³¹ Rozloha činí 38, 19 km² a počet obyvatel je 2 735.

Počátky městečka jsou nejasné: První zmínky o obci Hejnice pocházejí z roku 1381, kdy se ve Frýdlantském urbáři objevují pod názvem „Hayndorff“. ¹³² Tento název by mohl svědčit o německé kolonizaci na přelomu třináctého a čtrnáctého století. ¹³³ V tomto období patřil Frýdlant dle doložené kupní smlouvy ze 7. 2. 1278 mezi králem Přemyslem Otakarem II. a šlechticem Rulkem Bibersteinům a byli to právě oni, za jejichž správy na nemalém území severního kraje Čech docházelo k zakládání obcí. Ze smlouvy bohužel není patrné, co vše k hradu náleželo, takže neznáme tehdejší rozsah panství a tudíž ani nevíme, zda Hejnice již v době předání Bibersteinům existovali. Pokud se však soustředíme na hmotné prameny, pak prostřednictvím archeologických výzkumů bylo doloženo osídlení oblasti Frýdlantska již v 9. – 10. století. (podrobněji viz níže). KOUBEK (1961: 7) o Bibersteinech píše: „*Byl to cizácký, mocný, zároveň však i krutý a věrolomný rod vůči samému českému králi. Mimo to se Bibrštejnové vyznačovali nenávistí vůči všemu slovanskému a slovanské obyvatelstvo vlastního panství bezohledně germanizovali. V roce 1424 zakazuje Jan z Biberštejna používání slovanského jazyka v úředních knihách frýdlantského panství a později bylo také nařízeno, aby řemeslníci slovanského původu nebyli přijímáni do cechů. Zároveň poručili, aby do průvodních listin slovanských tovaryšů byla vpisována klausule, že jde o člověka „dobré německé národnosti“. ...Přes všechna tato příkoří zůstává nezvratnou pravdou, že původní obyvatelstvo Frýdlantska jakožto části Záhvozdu, bylo slovanské, ale bylo germanizováno stejně násilně jako v některých jiných pohraničních krajích.*“

Jisté je, že Hejnice byly dlouho poslední osídlenou výspou Frýdlantského výběžku proti proudu Smědé a končilo zde téměř souvislé německé lánové osídlení poríčí, táhnoucí se od Frýdlantu. Je tedy otázka, zda i Hejnice měli již v době vzniku lánovou pluzinu, nebo zda šlo spíše o převážně nezemědělskou hornickou osadu. V půdorysu vsi z roku 1843 lze za nejstarší strukturu považovat právě usedlosti s lánovou pluzinou na jižní straně oblouku řeky pod kostelem. Jak vyplývá ze skladby usedlostí v Berní rule, již před třicetiletou válkou zde byly

¹³¹ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku 2. díl*. Praha: Libri, 1997. s 57 – 60. ISBN 80-85983-14-1.

¹³² V urbáři je uveden jediný letopočet 1409, nicméně v literatuře je velmi často citován s datem vzniku 1381. HALLWICH, H. (ed.). *Friedland für fünfhundert Jahren*. In *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen* 43, 1905, s. 357 – 428, s. 384.

¹³³ BELLING, Vojtěch. *Vývoj středověkého osídlení Frýdlantska*. In *Gotické umění a jeho historické souvislosti II.*, 1/2003, s. 67 – 96.

větší usedlosti v menšině a nejvíce bylo drobných chalup.¹³⁴ Zda původní obyvatelstvo přímo v místě Hejnic bylo německé či slovanské a následně germanizované nelze tedy přesně říci.¹³⁵ V závěru 16. století došlo k postupu osídlení proti proudu Smědé, když poddaní přiměli Melchiora z Redernu vykácet les výše v údolí a založit tam novou ves Bílý Potok. Během následujícího půlstoletí ves vzrostla trojnásobně oproti stavu před třicetiletou válkou. Spíše nezemědělský charakter Hejnic byl tak ještě zvýrazněn, neboť téměř polovina domů byla bez zemědělské půdy. Stejně tempo růstu pak vývoj Hejnic charakterizovalo až do druhé světové války.¹³⁶

4.2 Problematika datování

Zásadní zlom pro dosud ničím výjimečné místo nastal v momentě stavby první dřevěné kapličky a vytesáním nápisu *A D MCCXI – Anno Domini 1211* do příčného stropního trámu. Toto datum je v podstatě vůbec prvním doloženým svědectvím o existenci poutního místa a bylo přeneseno i na svorníky pozdější gotické stavby.¹³⁷ Jeho autenticitu podporují četné zmínky v barokní topografické literatuře, ovšem i přes to bychom neměli zpochybňovat některé okolnosti, jež by mohly nasvědčovat mylnému časovému zařazení. Kupříkladu spis P. Edmunda Oppitze s názvem *Fruchtbarer und Schttenreicher Lindenbaum* z roku 1731 vskutku uvádí datum 1211 a on sám skutečně ještě znal starý gotický kostel, nahrazený po roce 1722 novostavbou a zmiňovaný letopočet si mohl na trámu přečíst. Je však dosti pravděpodobné, že nápis na klenbě byl v této době již poškozený nebo chybně obnovený.¹³⁸ Julius Helbig tak ve svém díle navrhuje čtení „1311“, což by odpovídalo době Jana I. z Bibersteina. Toto datování ovšem na druhou stranu neodpovídá stylu zachovaného chóru z poslední třetiny 14 století. Typ síňového dvojloží, naznačený v barokním popisu stavby, by

¹³⁴ KUČA, K. *Města a městečka*, s. 59.

¹³⁵ „Počátky městečka v údolí Smědé jsou dosud nejasné. Nemáme jistotu, zda na práh divoké přírody pronikla ve 13. století kolonizace, či spíše jen skupina uhlířů zakládající milíře, nebo občasná lovecká výprava Bibersteinů.“ KROPÁČEK, J. *Severní Čechy*, s. 64.

¹³⁶ Novodobý vývoj spojený se stavbou železnice (1900) a rozvojem textilního, sklářského a porcelánového průmyslu vedl roku 1917 k povýšení Hejnic na město. Ačkoliv městského charakteru obec nabývala již dříve, to, co je dochováno dodnes, jsou především některé z mnoha velkých historizujících a secesních vil, které vznikly právě v rámci nové zástavby v první polovině dvacátého století. Od počátku dvacátého století se Hejnice také začaly zaplňovat rodinnými domky. Za socialismu město stagnovalo, nicméně naštěstí nebylo po architektonické stránce nijak významně změněno. Jak již bylo uvedeno – většina zdejších obyvatel si nezískávala obživu zemědělstvím, a proto je zde k vidění řada nezemědělských roubených domů, často s hrázděnými patry a mansardovými střechami, přičemž hodnotná je i další architektura z přelomu devatenáctého a dvacátého století. Bezesporu nejimpozantnější je ovšem barokní komplex kláštera Navštívení Panny Marie, díky kterému nejen v minulosti Hejnicím pozoruhodně vzrostla prestiž. KUČA, K. *Města a městečka*, s. 59 – 60.

¹³⁷ KOUBEK, F. *Hejnice*, s. 5.

¹³⁸ OTTOVÁ, M. – MUDRA, A. *Capella in honorem*, s. 321.

ukazoval spíše na rok 1411.¹³⁹ Jiná varianta datace nás zase přivádí do doby před rokem 1211 a hovoří o zanesení tohoto letopočtu na klenbu, jakožto připomínce data vzniku první dřevěné kaple.¹⁴⁰ To ovšem připadá jen stěží v úvahu, neboť na základě dnešních znalostí dějin kolonizace dotyčné oblasti se lze oprávněně domnívat, že tehdy se v místech budoucí osady Hejnice rozprostíraly jen neprostupné hvozdy.¹⁴¹ Se zařazením kostela do ještě dřívější doby než jakou znázorňuje rok 1211 si pohrávají také mnohé další barokní spisy, ale dle mého názoru jde spíše jen o velmi neupřesněné chronologické zařazení, které si nekladlo za prvotní cíl určit přesné datum vzniku poutního místa v Hejnicích.¹⁴² Šlo zde spíše o časově neurčité zdůraznění starobylosti úcty, jež byla katolickým obyvatelstvem k tomuto poutního místu chována. Zejména pobělohorská doba, často hledala únik ze všemožných nepokojů ve víře v nadpřirozené zásahy svatých prostřednictvím „*images miraculosae*“, tedy zázračných obrazů. Není tedy divu, že byly chovány v obrovské úctě.¹⁴³

Nezbývá tedy nic jiného, než uvádět pouze přibližné zařazení kamsi před rok 1346, odkud pochází první písemná zmínka o kostele¹⁴⁴ nebo se spokojit s datem 1211, v jehož prospěch hovoří většina literatury a je tak nejčastěji skloňován v mnoha verzích legendy o hejnickém poutním místě.

¹³⁹ HORYNA, Mojmir. Tomáš Haffenecker a stavba poutního kostela v Hejnicích. In *Umění* 29, 1981, s. 437 – 447, s. 438.

¹⁴⁰ HELBIG, J. *Beiträge zur Geschichte*, s. 27.

¹⁴¹ OTTOVÁ, M. – MUDRA, A. *Capella in honorem*, s. 321.

¹⁴² O jakémisi časovém zařazení se zmiňuje rukopis jezuitů Johanna Heinemanna, pocházející z roku 1655: „*Tento kostel již stojí přes 460 let.*“ (TAMTĚŽ, 11), grafický list J. Ch. Smischeka z roku 1659: „*K tomuto místu jsou konány poutě již více než 500 let*“, grafika z roku 1692, která dříve visela na dveřích z křížové kostelní věže z roku 1699: „*Tento kostel postavil před téměř 500 léty Jan z Bibersteinu.*“ (TAMTĚŽ 21). K dispozici máme tedy následující data: před 1185, před 1159, před 1192 a po 1199. Jak již bylo odůvodněno, předchozí data nepřipadají v úvahu a poslední z předchozích uvedených dat se rozchází s usazením Bibersteinů na frýdlantském panství (až 1278).

¹⁴³ O zázracích a „*images miraculosae*“ nejen mladoboleslavského kraje se lze dočíst v tzv. farářských relacích z let 1677 a 1700, v nichž římskokatoličtí faráři podávali zprávy o stavu jejich farností. Jednalo se o dotazník, obsahující 42 otázek, z nichž jedna se věnovala také zjištění, zda se v obvodu příslušného faráře nevyskytují zázračné obrazy. Podrobněji viz: RYNEŠ, Václav. „*Imagines Miraculosae*“ doby pobělohorské. *Český lid* 54, 1967, s. 182 – 193.

¹⁴⁴ Zajímavostí je, že zmínka o hejnickém kostele předchází první zmínce o Hejnicích, jakožto o osadě. Vesnice je přímo doložena až roku 1381 ve frýdlantském urbáři (viz výše), kde se kupodivu o existenci kostela nepíše, přestože již bezesporu stál.

4.3 Ústní tradice

Podle legendy¹⁴⁵ žil v nedaleké vesnici Mildeneichen¹⁴⁶ sítař (popř. řešetář) jménem Siebmacher, který se společně se svou rodinou protloukal životem, jak jen se dalo. Žena i dítě ovšem onemocněli a na sítaře padl velký zármutek a strast. Jednoho dne v roce 1211 procházel místem dnešních Hejnic, kde kdysi stávaly tři lípy. Unaven z práce a věčných starostí ulehl do jejich stínu, aby si odpočinul. Netrvalo dlouho a padl do hlubokého zaslouženého spánku, ve kterém se mu ovšem zdál podivný sen. Zdálo se mu, o andělech, kteří seděli na větvích lípy a pravili mu: „Jsi na zázračném místě, na kterém se zalíbilo Otci. Jdi domů a vrať se s obrázkem Matky Boží, aby každý, kdo v budoucnu půjde kolem, se mohl zastavit a mít účast na milosti. Tobě se pak za odměnu uzdraví žena i dítě.“ Když se sítař probudil a o svém snu přemýšlel, nabýval stále většího přesvědčení, že šlo o vnuknutí Boží a rozhodl se tedy Božího slova uposlechnout. Ústní tradice vypráví, že se vydal do nedaleké Žitavy prodat své zboží a za utržené peníze koupit u řezbáře sošku Panny Marie. Cestou také našel groš, jenž patrně přidal k výdělku. Když však přišel k řezbáři, zjistil, že mu utržené peníze i s nalezeným grošem nestačí na požadovaný předmět a obdržel za ně pouze malou sošku Madony, která prý již 11 let ležela na půdě a řezbář ji nemohl nikomu prodat. Sítaři tak nezbývalo nic jiného než sošku za 7 feniků zakoupit a vrátit se s ní ke třem lipám, pod kterými usnul a zde také sošku pověsil. Naplněn hlubokou vírou, že na přímlovu Matky Boží vrátí Bůh jeho ženě a dítěti zdraví, poklekl, sepjál ruce a prosil Boha o pomoc. Druhého dne přivezl svou ženu i s dítětem na starém vozíku k lípě a společně prosili Pannu Marii o přímlovu u Boha. Stalo se to, co andělé předpověděli: žena i dítě se uzdravily. Tento zázrak samozřejmě nezůstal utajen a lidé si ho od osady k osadě předávali a tak se svými starostmi a strastmi, tak jako kdysi sítař, začali putovat za usměvavou Madonkou a zde pokorně prosili o pomoc. Jiná verze legendy hovoří o tom, že sošku našli hejničtí uhlíři ve vykotlaném kmenu lípy roku 1211 a chovali ji ve veliké úctě, a proto jí postavili dřevěnou kapličku, aby netrpěla vodou a sněhem.¹⁴⁷

Jak je známo, barok si liboval v uctívání míst, kde byla socha či milostný obraz nálezcem objevena. Souvisí to s jistým „sacrem“ dotyčného místa. Pokud se jednalo například o strom,

¹⁴⁵ Nejstarší zmínka o Legendě pochází z pera J. Heinemanna z roku 1655. Rukopis obsahuje vyprávění čtyř místních obyvatel (mezi nimi i stosedmiletého starce), kteří vyprávění o Hejnické Sličné Paní dobře znali. Jejich výklad se lišil pouze v datech, v ostatních rysech souhlasil. OTTOVÁ, M. – MUDRA, A. Capella in honorem, s. 323. Po něm se neustále rozšiřovanou legendu snažil zachytit Augustinus Sartorius: SARTORIUS, Augustinus – GUMPENBERG, Guillelmus. *Marianischer Atlas, Oder Beschreibung Der Marianischen Gnaden – Bilder Durch die Ganze Christen – Welt*, Praha, 1717. s 527 – 528.

¹⁴⁶ Zřejmě se jedná o Luh u Raspenavy. NEVRILÝ, M. *Kniha o Jizerských horách*, s. 325.

¹⁴⁷ KOŠNÁŘ, Julius. *Poutnická místa a památné svatyně v Čechách*. Praha, 1903, s. 151 – 154.

do jehož kmene byly sochy na základě zjevení umístěny, bývají zbytky dotyčného stromu vestavěny do chrámové stavby.¹⁴⁸ Kmen posvátné lípy v Hejnicích (hovoříme o době před barokní přestavbou) stál na místě gotického chóru, přičemž na zadní straně oltární menzy byl otvor, kde se nacházely zbytky pařezu. Do menzy byly zazděny ještě dvě větve, o kterých se soudilo, že pocházejí ze dvou lip, které stály po stranách kapličky a později i gotického chóru. Proto s příchodem františkánů do Hejnic na konci sedmnáctého století pravděpodobně ožilo označení milostné sochy „Matka Boží na pařezu“.¹⁴⁹

Milostný či zázračný obraz (socha) baroka je svým původem a mnohdy i formou úzce svázan s legendou. ROYT (1999: 73) se zmiňuje o Aurenhammerových fenomenologických a etnografických aspektech a legendárních motivech. Pokud aplikujeme tyto metody na poutní místo v Hejnicích, zjistíme, že i zde se objevují určité typické topoi. Například v případě středověkých poutních míst hraje důležitou roli tzv. legendický motiv odpočinku, většinou na kameni či pod stromem. Jak víme – sítař z Luhu u Raspenavy usnul právě na kameni a také pod lípou. Zrod legendárních motivů ve spojení s kultovními místy je datován do pozdního středověku, což hovoří při nejmenším rámcově ve prospěch předpokládané datace počátku poutnictví v Hejnicích. Další uváděnou topoi, tentokrát převzatou od Gummpenberga jsou typové situace místa nálezu, přičemž Hejnice spadají do kategorie „nález, zavěšení obrazu (sochy) či zjevení v keři či na stromu“¹⁵⁰. Složitou otázkou je dle autora způsob, jakým se to děje. Zdá se, že velkou roli hraje archetypální myšlení (strom, pramen, kámen) a teorie motivační psychologie. Nejvíce legendických topoi převládá u milostných obrazů a soch ve způsobu nálezu: ctění původního místa nálezu, ochrany proti moru či suchu. Další legendický motiv ochrany země a víry vyplývá z historických a geografických odlišností zemí. Zatímco v legendách rakouských hraje dominantní úlohu ochranný motiv protiturecký, v Čechách mají převahu motivy protireformační.¹⁵¹ Pokud bychom měli být v zařazení Hejnic do typových situací nálezů důslední, pak je zřejmé, že by mohly spadat i do kategorie „ctění původního místa nálezu“, jelikož na pařezu lípy, do jejíž dutiny byla původně soška dle legendy vložena, dnes stojí kostel (resp. na onom pařezu byla v roce 1211 postavena dřevěná kaple, což pro množství poutníků nestačilo, a proto byla roku 1252 postavena kaple nová, tentokrát

¹⁴⁸ ROYT, J. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18 století*, s. 91.

¹⁴⁹ OTTOVÁ, M. – MUDRA, A. *Capella in honorem*, s. 323.

¹⁵⁰ Společně s Hejnicemi se ve stejné kategorii vyskytují: Tuřanská madona na Moravě (v růžovém keři), Tuřanská ve středních Čechách (v růžovém keři), Heřmanice (hruška), Hvožd'any (lípa), Chlum Svaté Máří (lískové ořeši), Podlesí (buk), Bohosudov (lípa), Dřizna u Přepych (jilm), Březany u Budyně (vrba), Křešnice (olše). ROYT, J. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18 století*, s. 87.

¹⁵¹ TAMTÉŽ, s. 86.

kamenná, s gotickým klenutím, které je možno spatřit dodnes). Hejnické místo, těšící se účtě Panny Marie nebylo prvotně zřízeno za účelem protireformace, nicméně je zde patrné spojení s pokřesťanštěním – s jevem, který proklamuje jedinou možnou víru a tolik, v nám dobře známých případech, usiluje o vytlačení jiného náboženství.

4.4 Poutní místo – nástroj k pokřesťanštění?

Legendické podání je nutno vnímat v historickém kontextu doby, kdy se na území Frýdlantska začalo šířit křesťanství.¹⁵² Končiny tehdejšího Záhvozdu byly již od 9. století osídleny Slovany. Dokládá to archeologický výzkum z osmdesátých let dvacátého století v lokalitě Loučná – Saň. Jako první zde začal v roce 1905 zkoumat hradiště mezi těmito dvěma obcemi učitel Josef Schubert z Černous a v nedávné době se zde podařilo prokázat také zcela nové stopy osídlení ze středohradištního období. Z přilehlého polského území známe středohradištní pohřebiště Bialogórze a mladohradištní Bratków, Turchau, Lückendorf, Zittau – Pethau, Niedów a Zawiódow.¹⁵³ Slované, kteří sídlili na území Frýdlantska, pocházeli z kmene Milčanů¹⁵⁴ a křesťanství k nim proniklo zhruba ve shodné době, kdy také jinde vznikají za obdobných okolností poutní místa s různými „zázraky“. První křesťanské kostelíky byly zakládány v místech starých pohanských pohřebišť a obětišť.¹⁵⁵ Takzvané „zázraky“ měly ovšem zcela jasný účel: místní pohanské obyvatelstvo mělo vyhlášeným a neustále připomínaným „zázrakem“ snáze pochopit sílu křesťanského boha, měl před ním vzbudit posvátnou hrůzu a pomoci obracet prostý slovanský lid s jeho původními náboženskými zvyky na novou víru v momentě, kdy pouhé slovo nestačilo.¹⁵⁶ Za stínem zázračného dění v Hejnicích tak prosvítá pravý důvod k vytvoření legendy, pravděpodobně, jako i v mnoha dalších oblastech, kam křesťanství v dobách zakládání poutních míst postupně pronikalo. Ovšem legenda by se nenazývala legendou, pokud bychom nad její pravdivostí v hloubi duše nepolemizovali.

¹⁵² KOUBEK, F. *Hejnice*, s. 5.

¹⁵³ ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 35.

¹⁵⁴ KOUBEK, F. *Hejnice*, s. 5.

¹⁵⁵ Například kostel sv. Vavřince ve Vsi. ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 35.

¹⁵⁶ KOUBEK, F. *Hejnice*, s. 5.

4.5 Sošky Panny Marie Hejnické

Hejnické madoně se pro její usměvavou tvář přezdívá Matter Formosa neboli Sličná Matka.¹⁵⁷ Ve středověkých dějinách sochařství prezentuje velmi cenné svědectví zejména o umění v lucemburských Čechách. Vůbec první zmínky o této sošce jsou poměrně pozdní a pochází z barokních děl více či méně věhlasných misionářů, církevních historiků a autorů topografických prací.¹⁵⁸ Vedle těchto písemných zdrojů se později objevují i velmi pozoruhodné prameny ikonografické a to zejména Smíškova rytina z roku 1659 a Sartoriova rytina z roku 1701 a také mnoho dalších děl, vesměs od anonymních tvůrců.¹⁵⁹ Zato novověké umělecko-historické práce poskytují o hejnické mariánské sošce jen velmi kusé informace a pomíjí tak tento významný pramen středověkého sochařství v severních Čechách.¹⁶⁰

Důležitým pramenem v souvislosti s datováním sošky se stala zpráva Christophora MANLIA (1719: 311), vypovídající o jistých událostech, odehrávajících se v roce 1350. Manlius zde cituje z *Kroniky saské*, podle níž toho roku „...došlo v Lužici k podivnému srocení lidu u jakési sochy (imago) panenské Bohorodičky, která jak se proslýchalo, promluvila k lidem, kteří kolem ní stáli a uctívali ji. Když pak k ní z četných krajů sbíhali se lidé jako velké běsnící roje, vládci (principes), protože nevěděli jak jinak zmírnit či ukončit toto bláznění, zakázali svým poddaným tuto zbožnou pouť – jak byla tehdy nazývána. Především vévoda Rudolf Saský, který také konečně sochu Panny Marie odstranil/ zničil (aboleverit) dodává: „Na tomto místě je třeba se zeptat, zda to nebyla ona slavná socha Panny Marie, zvaná sličná, v Hejnicích, v kraji nad Frýdlantem, asi dvě míle od Žitavy, ke které co paměť předků, otců i naše sahá, měli lidé vázání zbožným slibem ve zvyku konat

¹⁵⁷ V souvislosti s Hejnickou Pannou Marií je známo označení také Černá Madona. NEVRLÝ, M. *Kniha o Jizerských horách*, s. 327.

¹⁵⁸ Například: BALBÍN, Bohuslav. *Přepodivná Matka Svatohorská Maria v zázracích a milostech svých na Hoře Svaté nad městem Příbramí hor stříbrných den pod dni víc a víc se stkvějící*. Litomyšl, 1666, s. 453. Píše se zde: „Povídají se také divné věci o obrazu Matičky Boží v Heyndorffu na českých hranicích blízko Lužice“.

¹⁵⁹ Nejznámější je mědirytina od Jana Kryštofa Smíška. Ten vytvořil grafický jednolist Panny Marie Hejnické, v jehož dolní části vyobrazení je v oválně zdobené kartuši zachycen ještě původní gotický kostelík obklopený ohradní zdí, v popředí dům pro kněze a poutníky. Jedná se patrně o nejstarší vyobrazení Hejnic, datované do roku 1659. Objednatelem byl zřejmě Ch. A. Pfaltz. Originál rytiny je neznámý, jeho fotografie je uložena v: NA Praha, fond Řád františkánů, karta 130.

¹⁶⁰ GRUEBER, B. *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen III*. Wien, 1877, s. 111. (uvádí zde zmínku o Madoně Hejnické, jakožto řezbě ze 14. století), WIRTH, Zdeněk. *Umělecké památky z Čech*. Praha, 1957, s. 179. (zde jeho soupis datuje sošku do poloviny 15. století), HOMOLKA, Jaromír. *Einige Bemerkungen zur Entstehung des schönen Stils in Böhmen*. In *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university F8*, 1964, s. 52 – 53 (Homolka zařazuje vznik Hejnické Madony do rozmezí sedmdesátých a osmdesátých let a v kompozici této madony vidí předstupeň té Plzeňské). KROPÁČEK, J. *Severní Čechy*, s. 65. (letmý popis Madony a její určení původu). Kromě literatury se věnuje umělecko – historickému ztvárnění Panny Marie již citovaná studie OTTOVÉ a MUDRÝ.

*pout*¹⁶¹. Pokud bychom připustili souvislost obou zpráv, pak by se snad i vysvětlila archaičnost figurálního typu Hejnické madony. Původní socha, zřejmě vytvořená za Jana I. z Bibersteina mohla být po incidentu z roku 1350 zničena. V době navržené na základě umělecko – historického rozboru by pak vznikla dodnes zachovaná kopie sochy původní, přebírající její znaky, podstatné z hlediska středověkého chápání kopie.¹⁶² Nejasnost a případná nesouvislost mnoha okolností nás však opět zavádí na půdu pouhých hypotéz, poněvadž není vyloučeno ani to, že socha byla vyrobena přímo jakožto donace na nový oltářní nástavec, pořízený před odhadovaným dokončením kostela v roce 1411 a to i z praktického důvodu: původní Hejnická madona, pořízená za nevelký obnos peněz, vložená do dutého kmene lípy by postupem doby nemohla odpovídat vzrůstající prestiži poutního místa. Samotným poutníkům by tato okolnost zřejmě vadila vůbec nejméně, ovšem vadou na kráse by mohla bezesporu připadat Bibrsteinům, kteří se svými financemi ostatně i podíleli na stavbě gotického kostelíka. Jakožto katolíci a především i jako šlechtici tak mohli brát poutní místo za výraz své osobní prestiže.¹⁶³

Chytíme – li se výpovědí nesporných faktů a výsledků umělecko – historického rozboru, lze s jistotou konstatovat jen to, že původní kultovní plastika se vskutku nedochovala a z méně či více nám známých důvodů byla nahrazena soškou novou, dochovanou dodnes.

5 Poutní cesty do Hejnic

Poutě byly vykonávány z různých důvodů. Pokud se soustředíme na jednotlivá dějinná období, pak ve středověku hraje důležitou roli askeze, víra v Boha a důvěra ke svatým. Lidé se často vydávali na pouť zcela bez platebních prostředků, žili z almužen a praktikovali tak *bezdomovectví v Ježíšových stopách*. Někteří se vydávali na poutě za účelem získání odpustků, pokání, splnění slibu (např.: Kolumbus) či prosby v ustanovení závěti. Od raného novověku však poutnictví mění svůj charakter a stává se spíše zábavou a dobrodružstvím. Jak jsem již uvedla výše, putování neslo mnohá rizika. Bezpečnost na poutních cestách ovšem s postupem času rostla: „*Až do přelomu tisíciletí převažovali patrně poutníci, kteří se vydávali*

¹⁶¹ MANLIUS, Christophorus. *Commentariorum rerum Lusaticarum*, Libri VI, Lipsko – Budyšín, 1719. Citováno také v: OTTOVÁ, M. – MUDRA, A. *Capella in honorem*, s. 323 – 324.

¹⁶² OTTOVÁ, M. – MUDRA, A. *Capella in honorem*, s. 324.

¹⁶³ HLAVÁČEK, Petr. *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*. Praha, 2005. s. 94. ISBN80-200-1212-5.

na cestu jednotlivě, spontánně – od vrcholného středověku však přibývalo poutí dlouhodobě připravovaných, kolektivních, celkově méně riskantních.¹⁶⁴ Také byla zakládána nová města a vzdálenosti se tím krátily. Poutníci taktéž v malé míře přispívali k rozšiřování informací, technických poznatků a k rozvoji infrastruktury.

Poutní místo Hejnice je často přezdíváné „česká Mariazell“¹⁶⁵ a zřejmě oprávněně: jen přes Jizerské hory k němu vedly od jihu tři poutní cesty. Nejvýchodnější ze semilského panství přes Jizerku (proto „Jizerská cesta“) a Smědavu, na které v šestnáctém století vybírali návarovští páni i mýto. Nejzápadnější byla „Stará poutní cesta“ přes Oldřichovské sedlo, jež prochází starými bukovými lesy tzv. Hemmrichu a byla nejvíce náchylná k zločinům a přepadením. Dokladem nám může být několik pomníčků, které se v její blízkosti nachází. Mezi oběma cestami vede „Nová poutní cesta“ zřízená pravděpodobně kolem osmnáctého století. Vychází z Liberce, vede středem Jizerských hor přes Olivetskou horu a prudkým dolem Malého Štolpichu přichází do Ferdinandova.¹⁶⁶

„Ze vzdálenosti 20 – 30 milí navštěvovali Hejnice nemocní obyvatelé Čech, Míšeň a Polska, aby se znovu uzdravili.“ První pouť do Hejnic doložená věrohodnými historickými prameny se uskutečnila dne 28. září 1408, a to prostřednictvím dvou měšťanů ze Zhořelce, kteří se právě navrátili z vojenského tažení. Svědčí o tom městské účty, ve kterých je psáno, že na útratu bylo oběma poutníkům od městské rady vyplaceno celkem 18 grošů.¹⁶⁷

Dne 20. února 1469 vyzval apoštolský legát a vratslavský biskup Rudolf, aby se všichni věřící zúčastnili „slavné poutě do míšeňské diecéze k Panně Marii Hejnické, za kterou získají plnomocné odpustky“. Podobné poutě s cílem získání odpustkových listů se konaly i v roce 1474 a měly tak naplnit pokladnu k opravě kostela.¹⁶⁸

Dne 6. listopadu 1508 určil Zhořelecký měšťan ve svém testamentu zástupnou pouť, která má být vykonána s mnoha svíčkami („*Lichte von einem halben Pfund Wachs*“).¹⁶⁹

Z roku 1515 pochází zpráva, že mezi tisíci poutníky se o svatodušních svátcích objevili i Lužičtí Srbové z blízké Horní Lužice, „opatření rožněm, kusem pečeně v košíku a malým množstvím peněz v brašně na řemeni“. Před kostelem stály boudy kramářů ze Žitavy,

¹⁶⁴ OHLER, N. *Náboženské poutě*, s. 15.

¹⁶⁵ BOHÁČ, Zdeněk. *Poutní místa v Čechách*. Praha, 1995. s. 264. ISBN 80-85923-07-6.

¹⁶⁶ NEVRLÝ, M. *Kniha o Jizerských horách*, s. 328.

¹⁶⁷ BENNESCH, J. *Geschichte der Kirche*, s. 102.

¹⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 102.

¹⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 103.

Zhořelce, Budyšina, z České Lípy i Ústí a obchod – nezbytná součást poutí – kvetl. Zpráva pokračuje: „*Srbové se spojili s patnáctičlennou zlodějskou tlupou z Čech a ze všech sil se snažili olupovat Němce.*“ Kradli mistrně, zboží si rychle podávali z ruky do ruky a obchodníci byli bezmocní. Hlavou bandy byla „*mladá flundra Markéta Rosová*“. Jeden ze zlodějů kradl prý proto, aby „*uškodil majiteli panství Bibersteinovi, který jeho bratra oběsil kvůli rybímu pychu*“. Tato odůvodnění jim ovšem nepomohla a pět zlodějů z bandy bylo pochyťáno a oběšeno.¹⁷⁰

Období reformace uvrhlo poutní místo v Hejnicích do stagnace, neboť byl kostel uzavřen.¹⁷¹ Po bitvě na Bílé Hoře sice nastalo období protireformace a poutní cesty byly obnoveny, ovšem ne na dlouho, neboť nevalně si návštěvnost vedla i v období, kdy do Frýdlantska několikrát vpadli Švédové. Teprve s příchodem františkánů a pokročilé fáze rekatolizace se mohlo poutní místo obnovit na delší dobu (viz níže).¹⁷²

Co se týče slezské války, klášter a kostel zůstaly nedotčeny, s výjimkou prosince 1744, kdy táhlo skrze Frýdlant okolo 6000 Prusů. Tito vojáci zaslechli o kostelních cennostech a rozhodli se, že si je násilnou formou obstarají, nicméně byli vyplašeni 300 císařskými kopiníky a cennosti tak zůstaly na svém místě. Vojáci se následně museli zpovídat pruskému králi, neboť porušili jeho zákaz podnikat poutní cesty do cizích poutních míst.¹⁷³

Zaznamenána je také zpráva, která praví, že po Nové poutní cestě se kolem roku 1750 obávala cestovat procesí poutníků, jelikož na dlouhé cestě Jizerskými horami – skrz Malý Štolpich z Ruprechtic do Hejnic – hrozilo nebezpečí a to z toho důvodu, že na této cestě „*v lesích domují krvežíznivý vlci a strašní kanci.*“¹⁷⁴ Poutníci mohli být v Jizerských horách napadeni ještě medvědy či rysy, ale nejsou známy žádné bližší údaje o tom, že by na poutních cestách k podobným záležitostem docházelo.

¹⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 103 – 104.

¹⁷¹ V roce 1574 bránil poutníkům ve vstupu do kaple vrchnostenský úředník nepřívznivý staré víře. RYNEŠ, V. *Imagines Miraculosae*, s. 184.

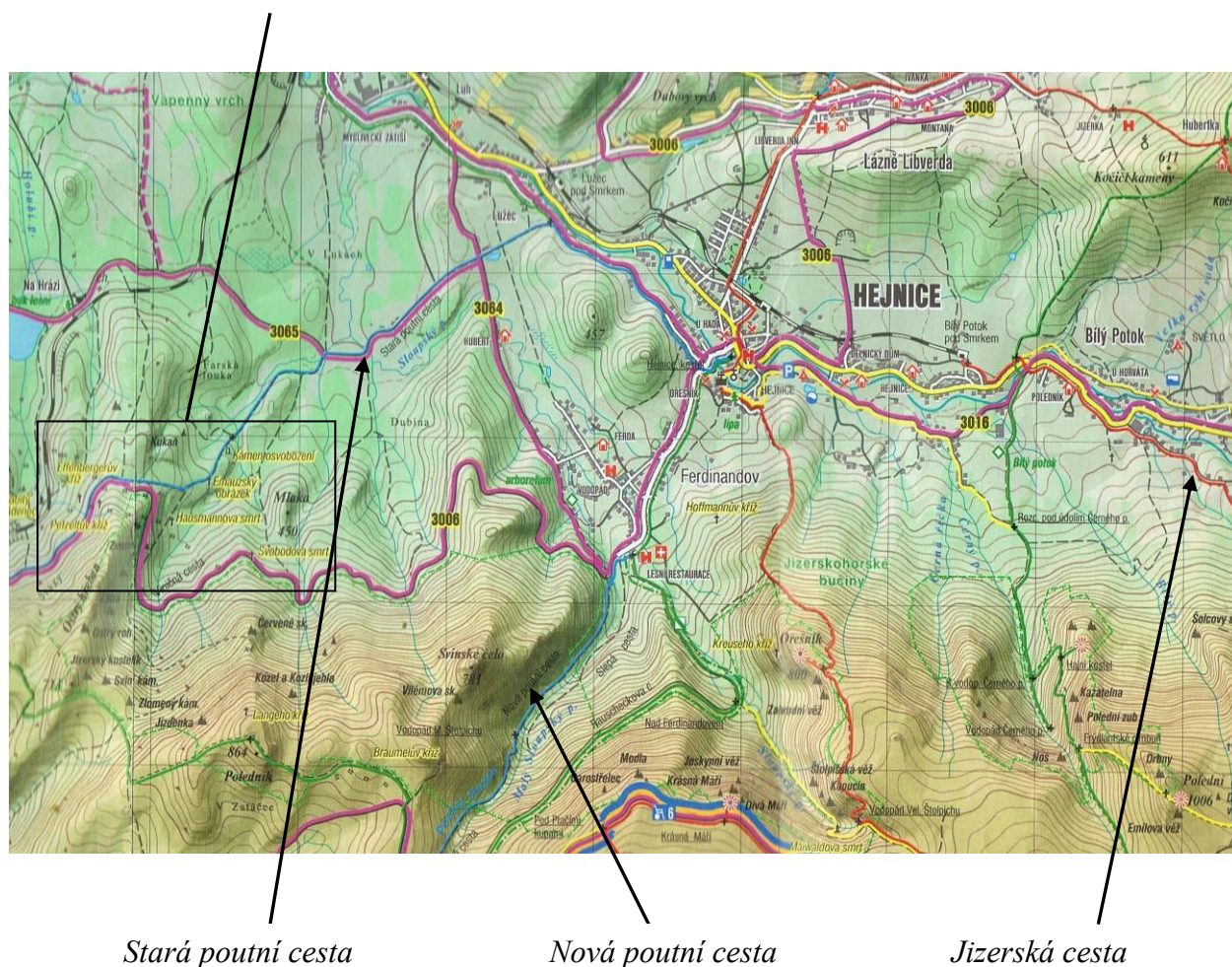
¹⁷² BENNESCH, J. *Geschichte der Kirche*, s. 105.

¹⁷³ TAMTÉŽ, s. 430.

¹⁷⁴ Poutníci se však nemuseli obávat příliš dlouho. Ve vlčí jámě skončil poslední vlk Jizerských hor 6. června 1766. Záznamy uvádějí ještě jednoho zatoulaného vlka, který byl spatřen v roce 1810. Na slezské straně byl poslední vlk skolen až v roce 1842. NEVRLÝ, M. *Knihy o Jizerských horách*, s. 144. Exemplář poslední jizerskohorské vlčice si lze prohlédnout na frýdlantském zámku.

Obr. č. 1 Mapa Hejnic a okolí

Pomníčky

6 Baroko v Hejnicích

Baroko se v severních Čechách pozvolna projevovalo zhruba od první poloviny sedmnáctého století a trvalo až do sklonku osmnáctého století.¹⁷⁵ Pevný základ k jeho vývoji byl vytvořen již uměleckou činností s centrem v Jičíně. Tato činnost probíhala zároveň s budováním Valdštejnova paláce v Praze a byla tak vedena i stejnými vláskými mistry Andreou Spezzou, Giovannim Battistou Marinim, Nicolonom Segebondim a Giovannim Pieronim.¹⁷⁶ Hlavním Valdštejnovým záměrem bylo vytvořit z Jičina rezidenční sídlo, které

¹⁷⁵ ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 64

¹⁷⁶ KROPÁČEK, J. *Severní Čechy*, s. 25.

by také náležitě reprezentovalo jeho osobu. Již od roku 1624 bylo zřizováno Nové Město pro řemeslníky s vlastním náměstím, špitálem, kostelem Panny Marie de Sale a hřbitovem. V roce 1625 se plně architektonicky projevilo Valdštejnovo spojení s jezuitským řádem a postupně zde vznikala jezuitská rezidence s kolejí, kněžským seminářem, gymnáziem a konkvitem, jež se podle plánů měly stát základem univerzity.¹⁷⁷ Do roku 1630 byl přestavován výbuchem poničený zámek. Starý zámek v Jičíně dal vévoda podstatně rozšířit o čtyřkřídlovou přístavbu s vnitřním dvorem a třemi křídly kolem obdélného dvora s monumentální budovou stájí. Jeho základní renesanční dispozice byla zachována a Valdštejn dal svým architektům volnou ruku, aby si sami poradili s interpretací starých renesančních prvků i nových prvků barokních.¹⁷⁸ Další stavbou byl od roku 1627 chrám sv. Jakuba Většího, založen jako centrální stavba na půdorysu řeckého kříže, vycházející z italských renesančních centrál. Chrám zůstal nedokončen, plánovány byly čtyři věže a kupole. V roce 1627 byl zahájen projekt kartuziánského kláštera ve Valdicích, v němž se stal ideovým i kompozičním středem kostel sv. Josefa s průčelím, prolomeným plochým středovým rizalitem. Klášter nese rovněž znaky zaalpské renesance.¹⁷⁹ V rámci Valdštejnova podniku se hovoří také o významném období zahradní a krajinné tvorby v Čechách.¹⁸⁰

Umělecká činnost v Jičíně tak předčila svou vyspělostí ostatní umění v regionu nejen svým záměrem velkolepé rezidence, ale také v tom smyslu, že byla první, která vytvářela stavby přechodného typu, jakési slohové kompilace nesoucí znaky staré i nové stavební epochy.

Směs pozdních manýristických prvků a koncepcí raného baroka ze severní Itálie jsou v pozdější době patrný na černínském loveckém zámku Humprechtu u Sobotky, vystavěném v letech 1666 – 1668 podle návrhu Carla Luraga, který se architektonicky podílel také na letní rezidenci jičínských jezuitů v letech 1677 - 1678 v Milíčevsi.¹⁸¹ Ve druhé polovině sedmnáctého století působí v severních Čechách také Francesco Caratti, nejvýznamnější architekt raného baroka po Luragově odchodu.¹⁸² Realizuje se zde na stavbách v Kosmonosech, kde je v barokním slohu přestavěn zámek, vybudována piaristická kolej s kostelem sv. Kříže a na okraji obce postavena Loreta. Tuto loretu projektoval Jan Křtitel Alliprandi a stavěl ji jako volnou kopii pražské Lorety Dominik Bossi. Ústřední mariánská

¹⁷⁷ ČORNEJOVÁ, I. – KAŠE, J. a kol. *VDZKČ VIII*, s. 397 – 398.

¹⁷⁸ JANÁČEK, J. *Valdštejn a jeho doba*. s. 377.

¹⁷⁹ ČORNEJOVÁ, I. – KAŠE, J. a kol. *VDZKČ VIII*, s. 398.

¹⁸⁰ Severovýchodně od Jičína byl založen park Libosad s lodžii s trojicí arkád v průčelí, obklopenou trojkřídlovým dvorem, do něhož ústila alej z Jičína. Jednalo se o projekt Nicolana Sebreghondiho, jenž byl realizován v letech 1630 – 1634, ale nikdy nebyl zcela dokončen. TAMTÉŽ, s. 398 - 399.

¹⁸¹ KROPÁČEK, J. *Severní Čechy*, s. 25 – 27.

¹⁸² ČORNEJOVÁ, I. – KAŠE, J. a kol. *VDZKČ VIII*, s. 452.

chýše v Kosmonosech má podobu prostého hranolu s bohatou štukaturou a sochařskou výzdobou, pro baroko typickou. Čtyři křídla ambitů ohraničují obdélné nádvoří, do něhož jsou otevřeny arkádami na pilířích. Nároží jsou prostě okosena a severní křídlo ambitu je otevřeno bránou. Uprostřed východního křídla byla v roce 1702 stavitelem Alliprandim vybudována kaple sv. Martina.¹⁸³

Vedle Carla Lureaga, Francesca Carattiho a zmíněných architektů se na konjunkturu slohu podíleli další Italové, vesměs ze stavebních skupin v Praze. To se projevilo zejména na vnitřních úpravách a štukové výzdobě, jejíž podstatný soubor ze šedesátých a sedmdesátých let sedmnáctého století se dochoval na Lemberce. Ostatních forem projevů tohoto slohu se ujali středoevropští či domácí umělci.

Znaky vrcholného baroka se v severních Čechách projevují od poslední čtvrtiny sedmnáctého století a vyznačují se především promyšleným srůstem architektury s krajinou, prostřednictvím vysokých kaplí na kopcích (Ostružno, Loreta u Veliše) a táhlých, rytmicky členěných sýpek u panských dvorů (Střevač, Vokšice). Tyto stavby společně s přestavbou zámku v Jičíněvsi jsou dílem francouzského architekta Jeana Baptisty Matheye, kterého z Říma do Prahy povolal arcibiskup Jan z Valdštejna. K návrhům jmenovaných staveb na velišsko – vokčickém panství u Jičina byl povolán Františkem Josefem Šlikem. Dílo Matheyese se stalo předlohou pro nastupujícího stavitele Marca Antonia Canevalla, který na přelomu století projektoval pro Gallase na Frýdlantsku a Liberecku a pro Valdštejny v Mnichově Hradišti. Obdoba Matheyho architektonického cítění se také přihlásila v kompozici průčelí kostela ve Velkém Valtínově (po 1700) a kaple v Liberci – Janově Dole (1716).

Za první velké dílo vrcholného baroka v severních Čechách se považuje chrám v Jablonném v Podještědí, navržený v letech 1699 - 1700 vídeňským architektem Janem Lukášem Hildebrandtem.¹⁸⁴ Je zde patrné pokročilejší utváření hmoty i vnitřního prostoru, stavba se vyznačuje kolosálními rozměry a hybným průčelím. Nejradikálnější zásahy pražských umělců dalšího pokolení do poslední vývojové etapy baroka v severních Čechách jsou realizovány ve Veliši (Anselm Lurago) a Hořicích (Kilián Ignác Dienzenhofer).¹⁸⁵

¹⁸³ POJSL, Miloslav – LONDIN, Vladimír. *Dvanáct století naší architektury*. Olomouc, 1998. s. 128. ISBN 80-7182-060-1.

¹⁸⁴ Malířská výzdoba chrámu sv. Vavřince a sv. Zdislavy v Jablonném v Podještědí je vytvořena významným vrcholně barokním malířem, grafikem a teoretikem Karlem Krattnerem, který se rovněž podílel na nástropních freskách v kostele Nanebevzetí P. Marie v Raspenavě. VINKLÁT, P. – FILIPOVÁ, J. *Raspenava*, s. 151.

¹⁸⁵ KROPÁČEK, J. *Severní Čechy – krajina, historie, umělecké památky*, s. 27.

Vyvrcholení barokní stavební aktivity na Frýdlantsku představuje komplex církevních staveb v Hejnicích. Majitelem panství byl v době obnovení katolické víry a výstavby barokního kláštera František Ferdinand Gallas, který do Hejnic pozval bratry z řádu františkánů.¹⁸⁶ Ti jsou povinováni dodržovat řeholi svatého Františka z Assisi a žít s ní v souladu. V následujícím oddílu se tedy zmíním o vzniku a počátečním vývoji řádu, o jeho rozdělení a struktuře, neboť právě to jej definovalo do takové podoby, v jaké františkáni pobývali v Hejnicích.

6.1 Františkáni – vznik, rozvoj, struktura řádu

Řád minoritů vznikl v letech 1209/1210 postavou Giovanna Bernardona zvaného Františka. Ten ve zmiňovaných letech předstoupil před papeže Innocence III. s žádostí o potvrzení nového způsobu života, který mu byl uznán. Roku 1221 prozatím nebyla před papežským stolcem schválena jeho písemná řehole (v platnost byla uvedena až v roce 1223). O tři roky později již svatý František zemřel a tehdy nastal spor o interpretaci Františkova dědictví. Jádrem sporu byla chudoba, na kterou František nazíral pouze jako na jeden z prostředků zachování evangelia, nicméně některé skupiny františkánů v ní viděli jediný cíl svého řeholního života. Naštěstí tady byly i tací, kteří požadovali jakýsi „návrát do poustevn“, tedy žít dle původních ideálů Františka, ovšem zároveň také v souladu se stávajícími strukturami řádu. Tato řekněme zvláštní skupina se soustředila kolem osobnosti Jana z Valle a nutno podotknout, že tehdejší papež (Klement VI.) se velmi obával její tolerance a dával to tak najevo různými zákazy. Po smrti Jana z Valle se reformní skupiny františkánů ujal Gentliovi ze Spoleta a po něm Pavel Trinci. Zajímavostí je, že Pavel Trinci se se svými druhy usadil v oblasti Broglian u Foligna, kde se ovšem vyskytovalo velké množství hadů a františkánům nezbylo nic jiného, než začít nosit dřevěné trepy či sandále. To se také stalo poznávacím znamením pro všechny observanty v řádu sv. Františka. Observanti se ovšem neměli od ostatních lišit v povrchnostech, ale především svým vnitřním životem a skutečným zachováním řehole (tedy *regularis observantia*). Proti nim vyvstali odpůrci radikální reformy – tzv. konventuálové.¹⁸⁷ Ke konečnému řešení došlo až při definitivním rozdělení a

¹⁸⁶ Zajímavostí je, že o tuto oblast měli zájem také bratři z řádu kapucínů, karmelitánů či augustiánů. BENNESCH, J. *Orts Geschichte von Haindorf*, s. 179. Dalším řešením mohla být i fundace řádu jezuitů, poněvadž někteří z příslušníků rodu studovali na jezuitské koleji. Nicméně řád františkánů se u Gallasů těšil velké přízně a pravděpodobně i proto byla fundace provedena právě v jejich prospěch.

¹⁸⁷ HLAVÁČEK, P. *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*, s. 30 – 53.

ustanovení dvou samostatných řádů: minoritů (konventuálové) a františkánů (observanté). Stalo se tak v roce 1517.

Pokud je tedy řeč o konventuálech, jedná se o takový řád, který se vyvinul z přísnější observace minoritů, byl založen v 15. století, přičemž v českých zemích se objevuje až po jeho polovině.¹⁸⁸ Tito Františkáni jsou, jak již bylo naznačeno, oděni prostě. Oproti nim – minorité nosí černý hábit s kapucí, jsou opásáni bílým provazem (cingulem) se třemi uzly na znamení slibů chudoby, čistoty a poslušnosti. Nechybí růženec. Nosí sandály, v nepříznivém počasí jsou oděni pláštěm. Na temeni hlavy mají vyholené kolečko, tzv. tonzuru. Jejich kněží nosí kolárek a bitet.¹⁸⁹

Františkánská struktura je důsledně hierarchicky uspořádána. Již za časů sv. Františka z Assisi dohlížela římská církev na františkánské společenství prostřednictvím kardinála – protektora, kterého jmenoval samotný papež. Tento protektor všech tří řádových větví neměl zpočátku jasné pravomoci, čímž docházelo k řadě konfliktů. Teprve roku 1373 vymezil papež Řehoř XI. jeho autoritu a to za jakých podmínek může zasáhnout do dění v řádu: 1) pokud by se řád zpronevěřil poslušnosti Svatému stolci, 2) pokud by zakolísal v katolické víře, 3) pokud by odpadl od zachovávání řehole. Za předpokladu, že by protektor nemohl z nějaké příčiny dlouhodobě vykonávat svůj úřad, mohl papež jmenovat vicekorektora řádu. Oficiální hlavou řádu byl generální ministr (v případě jeho neschopnosti generální vikář), volený na generální kapitule, která měla v řádu nejvyšší moc – svolávala se jednou za tři roky v období letnic a většinou do klášterů italských provincií. Z územněsprávního hlediska se tedy dělil řád na provincie v čele s provinčním ministrem, který byl volen provinční kapitulou. Provincie se dále členily na kustodie v čele s vlastním kustodem. Nejnižší správní jednotku řádu pak představoval klášter (konvent či poustevna), kterou řídil kvardián volený zpětně klášterním společenstvím.¹⁹⁰

6.2 Příchod františkánů do Hejnic

Františkánský konvent v Hejnicích vznikl v roce 1691 z iniciativy Františka Ferdinanda Gallase a jeho ženy Emerintiany. Za pomoci kvardiána turnovského kláštera, P. Jindřicha Lateho oznámil hrabě své rozhodnutí provinciálovi P. Amandovi Hartammovi: „*František*

¹⁸⁸ JIRÁSKO, Luděk. *Církevní řády a kongregace v zemích českých*. Praha, 1991. s. 20. ISBN 80-85245-11-6.

¹⁸⁹ Františkáni – minorité v Hejnicích nosili hnědý hábit s kapucí. Přepásáni byli rovněž bílým cingulem. SVOBODA, M. *Gallasové, Clam – Gallasové a Hejnice*, s. 12.

¹⁹⁰ HLAVÁČEK, P. *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*, s. 105.

Ferdinand Ignác Matyáš hrabě z Gallasu na Frýdlantě, Liberci...a Johanna Emerntiana Ludmila hraběnka Gallasová rozená z Gaschinu se souhlasem pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna se zavazují vystavět františkánům při kostele Panny Marie v Hejnicích do tří let klášter, odvádět jim z frýdlantského panství almužny naturální, v potravinách a peněžní na ošacení...(75 zl. na každý kvartál).¹⁹¹ V oznámení se dále píše, že v klášteře má být udržováno 12 bratří, z toho 8 kněží, kteří mají denně číst modlitby za oba rody fundátorů, denně se modlit po kompletoriu mariánské litanie s antifonou, každou sobotu sloužit mši u oltáře Panny Marie, každou neděli a svátek konat zpívanou mši, kázání a nešpory. Bratři mají dále za úkol zpodobat a udílet přijímání, na požádání konat bohoslužby na zámku a neprovádět žádné stavební úpravy bez souhlasu fundátorů, kteří mají právo pohřbu v kostele.

Dá se předpokládat, že Gallasové s františkány počítali již od samého počátku svého působení na Frýdlantsku – dokládá to korespondence mezi hraběnkou Eremencií a arcibiskupskou kanceláří.¹⁹²

Žádost manželů Gallasových byla provinciálem řádu náležitě zvážena a poté byla postoupena arcibiskupovi Janu Bedřichovi z Valdštejna. Ten proti zřízení kláštera i s františkánským konventem nic nenamítal. Ve svém dopise ze dne 29. 11. 1691 potvrzuje inserovanou listinu ze dne 8. 3. 1691 (Praha, klášter Panny Marie Sněžné), již Hartmann schválil inserovanou fundaci kláštera pro 12 františkánů hrabětem z Gallasu a jeho manželkou dne 20. 2. 1691 (Praha). Arcibiskup dále mění světský kostel Panny Marie na řádový bez porušení práv děkana frýdlantského a obcí Hejnice a Bílý Potok, děkanovi má být odváděn desátek 3 měřice a $\frac{1}{4}$ věrtele obilí a 3 zl. a 4 kr. od kostela a 2 telata za pohřbívání.¹⁹³

František Ferdinand Gallas vyhověl všem parametrům k založení františkánského kostela, jejichž nedílnou součástí byla i zakládací listina, v níž se hrabě spolu se svou manželkou zavázal vystavět konvent do tří let, a to se svolením pražského arcibiskupa. Řádový dům měl být vybaven potřebným zařízením pro hosty františkány při své observaci z české provincie sv. Václava. Stavba měla být dále zvelebována, nejen fundátory, ale i jejich dědici a dalšími držiteli frýdlantského panství. Panovalo ovšem přesvědčení, že Hejnice leží na velice odlehlém místě a kromě rodu fundátora zde není dostatek potencionálních dobrodinců, jejichž štědrost a almužny by františkánům zajistily živobytí. Hrabě Gallas tedy přislíbil, že řád

¹⁹¹ NA Praha, fond Řád františkánů, inv. č. 327, kart. č. 128., pozvání františkánů do Hejnic, 1691.

¹⁹² V korespondenci hraběnka taktéž žádá o svolení opravit poutní kostel. Dopisy jsou uloženy v SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, sign. XVI/14, karton č. 196.

¹⁹³ NA Praha, Fond Řád františkánů, inv. č. 329, kart. č. 128., korespondence Jana Bedřicha z Valdštejna, 1691.

zabezpečí pravidelnými přiměřenými almužnami „na věčné časy“ Zakládací listina byla 29. 11. 1691 arcibiskupem Janem Bedřichem z Valdštejna potvrzena a kostel byl prohlášen za řádový. Do Hejnic přišli čtyři páteři františkáni: P. Ludnív Zwinner, představený kláštera, P. Vítězslav Winter (zповědník hraběnky Emerentiny Gallasové), P. Faustin Wirfel a Pl Jan Evangelista Höpeere. Do kostela byli slavnostně uvedeni 12. února 1692. Klíče předal představenému kláštera biskupský vikář Martin Bernard Just.¹⁹⁴

6.3 Stavba poutního kostela Navštívení Panny Marie

Nejstarší regionální kostel zde stál již ve 13. (resp. 14. století). Ve středověku pravděpodobně došlo ke dvěma stavebním etapám.¹⁹⁵ V první fázi byla zbudována loď přibližně čtvercové dispozice zaklenutá na střední podporu, se stávajícím polygonálním presbytářem na východě. Na severní straně kněžiště stála věž. Druhá fáze představovala zvětšení kostela na západ prodloužením délky lodě s ponecháním její šířky. Nově vzniklý prostor byl řešen opět jako dvoulodí s válcovými pilíři, bez opěrného systému. Jeho datování je obtížné, ale bude spadat asi až do 16. století.¹⁹⁶

Po roce 1679 byl pozván hrabaty z Gallasu pražský architekt Abraham Leitner, který dostal za úkol postavit kolem kostela ambitovou chodbu¹⁹⁷. Počátek stavby ambitů si vyžádal značné přípravné práce a svoz materiálu. S tím bezprostředně souviselo náhlé zvýšení robot v řadě vesnic a další tíživá břemena. Proto se hejnický podnik promítl do stížností na stavební roboty v obsáhlé žalobné petici, kterou v listopadu 1679 odevzdala císaři delegace gallasovských poddaných. Již tehdy ji vedl kovář z Dolní Řasnice Ondřej Stelzig, mluvčí lidového hnutí až do roku 1687, kdy byl odsouzen k deseti rokům nucené práce na pevnosti v Rábu (viz výše).¹⁹⁸

Stavba ambitu měla sloužit poutníkům jako přístřešek před nepřízní počasí a byla taktéž vybavená pro dlouhodobé ubytování hostů: v přední části se nacházely obytné místnosti, kuchyně a jiné prostory.¹⁹⁹ V další části bylo vystavěno rozsáhlé pohřebiště, určené pro „dobrodince kostela“. Ambit byl tvořen 4 klenutými kaplemi, kde bylo možno shledat celkem 9 zповědníků. Hraběnka Gallasová nechala tuto křížovou cestu vyzdobit 24 sochami svých

¹⁹⁴ TAMTÉŽ.

¹⁹⁵ Tyto etapy je možno vyčíst z plánu barokní přestavby z roku 1721, který rovněž zachycuje půdorys starého kostela. Plány jsou umístěny v NA Praha, fond Archiv pražského arcibiskupství, kart. č. 1098.

¹⁹⁶ KRACÍKOVÁ, L. – BELLING, V. *Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku*, s. 65.

¹⁹⁷ Projekt byl financován z kostelních prostředků a celkem jeho výstavba stála přes 300 zlatých.

¹⁹⁸ KROPÁČEK, J. *Severní Čechy*, s. 66

¹⁹⁹ Později byla přední část nazývána rezidencí.

patronů.²⁰⁰ V roce 1694 byl ambit opravován (resp. zabezpečován pilíři) M. A. Canivalem a z roku 1698 pochází záznam, který vyhotovil první kvardián konventu P. Januaris Schildlo.²⁰¹ Tato zmínka se vztahuje ke změně počtu soch a k celkové výzdobě ambitu. Dle záznamu se zde nacházely už jen 4 sochy (sv. Anny, sv. Františka, sv. Antonína a sv. Josefa) a ve falešných oknech a výklencích bylo 19 volných míst. Ve čtyřech kaplích pak visely obrazy, nahrazující oltáře.

Stavba kláštera probíhala podle návrhu Marka Antonia Canevalleho v rozmezí let 1692 – 1696. Základní kámen byl položen 27. 9. 1692. Na východní straně v popředí areálu tak vyrostla nevelká jednoduchá budova kláštera pro řád františkánů. Jeho stavba trvala 4 roky, ale zanedlouho došlo k úpravám díky špatným základovým zdem. 28. 2. 1696 byla tedy s M. A. Canevallem uzavřena nová smlouva, kterou se stavitel zavazoval zpevnit nové zdi a k tomu vystavět 3 další kaple.²⁰²

Hejnice se těmito stavebními počiny dostávaly stále více do povědomí věřících i v širokém okolí, což mělo blahodárný vliv na počet poutníků. Pokud se jednalo o velké mariánské svátky (např.: Navštívení, Nanebevzetí či Narození Panny Marie), přišlo v jeden den 4 000 – 6 000 poutníků.²⁰³

²⁰⁰ BENNESCH, J. *Ortsgeschichte von Haindorf* s. 113

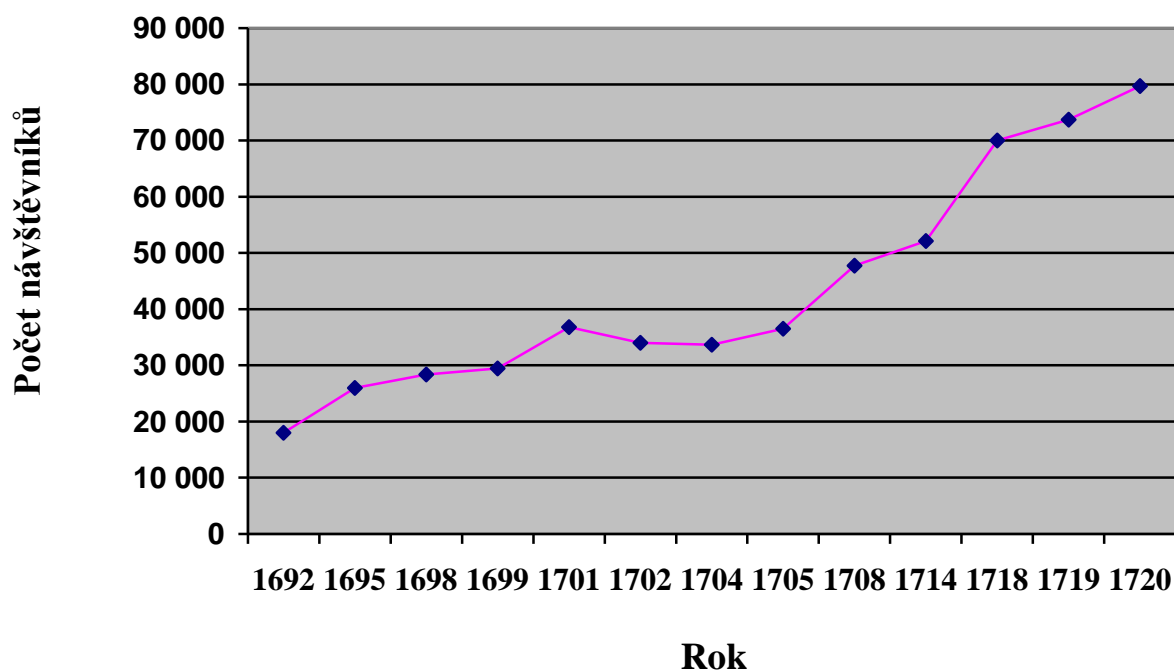
²⁰¹ Záznam je opět citovaný v BENNESCH, J. *Ortsgeschichte von Haindorf*, s. 113 - 114

²⁰² SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, Inv. č. 720, sign. XVI/14, kart. č. 196, smlouvy s M. A. Cannevaalem, 1691, 1696.

²⁰³ PEER, A. *Maria Haindorf*, s. 9. Převzato z „Handschrift H7/4, 1692, *Klosterarchiv*“. Údaje v následujícím grafu jsou převzaty taktéž odsud.

Graf č. 1

Návštěvnost kostela 1692 - 1720

Přirozeným vyústěním situace s narůstajícím počtem *Kommunion* se stala potřeba přestavby dosavadního kostela. Již v roce 1703 píše Jan Václav Gallas dopis adresovaný kanceláři pražského arcibiskupství.²⁰⁴ Teprve o 18 let později je však vyhotoveno povolení na žádost Johannu Emerentiny. Tato žádost, pocházející ze dne 28. 3. 1721, byla zaslána na pražskou konzistoř společně s plány a dne 8. 5. 1722 již byla uzavřena smlouva mezi vdovou po Františku Ferdinandu Gallasovi a pražským architektem Tomášem Haffeneckerem.²⁰⁵ Touto smlouvou nastává druhá etapa výstavby barokního hejnického komplexu, který se ve větší míře zachoval dodnes.

²⁰⁴ „...wegen Bau der Kirche, zu der ich den Abriss verfertigen lasse.“ BENNESCH, J. *Ortsgeschichte von Haindorf*, s. 117. Nutno však podotknout, že jiná literatura se o tom blíže nezmiňuje a pravděpodobně tak ani nepřipouští, že by první náznaky výstavby barokního chrámu byly kladeny již do roku 1703.

²⁰⁵ Tomáš Haffenecker (1669 – 1730) byl dvorním stavitelem, autor plánů na stavbu kostelů v Moravanech a v Bohdanči. Měl stavební bohaté zkušenosti získané například při stavbě pražského gallasovského paláce či účasti na stavbě kostela sv. Mikuláše na Malé Straně pod vedením Kryštofa Dienzenhofera. KROPÁČEK, J. *Severní Čechy*, s. 67

Haffenecker se ve smlouvě zavazuje, že stavbu provede přesně podle plánů schválených *Její Excelencí*, že ke stavbě bude třikrát ročně dojíždět (dvakrát o pevném datu na sv. Jana a na sv. Havla) a za tento dozor mu bude ročně placeno 100 zl. ve dvou lhůtách a propláceny cestovní výlohy ve výši 2 zl. za den.²⁰⁶ Z konceptu smlouvy pak jasně vyplývá, že projektantem chrámu byl Tomáš Haffenecker, byť o tom existují již dlouhou dobu jisté spekulace. Přestavba kostela na vrcholně barokní dílo bývá totiž často spojována s osobou Johanna Bernharda Fischera z Erlachu, čemuž by napovídala fakt, že vytvořil návrh na známý Clam – Gallasův palác v Praze (zde mu Haffenecker dělal stavitele). Údajně jej měla hraběnka Emerentina pozvat do Hejnic, aby vypracoval potřebné návrhy.²⁰⁷ Tato domněnka je však při nejmenším sporná a k jejímu vyvrácení přispívá studie M. HORYNY.²⁰⁸ Dle jeho podrobného vylíčení a rozboru na základě nového objevení plánů,²⁰⁹ bylo mylně přeneseno spojení „projektant – stavitel“ z budovy Clam – Gallasova paláce na hejnický komplex. Původcem této mylné interpretace byl Jaroslav SCHALLER (Topographie des Königsreichs Böhmen, IV, s. 300) a podle jeho vzoru tuto domněnku přebírá s více či méně pochybným nazíráním téměř všechna literatura.²¹⁰

S jistotou lze už říci, že Tomáš Haffenecker byl ten, který vykonával dozor nad prováděnou stavbou podle běžných zvyklostí dobové praxe v těch případech, kdy projektant neprováděl dílo ve vlastní režii. Haffeneckerovy pravidelné pobyty v Hejnicích jsou doloženy v letech 1721 – 1728.²¹¹

Základní kámen nového chrámu s chórem směřujícím na jih byl položen 8. září 1722. Důvod umístění směrem k jihu je nutno hledat v celkové kompozici ve vztahu ke krajině. Chrám, umístěný v popředí svahu Jizerských hor měl tímto pojetím i s hlavním oltářem

²⁰⁶ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, Inv. č. 720, kart. č. 193. Smlouvy a účty, 1722.

²⁰⁷ Tuto hypotézu potvrzuje především většina regionální literatury („...und der geniale Bau des gefeierten Altmeister des Barocke, Johann Bernard Fischer von Erlach.“ PEER, A. Maria – Haindorf, s. 9 – 10, „Die Kirche wurde nach den Plänen des berühmten Baumeisters Fischer von Erlach, von dem Prager Baumeister Thomas Hafenecker erbaut.“ BENNESCH, J. Ortsgeschichte von Haindorf, s. 127.) a z některé současné například: ANĎĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frydlantsko*, s. 65.

²⁰⁸ HORYNA, M. *Tomáš Haffenecker a stavba poutního kostela v Hejnicích*. In: *Umění* 29, 1981. s. 437 – 447.

²⁰⁹ Ve 2. ½ 20. let došlo k objevení dalších plánů, vztahujících se ke korespondenci z roku 1721. Plány byly nalezeny skupinou pracovníků Ústavu teorie a dějin a umění ČSAV, při systematickém zpracovávání fondu APA. Projektovaná stavba je dokumentovaná jedním půdorysem (včetně ambítů), třemi řezy a dvěma pohledy fasád. Oproti provedené stavbě se projekt značně odlišuje a je tedy zřejmé, že mezi březnem 1721 a květnem 1722 došlo k základní změně řešení stavby kostela i koncepce poutního areálu. Na základě jejich porovnání dochází studie Mojžíra Horyny k přiřknutí autorství obou plánů Tomáši Haffeneckerovi.

²¹⁰ Hypotézu, která popírá autorství připisované Fischerovi z Erlachu (zároveň však nepopírá pravděpodobné autorství M. A. Canevalloho, jakožto dalšího možného tvůrce prvního plánu) obsahuje například: KROPÁČEK, J. *Severní Čechy*, s. 67.

²¹¹ HORYNA, M. *Tomáš Haffenecker a stavba poutního kostela v Hejnicích*, s. 437.

korespondovat s osou k vrcholu Ořešník, který se tyčí hned nad ním.²¹² Hlavní průčelí obrácené k přístupové komunikaci tak souvisí se zásadami barokního urbanismu a podporuje celkový urbanistický ráz obce, v níž je barokní chrám dominantou. Jedná se o příklad skvěle ideově i architektonicky řešené situace.

V podvečer svátku Navštívení Panny Marie, 1. července 1725 proběhlo vysvěcení kostela představenými kláštera a byl uspořádán slavnostní průvod do nového mariánského svatostánku. Chrám byl zcela dokončen až v roce 1729 a na svátek Narození Panny Marie byl slavnostně otevřen pro bohoslužby, ale potřebné chrámové úpravy probíhaly až do roku 1732.

Půdorys kostela tvoří latinský kříž vzniklý zachováním středověkého kněžiště ve východním rameni, vybudováním nové kaple v protilehlém západním prostoru a napojením těchto dvou segmentů na hlavní loď. Latinský kříž je vepsán do věnce ambitů. Chrám je sám o sobě dlouhý 50 m, široký 37 m a kopule je vysoká 35 m. Celkem je zde 66 půlkruhově zakončených oken a 47 přístupových dveří.

Vnitřní prostor působí monumentálně. Presbytář je sklenut plackou a knochou s lunetami v závěru. Dochází zde k mohutnému křížení pod kopulí. Východní rameno příčné lodi je goticky sklenuto křížovou žebrovou klenbou na konzolkách, zatímco pro protější rameno je typická křížová barokní klenba, celkově se přizpůsobující protilehlému rameni. Křížová klenba na severní straně příčných ramen je přiřazena k oratořím.²¹³ Tím se uskutečnilo spojení půdorysné osovy podélné s centrální nikoli radikálním prolnutím nebo pronikem, nýbrž přiřazením.²¹⁴

Široké zvlněné jednolodí je dále sklenuto plackami, oddělenými val. pásy. Bočních kaplí je 6, jsou klenuty kupolemi a oratoře v patře plackami. Kruchta je podklenutá rovněž s plackami.²¹⁵

²¹² SVOBODA, M. *Gallasové, Clam – Gallasové a Hejnice*, s. 6.

²¹³ POCHE, E. *Umělecké památky*, s. 370.

²¹⁴ KROPÁČEK, J. *Severní Čechy*, s. 67.

²¹⁵ POCHE, E. *Umělecké památky*, s. 371.

6.4 Umělecká výzdoba kostela: popis a rozbor ikonografie

Návštěva poutního místa byla projevem osobní zbožnosti stejně tak jako náboženské angažovanosti. Kromě legendy a vyprávění o zázracích obestírající poutní místo měla mít výrazný vliv na lidskou psychiku také výzdoba chrámů.²¹⁶

6.4.1 Dekorace fasády

Na severní straně bylo vybudováno reprezentativní dvojvěžové průčelí se středním konvexně vypnutým rizalitem, které se nachází na původním místě hlavní brány ambitu. Spodní část věží a rizalit člení vysoký pilastrový řád, na nějž dosedají úseky architrávu a vlysu a korunní římsa. Výškovou tendenci průčelí, příznačnou pro vrcholné baroko, zdůrazňuje ve výduti oblý štít nad vysokým, přesahujícím oknem a převýšený volutový nástavec s nikou. Štít má dynamicky křivkový obrys, pro baroko typický. Vrchol celého nástavce tvoří pozlacené oko boží.²¹⁷ Věžní nástavby jsou členěny pilastry s úseky kladí a průběžnou římsou. V jejich horní části jsou umístěny hodiny, kruhového tvaru, s černým pozadím a pozlaceným číselníkem i ručičkami. Hodiny jsou na obou věžních nástavbách celkem čtyřikrát, po dvou na každé - jedny umístěné v průčelí a druhé ve stejné výši na vnějších bocích nástavby. Vrcholem každé z věží jsou cibulové bání. Loď kostela a boční kaple pokrývá mansardová střecha.

Vstupní portálový útvar má obdélníkový vchod se sedlovým ukončením a kruhovým světlíkem, opatřeným mřížkou. Rámují jej pilastry s úseky kladí, jejichž římsa vybíhá ve volutové závitě, přičemž na každém závitě je umístěna socha anděla. Horní část pilastru je vyzdobena štukem s motivem květeny. Supraporta je vysoká, ukončená segmentovým štítkem. Ve svém vrcholu nese znakovou kartuš.

Omítka kostela je zbarvena do žluto - oranžova. Světle žluté jsou vystouplé pilastry a veškeré další plastiky vyčnívající z oranžové upozaděné plochy. Střechy cibulovitých věží mají hnědočervenou barvu, střecha kostela je tmavě zelená.

6.4.2 Vnější kamenosochařská a řezbářská výzdoba

V malém prostoru ve volutovém nástavci je umístěna socha Hejnické madony, nesoucí v levé paži Jezulátko. Tato plastika je novodobá, má splývavou zlatou draperii a celkově je

²¹⁶ ČORNEJOVÁ, I. – KAŠE, J. a kol. *VDZKČ VIII*, s. 305 – 306.

²¹⁷ Oko boží je jedním z prvotních symbolů Boha Otce, ještě před tím, než začal být zobrazován v lidské podobě. HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 311. Symbolizuje vševědounost, široký rozhled a ochraňující všudypřítomnost Boha. BECKER, Udo: *Slovník symbolů*. Praha, 2002, s. 197. ISBN 80-7178-612-8.

podobná sošce umístěné uvnitř, na hlavním oltáři – prakticky se snaží vystihnout její kopii. V druhé ruce nese madona pozlacené jablko. Jezulátko je oděno ve zlatém rouchu, v ruce taktéž drží jablko a na hlavě má na rozdíl od své „oltářní podoby“ vysokou korunu. Piedestal je hnědý s plasticky vyznačenou římsou.

Vlevo (z pohledu návštěvníka) od Hejnické madony, umístěné v nice volutového nástavce je kamenná socha sv. Antonína s atributy Ježíška a lilie.²¹⁸ Napravo stojí kamenná socha sv. Františka, který v ruce svírá kříž a knihu.²¹⁹ Obě sochy hledí do nebe a hlavu mají mírně nakloněnou směrem doprostřed, k sošce Panny Marie, čímž celkově podporují rys monumentality a zachovávají tendenční dojem zkosenosti.

Další kamenosochařskou výzdobu chrámu tvoří andělci v krajních prostorách supraporty, sedící na volutových výběžcích. Anděl nalevo drží v ruce kotvu – symbol naděje,²²⁰ anděl napravo si pohrává s maketou kostela Navštívení Panny Marie v Hejnicích. Kotva společně s maketou, umístěny hned u dveří by tak mohly naznačovat oslovení právě příchozích a spolehlivou pomoc v jejich nouzi.

V ambitu probíhá sochařská výzdoba prostřednictvím sochy sv. Antonína z 18. století²²¹ a výjevu, znázorňujícím gotickou Madonu s donátorem rytířem z Bibersteina, který se k ní zbožně modlí. Na piedestalu s Madonou je znázorněna část její tváře a na piedestalu s rytířem je nástin rodového erbu.²²² Tyto dvě polozapuštěné sochy jsou umístěny ve výklenku na vnější straně chrámu v ambitovém dvoře.

²¹⁸ Ne náhodou se jedná o sv. Antonína Paduánského – byl to františkán, církevní učitel 13. století. Speciálními atributy jako poukazy na zázračné události jeho života jsou ryba, osel a především Ježíšek, kterého světec ve františkánském rouchu obvykle chová v náručí. REMEŠOVÁ, Věra: *Ikonoografie a atributy svatých*. Praha, 1990, s. 11.

²¹⁹ Sv. František z Assisi je často zobrazován v řeholním rouchu a jeho atributy jsou zejména kniha a kříž, tedy regule řádu. REMEŠOVÁ, V. *Ikonoografie a atributy svatých*, s. 22.

²²⁰ Kotva je v křesťanství především symbolem naděje - často zdobí náhrobky. Dále může představovat stálost a věrnost. BECKER, Udo. *Slovník symbolů*. s. 126

²²¹ Jedná se o fragment původní sochařské výzdoby. POCHE, E. *Umělecké památky*, s. 372.

²²² Ve zlatém poli červený jelení paroh. HALADA, J. *Lexikon české šlechty*, s. 22.

6.4.3 Vnitřní zařízení

6.4.3.1 Mobiliář

Oltáře

Co do počtu vnitřního vybavení, je nejvíce oltářů.²²³ Celkem jich napočítáme 7 - jeden hlavní a 6 bočních.

Baldachýnový novobarokní oltář **sv. Josefa**, pochází z 19. století. Další oltář je panelový a je zasvěcen **sv. Anně samotřetí**. Po stranách tohoto oltáře se tyčí dvě sochy klarisek a uprostřed visí malý obraz umučení sv. Barbory, který byl původně umístěný v ambitech. Jeho datace spadá přibližně do druhé poloviny osmnáctého století. Třetím bočním oltářem je pseudogotické dílo se sochou **sv. Antonína**, které pochází z kolínské školy.

Valdštejnský polní oltář je datován nejpozději do konce patnáctého století.²²⁴ Pod střední částí se stojící sochou Panny Marie je nápis „*St. Maria Ora Pro Robis*“. Na křídlech jsou sochy patronek bojujících vojáků. Nástavba je vyřezávána v sochařské dílně Josefa Morodera v tyrolském městě Gröden na počátku 20. století. Tento oltář kdysi patřil do majetku Albrechta z Valdštejna. Po jeho smrti v roce 1634 jej do Hejnic darovala vévodova vdova Isabela Valdštejnská.²²⁵ Je křídlový, zavíratelný a schopen rychlého převozu. Pokud chce návštěvník přistoupit blíže, musí projít orátorní rokokovou mřížkou s motivy růžiček. Dalším bočním oltářem je rámcový oltář se dvěma sochami františkánských bratří a závěsným obrazem „*Vidění sv. Františka*“ od Josefa Rittera z Führichu, pocházející z roku 1863.²²⁶ Pod obrazem je umístěný menší obraz sv. Jana Kapistrána, jehož oltář byl dříve umístěn v prostorách ambitové chodby. Celkový počet bočních oltářů uzavírá baldachýnový novobarokní z 19. století, na kterém se tyčí socha **sv. Jana Nepomuckého**.

Hlavní oltář je vyřezán od sochařů J. Hájka z Mnichova Hradiště a I. Brennera z Liberce. Pochází z roku 1787. Je opatřen skříňkou s gotickou Madonou. V roce 1899 byl opravován Karlem Kleinem ze Slezska. Doplněk přenosného oltáře tvoří iluzorní oltář. Freska pochází z roku 1787 a maloval ji Josef Kramolin z Bohosudova. Uprostřed visí obraz Navštívení Panny Marie.

²²³ Informace o oltářích poskytuje BENNESCH, Josef: „*Ortsgeschichte von Haindorf*“ s. 134 – 135.

²²⁴ Albrecht z Valdštejna ho vozil na své válečné výpravy, proto také bývá někdy nazýván *Valdštejnský polní oltář*.

²²⁵ Oltář byl restaurován v roce 1995 v dílně akademického sochaře Karla Stádníka.

²²⁶ Originál zakoupený pro hejnický chrám byl později darován do Raspenavy.

Hlavní oltář se skládá ze dvou částí: První částí je tzv. iluzorní oltář, který se táhne po celé zdi presbytáře. Tento portálový iluzorní oltář s klasicistními detaily tvoří malba pečlivě štukovaného vysokého soklu, plasticky členěného na každé straně čtveřicí polosloupů. Na každé straně je také po jedné soše, jejíž sloupový podstavec končí ve stejné úrovni stejně tak jako plastické sokly.²²⁷ Polosloupy mají zlatě kolorované patky a kanelované dřívky, jejichž žlábků jsou zhruba do poloviny taktéž vyplněny zlatou barvou. Na prstenec nasedá korintská hlavice, opět pozlacená. Světle purpurové římsy jsou ve třech úrovních, zdobeny kapičkami, pletencemi a vřezy ve tvaru čtverce. Oddělují segmenty jednotlivých kladí, v dolních částí vyzdobenými glyfy. Poslední římsa na nejvypouklějším z polosloupů je jemně klenutá a dodává tak na dojmu zkosenosti celého tyčícího se „portálu“.

Uprostřed iluzorního oltáře je zavěšen reálný obraz s námětem návštěvy Panny Marie u sv. Alžběty v Ain Karin v bohatě vyřezávaném rámu. Dřevěný oltář je o několik metrů předsazený před iluzorním a tvoří onu druhou, „doplňující část“, celého hlavního oltáře.

Závěsné obrazy

Pokud nepočítáme obrazy zakomponované do iluzorní freskovité oltářní architektury a bočních oltářů, visí v chrámovém prostoru samostatně celkem 2. První je na pravém nosníku podpírající centrální kopuli, mezi oltářem sv. Antonína a hlavním. Na malbě je znázorněn sv. Bonifác. Důkazem je atribut mečem probodnuté knihy, znázorněný v odděleném modrém poli nad malbou.²²⁸ Postava vyvedená v profilu má pravici napřaženou směrem k hlavnímu oltáři a levou rukou přidržuje v úrovni pasu meč. Celkově tak pravděpodobně vyjadřuje zaujatost hlavním oltářem, čímž podporuje jeho dominantní úlohu v celém prostoru. Rám obrazu je zlatý a ve štítu bohatě zdobený květenou. V dolních cípech rámu jsou dvě plastické hlavy lvů s napnutým provazcem růží v tlamě, kteří celý obraz podpírají. Součástí ozdoby rámu tvoří polokruhový terč v dolní části, v němž je do modrého pole zapuštěna zlatá hlava s okřídlenou přílbou.²²⁹ Druhý obraz visí na protilehlém nosníku a tvoří ho malba sv. Petra. Důkazem je atribut klíčů, opět znázorněný v odděleném modrém poli.²³⁰ Stylově je obraz stejně provedený jako předešlý.

²²⁷ POCHE, E. *Umělecké památky Čech*, s. 371.

²²⁸ Sv. Bonifác zemřel mučednickou smrtí, když kázal pohanským Frízům. Před útokem se bránil knihou, proto je jeho speciálním atributem kniha probodnutá mečem. REMEŠOVÁ, V. *Ikografie a atributy svatých*, s. 16.

²²⁹ Helma s křídly náležela Perseovi a činila ho neviditelným. Viz HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 380.

²³⁰ Sv. Petr (Šimon) – apoštol, bývá zobrazován s jedním či s několika klíči. Kristus mu dal „klíče od království nebeského“. REMEŠOVÁ, V. *Ikografie a atributy svatých*, s. 48.

Madona

Sochařské dílo Hejnické madony vzniklo někdy kolem roku 1380 v některé z řezbářských dílen sídlících v Lužici.²³¹ Plně plastická socha s nepůvodní polychromií a novodobě vyztuženými zády²³² o výšce 37, 5 cm je vyrobena z lipového dřeva. Zadní strana soklu je z části ohořelá (k tomuto opálení mohlo dojít při požáru libereckého zámku, kde byla soška dočasně uložena, 2. května 1615, nebo v roce 1761 při požáru poutního kostela). Po formální stránce charakterizuje Hejnickou madonu esovité prohnutí štíhlé až abstraktně protáhlé postavy, spočívající na půlválcovém profilovém soklíku. V levé ruce drží polonahého Ježíška a v pravici pak jablko. Sokl je nahoře klenutý a Madonina levá noha pevně spočívá na jeho vrcholu, zatímco pravá směřuje šikmo dolů.

Sumárně pojatý Ježíšek sedí vzpřímeně v tříčtvrtečním natočení a rukama svírá jablko. Kulovitá hlava spočívá přímo mezi úzkými, ovšem výraznými rameny. Modelace obličeje ulpívá na povrchu a pouze křivá ústa se snaží o oživení výrazu. Tato nízká míra propracovanosti Ježíška je z části dána malým formátem a z části jde na vrub menší zručnosti řezbáře. Konce vlnitých vlasů se stáčejí do šnečků. Mariin oválný obličej pravidelných rysů s vysokým čelem, přimhouřenýma očima, tenkým ostrým nosem, drobnými ústy a samostatně vystupující bradou ohraničuje sevřený rám vlasů, jen na povrchu kresbou členěných. Pohled směřuje k dítěti. Naklonění hlavy je využito k posílení výrazu. Svrchní vrstvu odění Panny Marie tvoří plášť, přičemž jeho pravý cíp je nadzvednut rukou, přetažen a přichycen pod dítětem. Na čelní straně ho člení dvojice mísovitých záhybů, na boku rozbíhavě trubcovité. Levý cíp, jehož lem vede šikmo přes prsa, vystupuje z jímky pod pravou rukou a tvoří za volnou nohou svislý trubcovitý závěs. Vlasy na krku kryje rouška, jejíž zplihlé cípy klesají na prsa, na hlavě spočívá vysoká koruna. Roušku s povrchem evokujícím hrubou tkaninu, zakrývající bedra a nohy Ježíška, spoře člení několik nepravidelných záhybů.²³³

Umělecko – historická analýza sochy, provedená OTTOVOU a MUDROU (2005: 317), pouze potvrzuje, že jakkoliv soška spadá svým provedením do období krásného slohu, napodobuje starší, reprezentativní typ madony.²³⁴ Pokud dojde k porovnání mezi hejnickou soškou a ostatními Madonami, pak se dá snadno určit řada rysů, které můžeme najít v západoevropském i středoevropském sochařství první poloviny čtrnáctého století. Tradiční je základní kompozice průčelně stojící prohnuté postavy Panny Marie s Ježíškem natočeným

²³¹ KROPÁČEK, J. *Severní Čechy*, s. 65.

²³² 1946 – restaurátor K. Stádník (stejně tak zrestauroval i ohořelou část sochy).

²³³ OTTOVÁ, M. – MUDRA, A. *Capella in honorem*, s. 317.

²³⁴ KROPÁČEK, J. *Severní Čechy*, s. 65.

téměř do profilu a vyčnívajícím svým silným trupem výrazně z obrysu, také draperie zachovává v podstatě poklasické schéma. Na druhé straně se tu silně projevují tendence typické pro třetí čtvrtinu století. Dochází k celkovému změkčení draperie, objevují se v ní nepravidelnosti a zvlnění, pramenící ze vztahu šatu a těla, hmota oblého trupu se tlačí vpřed a také volná noha je vysazena a zdůrazněna. Zdůraznění volné nohy v této době často napomáhá půlkulový tvar podstavce umožňující pracovat s různou výškou a sklonem chodidel. Někdy je toto vystoupení z bloku impulsem k většímu prostorovému rozvedení celé sochy. Co se týče draperie, opět jsou zde jisté analogie a to konec konců na kteroukoliv stojící madonu ze skupiny vzniklé v Čechách v průběhu padesátých a šedesátých let čtrnáctého století, vázané svými kořeny patrně k umění brněnského Mistra Michelské madony.²³⁵

Kazatelna

Pochází z doby kolem roku 1740.²³⁶ První nejvýraznější ikonografický program tvoří sochy evangelistů v celkovém počtu 4 – v dolní části napravo sedí sv. Marek s knihou, v dolní části nalevo sv. Lukáš taktéž s knihou. Rozeznatelní jsou podle plastik lva a býka, které se nacházejí po jejich bocích a zároveň jsou zapuštěni do římsy, čímž tvoří její výzdobu. V horní části nalevo (na stříšce kazatelny) sedí sv. Jan s orlem a v horní části napravo sv. Lukáš s andělem.²³⁷ Další ikonografickou rovinu uměleckého díla tvoří sochy zpodobňující anděly – dva se přidržují nejjižnějšího bodu kazatelny (popř. ji mají za úkol podpírat) a další cherubíni a serafíni obklopují Boha Otce. Ten je vyvedený ve svém obvyklém symbolu trojúhelníku s okem a kolem dokola naznačenou září. Posledními ikonografickými prvky jsou ruka františkána,²³⁸ držící kříž s mrtvým Ježíšem a holubice uvnitř kazatelny, kterou ozařuje plasticky naznačené světlo Boha Otce.²³⁹ Veškeré plastiky, včetně bohatého květového zdobení jsou provedeny ve zlaté barvě.

Varhany

V roce 1654 jistý varhaník z Frýdlantu podává zprávu, že doplnil a opravil píšťaly. Nová oprava byla provedena Georgem Weindtem a celkem stála 100 zl. V roce 1695 nechali františkáni postavit nové varhany od Ignáce Tauchmana (opět se suma pohybovala kolem 100

²³⁵ Jihlavské Madony, Madona z Dolní Kalné, Madona ze Seče, mladší Madona Broumovská. OTTOVÁ, M. – MUDRA, A. *Capella in honorem*, s. 318.

²³⁶ POCHE, E. *Umělecké památky*, s. 371.

²³⁷ Všichni čtyři evangelisté se pak nachází ještě na dalším místě v chrámu, totiž na nástrojní fresce Narození Páně a Zvěstování Panny Marie.

²³⁸ Symbolika pomíjivosti života.

²³⁹ Boží oko, ukřižovaný Ježíš a holubice tvoří dohromady celek – Nejsvětější Trojici

zl.). V roce 1788 přenesl Ambrož Tauchman nástroj na nový chór, čímž proběhla přeměna hudebního nástroje na dvoumanuálové varhany. V roce 1798 byly zakoupeny dvoukřídle varhany s positivem v zábradlí chóru. Jsou zhotovené B. Engler ze Žitavy. V průběhu let pak byly několikrát opravovány. Nynější dvoukřídlovou skříň varhan zhotovil Franz Heier z Frýdlantu a Michael Kandelr z Chrastavy. Dnešní nástroj je pneumatický s elektrickým pohonem od firmy Rieger z Krnova z roku 1929.²⁴⁰

Umělecká výzdoba velkých varhan je provedena prostřednictvím zlatého reliéfu listů, květeny atd., zatímco positiv obklopují tři andělci – dva po stranách s trumpetami a jeden na vrcholku s paličkami.

6.4.3.2 nástropní malby

Typovou předlohou pro ztvárnění života Panny Marie a Ježíše Krista byla Andreasi Grollovi nejčastěji evangelia. Všechny nástropní malby jsou velmi živé – postavy na nich jsou typické dynamickými pohyby, vzpínajícími se těly s bohatými gesty a obličejí s vypovídající mimikou. Celkově budí fresky dojem neustále proudícího světa nebes, do kterého je návštěvník ponořen ihned po příchodu. Vše je kompozičně velmi dobře sladěno.

Centrální kopule je podpírána čtyřmi korintskými polosloupky, jejichž hlavice obsahují nápisy: *tempratia, iustitia, prudentia, fortitudo*. Strop kopule je opatřen freskou, znázorňující biblické výjevy: vpravo Nanebevzetí Panny Marie a vlevo Ukřižování Krista.

Ve scéně Nanebevzetí spatřujeme Pannu Marii se vztyčenými pažemi, hledící ve vytržení vzhůru a stojící na oblaku. U nohou se jí modlí dva andělé.²⁴¹ Její rakev je obklopena devíti apoštolů, zčásti sedících na schodech, zčásti stojících.²⁴² Ve tváři se jim zračí užaslý výraz zdůrazňující jedinečnost okamžiku. Apoštolové jsou „nejblíže“ k návštěvníkovi, který přichází od vchodu. Přimo pod Pannou Marií jsou dva andělé, snímající „provaz“ růží z kamenné rakve a snažící se otevřít její víko, zatímco další dva andělé nesou na podlouhlém

²⁴⁰ BENNESCH, J. *Orts Geschichte von Haindorf*, s. 133 – 134.

²⁴¹ Pravděpodobně archandělé Michael a Gabriel, kteří Pannu Marii občas doprovázejí. HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 293.

²⁴² Andras Groll se při své práci na nástropní malbě Nanebevzetí Panny Marie nechal inspirovat tzv. Zlatou legendou, ze které ostatně čerpá i většina malířů. Umělecká interpretace legendy přejímá následující líčení: „Když apoštolové třetího dne seděli u hrobu P. Marie, zjevil se jim Kristus se svatým Michaelem, jenž s sebou přinesl duši Panny Marie. A hned duše opět vstoupila do těla Mariina a Maria vyšla slavně z hrobu a takto byla přijata v nebeské síni a s ní množství andělů.“ HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 292.

obdélníkovém prkně - podstavci, bílé křídlo.²⁴³ Třetí ikonografickou složku celé kompozice obrazu podává znázornění Nejsvětější Trojice. Bůh Otec vstřícným gestem očekává Pannu Marii. Má typickou trojúhelníkovou svatozáří, patriarchální vzezření, dlouhý plnovous a v ruce drží zlaté žezlo. Jak bývá zvykem, je obklopen cherubíny a serafíny.²⁴⁴ Po jeho pravici sedí Kristus (Syn) taktéž s roztaženou náručí naznačujíc vstřícné přivítání. Na stropě malé, z boků prosklené věže, tyčící se uprostřed centrální kopule je vymalován poslední z Trojice – Duch svatý v podobě holubice. Kolem něj létají na nebesích tři andělé. V přechodu mezi touto freskou a další je skupina andělů nesoucí do nebe velký bílý kříž.

Celková symbolika tohoto vyobrazení pak jasně znázorňuje v póze vztyčených rukou Panny Marie aspekt protireformace.²⁴⁵ Zajímavý je také názor C. C. Junga, ohledně dogmatu nanebevzetí. Ten se totiž domnívá, že dogma o přijetí Marie i s tělem do nebeské slávy je nejdůležitější náboženskou událostí od dob reformace. Protestantské stanovisko toto dogma odmítá.²⁴⁶

Ve výjevu Ukřižování Krista lze spatřit typické postavy z evangelií, které se staly trvalým rysem uměleckého ztvárnění.²⁴⁷ Postava Krista na kříži má nakloněnou hlavu k pravému rameni a je na ní nasazena trnová koruna.²⁴⁸ Pás a rozkrok mu zakrývá pruh látky (*subligaculum*). Typem kříže je *crux immissa* s příčným břevnem nad hlavou.²⁴⁹ Vpravo od kříže se nachází dva sedící vojáci metající los a jeden stojící, jenž hře přihlíží. Tím je naplněna možnost obvyklého počtu vojáků, tedy tři. Dva vojáci, hráči se spolu hádají o Kristovo roucho. U nich, blíže kříži, stojí setník Longinus s napraženou rukou.²⁵⁰

Severně od centrální kopule je umístěna další freska, vykreslená ve stropním prostoru nad presbytářem. Jedná se o výjev oslavující trnovou korunu Krista. Největší z andělů drží oběma

²⁴³ Křídlo symbolizuje Boží slitovanou lásku a péči, bezpečnou ochranu. „Být okřídlen“ znamená vyšší existenci, přiblížení, ne – li připodobnění nadpozemským mocnostem. LURKER, Manfred. *Slovník biblických obrazů a symbolů*. Praha, 1999, s. 120 – 121. ISBN 80-7021-254-3. Není také vyloučeno, že se toto křídlo částečně vztahuje k nápisu *iustia*, jenž se nachází na hlavici sloupu umístěného přímo pod křídlem. Může se jednat o křídlo orla, který mezi čtyřmi kardiálními ctnostmi představuje právě onu spravedlnost. BECKER, Udo. *Slovník symbolů*, s. 203. Výjev jeho křídla zde by tak mohl naznačovat celkovou provázanost s chrámovým prostorem. Zpochybnění této domněnky však přináší barva křídla, tedy bílá, jež napovídá o vazbě k běloskvoucím křídům andělů spíše, než k běžnému zabarvení křídel orla.

²⁴⁴ HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 47.

²⁴⁵ TAMTÉŽ, s. 293

²⁴⁶ GRÜN, A. - REITZOVÁ, P. *Mariánské svátky*, s. 52. Dogma o nanebevzetí Panny Marie bylo vyhlášeno papežem Piem XII. 1. listopadu 1950.

²⁴⁷ HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 456 – 461.

²⁴⁸ Postavu Krista znázorňovali renesanční a pozdější malíři již mrtvou. TAMTÉŽ, s. 458.

²⁴⁹ LURKER, M. *Slovník biblických obrazů a symbolů*, s. 122.

²⁵⁰ Z postav stojících kolem kříže znázorňuje obráceného pohana. Je oděn jako Římský voják a jinde než ve výjevu Ukřižování jej lze těžko na malbách spatřit. HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 251 – 252.

rukama trnovou korunu vztyčenou k nebi. Zbylí dva jsou po jeho bocích - jeden hledí na korunu, druhý anděl, nejmladší, objímá pas prostředního. Všichni se vznášejí ve středním segmentu celé kompozice, přičemž na jejich pozadí je vytvořen dojem dynamicky ohraničeného „okna“, v němž jsou vykreslena nebesa. Na obou stranách fresky jsou medailonky, které obestírají opět andělé. Každý z terčů je bohatě architektonicky přizdoben volutovými výběžky, modelací peří a ve vrcholu štítu sochařským reliéfem okřídlené hlavy anděla. V pravém medailonku je nekolorovaně zobrazeno snímání Ježíše z kříže. V levém, rovněž nekolorovaném je Kristus pod křížem.

Symbolika uctívané trnové koruny v sobě nese bolest a utrpení²⁵¹ – podle papeže Řehoře Velikého je každý hřích trnem. Trny se staly, díky doteku Božímu, symbolem vykoupení. Kristus na sebe nechává naložit hříchy lidstva a sám sebe tudíž přináší jako smírnou obět'.²⁵² V tom lze také hledat souvislost mezi trnovou korunou a vyobrazeními v postranních medailoncích – následky Kristova přijetí lidských hříchů. Vnímání jeho utrpení zdůrazňují pózy andělů, zakrývajících si oči či nešťastně sedících, popřípadě bědujících.

V menší kopuli, vybíhající nad lustrem a blíže ke kopuli centrální na jih je znázorněno Narození Páně. Nad Ježíškem se sklání Panna Marie s pozvednutou rukou. Pastýři přihlížejí narození v uctivých postojích. První svírá v ruce hůl, druhý nese v podpaží beránka a třetí má zbožně sepjaté ruce. Po Ježíškově pravici sedí Josef. Nad Marií a dítětem jsou na oblacích čtyři andělé. Pod oblaky se rozpíná noc, nad nimi denní světlo. Po stranách sedí na pečlivě architektonicky vymodelovaných trůnech evangelisté Jan a Lukáš.²⁵³ Vykreslené trůny jsou souběžné s klenbou, takže výjev Narození Páně se odehrává přímo nad jejich hlavou. Napravo sedí sv. Jan s atributem orla a perem v ruce.²⁵⁴ Póza těla se vztyčenou volnou rukou a pozvednutou hlavou dává jasně najevo zaujetí situací Narození Páně. Janova trůnu se drží anděl. Nalevo sedí sv. Lukáš s atributem okřídleného býka a knihy.²⁵⁵

V druhé menší kopuli (stejně veliké jako předešlé), blíže ke vchodu a varhanům, dále na jih od kopule centrální je vyveden biblický výjev Zvěstování Panny Marie. Archanděl Michael

²⁵¹ Trn – symbol soužení, překážek a utrpení. Kristova koruna je zároveň symbolem bolesti a posměchu. BECKER, Udo. *Slovník symbolů*, s. 300.

²⁵² LURKER, M. *Slovník biblických obrazů a symbolů*, s. 277 – 278.

²⁵³ Prvky výzdoby jsou stejné, jako u medailonků ve fresce nad presbytářem: volutové výběžky, plasticky vymodelované peří a hlava anděla s křídly na vrcholu.

²⁵⁴ Evangelista Jan – apoštol, syn Zebedeův a bratr Jakuba st. Jeho symbolem jakožto evangelisty je orel, obecným atributem (všech evangelistů) kniha nebo svitek a psací náčiní. REMEŠOVÁ, V. *Ikonografie a atributy svatých*, s. 29.

²⁵⁵ Evangelista Lukáš - autor třetího evangelia a Skutků apoštolských. Hlavním atributem je okřídlený býk (obětní zvíře – začíná své evangelium obětí Zachariášovou v chrámě). REMEŠOVÁ, V. *Ikonografie a atributy svatých*, s. 41.

stojí na oblaku před Pannou Marií, čímž naznačuje, že přichází z nebe. Má doširoka rozevřené paže a obklopují ho čtyři andělci, z nichž jeden přináší lilie.²⁵⁶ Volný prostor, kde Maria přijímá andělovo zvěstování je podle tradičního pojetí dobře ozářen a značí tak světlo křesťanské víry. Opět se zde objevuje aspekt protireformace, spatřený v andělech doprovázející Michaela. Nástup protireformačního umění se odráží také v dějišti celé záležitosti Zvěstování, které upouští od náznaku jakýkoli staveb a pozadí se ztrácí v oblacích.²⁵⁷

Stylisticky je dílo, zejména v malbě architektonických prvků, provedeno stejně jako na předchozí fresce. Po stranách jsou taktéž na trůnu usazení evangelisté, tentokrát sv. Matouš a sv. Marek. Napravo je evangelista Matouš znázorněn s atributem anděla a svítkem.²⁵⁸ Anděl ve zřejmé vazbě na Matouše mu podává brko. Anděl na druhé straně od jeho trůnu drží knihu a s radostným výrazem vzpíná ruku do prostoru chrámu, čímž je dán najevo kontakt s návštěvníkem. Protějškový evangelista Marek má za trůnem atribut lva a v ruce drží opět knihu.²⁵⁹ Společně s andělem jsou zaujati výjevem Zvěstování Panny Marie.

Poslední nástropní freskou, umístěnou přímo nad varhanami, v nejnižším místě chrámu představuje znázornění nebeského chóru. Kompozičním rozvrhem odpovídá fresce umístěné nad presbytářem – i zde jsou po stranách bohatě zdobené kartušové rámce, tentokrát se sv. Annou a Útěkem z Egypta. Vyobrazení chóru podporuje umístění varhan v prostoru chrámu a napovídá tak o systematické práci malíře, pomocí níž je tvořen autentický celek.

7 Novodobá historie poutního kostela Navštívení Panny Marie: od josefínských reforem do současnosti

Za správy Kristiána Kryštofa Clam – Gallase, v roce 1807 přišla do Frýdlantu „*puncovní komise*“ a občané museli přihlásit své zlaté a stříbrné šperky a zaplatit 21 krejcarů za každý lot stříbra.²⁶⁰ Tato návštěva se týkala probíhajících napoleonských válek, které se poutního

²⁵⁶ Lilie - symbol neposkvrněnosti Panny Marie. HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 506.

²⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 506.

²⁵⁸ Evangelista Matouš – jeho symbolem je člověk nebo anděl, protože začíná své evangelium sepsáním lidského rodokmenu Ježíše. REMEŠOVÁ, V. *Ikonografie a atributy svatých*, s. 45.

²⁵⁹ Evangelista Marek – jeho hlavním atributem je lev, poněvadž začíná své evangelium kázáním sv. Jana Křtitele na poušti. REMEŠOVÁ, V. *Ikonografie a atributy svatých*, s. 41.

²⁶⁰ Jistý kronikář Sachers se k této návštěvě vyjádřil ironicky a poznamenal, že císař našel ve Frýdlantě pěkný zlatý a stříbrný důl. ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 71.

místa v Hejnicích nijak nedotkly. Procesí se i nadále konaly a předměty z drahých kovů zde zůstaly na svém místě. Co však klášter v budoucích letech citelně a zcela zjevně poznamenalo, byla ideologie osvícenství. Za osvícenství totiž došlo k zásadnímu odmítnutí poutnictví. Bylo vydáno několik reskriptů, které návštěvy poutních míst zakazovaly nebo alespoň omezovaly projevy zbožnosti občanů.²⁶¹ *Návštěvnost Hejnic byla těmito nařízeními značně oslabena. Občas zůstávaly Hejnice i zcela opuštěné. Teprve po smrti Josefa II. se odvážil vykonat své procesí farář z Nového města a také byla za nějaký čas obnovena frýdlantská procesí.*²⁶² Došlo také ke zmenšení počtu svátků, což se dotklo kultu Panny Marie a světců. Odůvodnění osvícenských panovníků bylo následné: *četné svátky byly více pro zahálky a rozmnožení neřestí než – li pro počtu Boží a svatých.*²⁶³ Další patenty se pro změnu týkaly vnitřního vybavení svatostánků.²⁶⁴

Výnos týkající se přímo kláštera Navštívení Panny Marie v Hejnicích byl vydán dne 21. května 1784 a dle něj musely být odstraněny ze stěn milostné kaple všechny votivní dary. V listopadu roku 1791 bylo skrze dekret přikázáno v klášteře zvážít a ocenit drahokamy.²⁶⁵ Soupis byl odeslán na místodržitelství, majetek zapečetěn a později taktéž odevzdán. V roce 1807 se v těchto opatřeních zašlo ještě dále a muselo být zapečetěno zlato a stříbro.²⁶⁶ V roce 1810 byly odevzdány poslední položky: jeden stříbrný relikviář, spodní část velkého ciboria, spodní část malého ciboria, 4 kalichy s patenty, spodní části 4 kalichů, stříbrná kadidelnice a lžička, jedna stříbrná konvička s talířem, postříbření misále, 6 středně velkých stříbrných svícňů, 5 středně velkých stříbrných kahanů a jeden velký, dva stříbrní andílci velké formy, dvě malé zlaté korunky, pět stříbrných mraků, devět stříbrných hlaviček andílků, jeden

²⁶¹ Již za vlády Marie Terezie (1740 – 1780) byly zakázány některé řády a tlumilo se přijímání řádových noviců, zejména u jezuitů. Dne 9. srpna 1753, 1. března 1755, 10. prosince 1757 a 24. dubna 1758 byly vydány reskripty, které zakazovaly „četné pověry“ a pověřivé molitby a knížky. Reskriptem z 11. dubna 1772 byla zakázána procesí do cizích zemí, s výjimkou zemí dědičných. Z důvodu nedodržování tohoto reskriptu byl 6. dubna 1775 vydán příkaz za podobným účelem. V období panování Josefa II. (1780 – 1790) byla barokní úcta již tvrdě postihována. Dne 14. května 1782 byly zakázány průvody na sv. Mikuláše a sv. Tří králů. Dne 18. března 1783 byl vydán dekret o zrušení „třetích řádů“ a bratrstev. Patent z 28. srpna 1783 pojednává o zákazu nošení milostných soch a korouhví v poutních průvodech. ROYT, J. *Obraz a kult v Čechách*, s. 299 – 301.

²⁶² PEER, A. *Maria – Haindorf*, s. 12.

²⁶³ Dne 1. září 1753 došlo k prvnímu schválení snížení počtu svátků. Ponechány byly tyto svátky: Hod Boží velikonoční a svatodušní, Narození, Obřezání a Zjevení Páně, Nanebevstoupení Páně, Boží tělo, pět hlavní mariánských svátků: Hromnice, Zvěstování, Nanebevzetí, Narození, Neposkvrněné početí, a dále pak svátky sv. Petra a sv. Pavla, Všech svatých a svátek hlavního patrona diecéze. 6. dubna 1784 byl vydán pro Čechy patent o pořádku služeb božích. V článku 11. a 12. se upravoval způsob konání Božího těla a v článku 13 se zakazovalo inscenovat Boží hroby. ROYT, J. *Obraz a kult v Čechách*, s. 301.

²⁶⁴ Dne 14. května 1782 byl vydán patent, který přikazoval „nepřiliš okrašlovat chrámy, poněvadž přílišná ozdoba, nádhera a osvětlení v chrámech a kaplích duchu církve se protiví, s sebou přináší nebezpečensví ohně a konečně spíše k zábavě než k účtě svatého místa slouží“. TAMTÉŽ, s. 301.

²⁶⁵ Drahokamy byly oceněny ve výši 2 110 zlatých. BENNESCH, J. *Ortsgeschichte von Haindorf*, s. 178.

²⁶⁶ PEER, A. *Maria – Haindorf*, s. 12.

stříbrný kříž z hlavního oltáře, dvě stříbrné figurky Panny Marie a oltář sv. Jana Nepomuckého i s ozdobami.²⁶⁷ Tímto přestal být klášter napadán, jelikož v něm již nezůstalo nic cenného.

S opravami se započalo na přelomu století, prostřednictvím postavou kvardiána P. Dominika Denemarka. Veškeré opravy probíhaly na náklady samotného patrona hraběte Františka Clam – Gallase. Opravy jsou datovány rozmezí let 1901 – 1908 a celkem vyšly na 200 000 *Friedenskrönen*. V květnu 1914 byly rovněž zavěšeny dva nové zvony, které byly ovšem o dva měsíce později sňaty a ve zvonici zůstal pouze jeden jediný zvon. V roce 1924 se podařilo kvardiánovi P. Josefovi Hopfingerovi za přispění kláštera a občanů pořídit nové zvony,²⁶⁸ které ovšem za druhé světové války potkal stejný osud.

Po období osvícenství a obou světových válkách přišel na řadu komunismus, jehož přičiněním klášter ještě více zchátral: „*Poutní místo přečkalo husitské války, reformační luteránské období, třicetiletou válku i boje o rakouské dědictví za vlády Marie Terezie, prusko – rakouskou válku, 1866 i oba dosud největší světové střety. Ani rok 1945 ještě nebyl zásadním zlomem, konvent františkánů byl obnoven Čechy. Teprve zásah komunistické moci na jaře 1950 znamenal konec řádového domu a dlouholeté uzavření chrámu velkým církevním slavností.*“²⁶⁹ Tato slova jsou odrazem obtížné situace, která v Hejnicích probíhala v rozmezí let 1950 – 1989.

Již krátce před komunistickým převratem postupně zanikala hejnická farnost a nakonec bylo poutní místo společně s kostelem v Bílém Potoce a kostelem v Mníšku u Liberce spravováno farářem z Raspenavy. Počet věřících po celou dobu totality klesal.²⁷⁰ KSČ a státní orgán s názvem státní úřad pro věci církevní (SÚC), založený zákonem č. 217/1949 Sb. zapříčinil, že celá oblast Frýdlantska spadala po náboženské stránce pod kontrolu církevního tajemníka a v roce 1950 zde bylo v budově hejnického františkánského kláštera zřízeno centralizační středisko v rámci akce „K“.²⁷¹ Osazenstvo bylo rozptýleno po farách a celý objekt zabrán. O měsíc později byla rovněž přestěhována klášterní knihovna do Obořiště u Dobříše.

²⁶⁷ BENNESCH, J. *Ortsgeschichte von Haindorf*, s. 178.

²⁶⁸ PEER, A. *Maria – Haindorf*, s. 13.

²⁶⁹ SVOBODA, M. Gallasové, *Clam – Gallasové a Hejnice*, s. 5.

²⁷⁰ VIKLÁT, P. – FILIPOVÁ, D. *Raspenava*, s. 99. V této publikaci se můžeme dočíst, že poutní místo bylo spravováno farářem z Raspenavy až od roku 1950, nicméně nedávno nalezené dobové prameny hovoří o tom, že farář pro hejnický komplex sídlil v Raspenavě již od roku 1945.

²⁷¹ Podobně jako i ostatní františkánské domy byl i hejnický v rámci akce „K“ (kláštery) v noci z 13. na 14. dubna 1950 přepaden. Akce zasáhla Frýdlantsko, neboť klášter v Hejnicích byl vybrán jako jeden z devíti míst, do nichž byli soustředěni řeholníci z celého Československa.

Zprvu bylo v hejnickém komplexu zřízeno internační středisko, kde se státní moc vypořádávala s tzv. reakcí v podobě mužských řádů a kongregací a posléze, v červnu 1952 byl klášterní komplex přeměněn na internační středisko pro tzv. reakční řeholnice. Za dobu existence centralizačního a internačního kláštera v Hejnicích tudy prošlo 489 řeholníků a řeholnic z 35 řádů a kongregací z celého území Československa. Toto pracovní vězení pro řádové představené, které nebyly obviněny, ani souzeny trval do srpna roku 1955.²⁷² Poté byl komplex přeměněn na charitní domov pro řeholnice a v této podobě existoval do dubna 1963. Během roku 1956 přesídlili do Hejnic boromejky z Trutnova. O tři roky později podává církevní tajemník návrh na zrušení charitativního domova pro řeholnice v Hejnicích, kde žije 62 sester řádu sv. Voršily. Doporučuje předat objekt k dispozici ONV ke zřízení *internátu nebo turistické noclehárny, a to v zájmu velkého turistického ruchu.*²⁷³ Prostory kláštera však využívala až do sklonku sedmdesátých let místní základní škola. Od pražského jara, kdy se do Hejnicích nakrátko vrátili františkáni, až do roku 1988 byl objekt pustý a velmi znatelně zchátral.

Unikátním dobovým pramenem, je zápis děkana Rudolfa Pfába, pocházející ze dne 15. srpna 1958.²⁷⁴ Děkan se zde mimo jiné zmiňuje, že je *od roku 1945 šestým duchovním správcem této farnosti, který má svoje sídlo v Raspenavě.* Mimo těchto dvou farností spadá pod jeho správu také Bílí Potok a Krásný Les. Dále se zmiňuje, že *po přemístění františkánů jsou vedle v klášteře ctihodné sestry voršilky, které zde mají Charitní domov.*

V roce 1888 převzalo zdevastovanou budovu Severočeské muzeum v Liberci, které si zde plánovalo zřídit svůj depozitář. Rekonstrukce se však nekonala, neboť na dřevěné krovy zaútočila dřevomorka. V roce 1991 klášter restituovali františkáni a roku 1994 jej darovali litoměřickému biskupství. O obnovu poutního místa se velmi zasloužil Doc. PhDr. Ing. Miloš Raban, ThD., který se vrátil do Čech po sametové revoluci. Za podpory programu Phare po roce 1998 došlo k celkové rekonstrukci přilehlé klášterní budovy v ceně téměř sta milionů korun. V pátek 1. 5. 2001 byla budova bývalého kláštera slavnostně otevřena, jakožto sídlo Mezinárodního centra duchovní obnovy. Mezi prvními hosty nechyběli papežský legát Giovanni Coppa a pražský kardinál Vlk. Centrum je vybaveno zázemím pro pořádání skupinových vzdělávacích akcí, kongresů i dlouhodobých školení. K dispozici je výstavní síň.

²⁷² HEINZL, Jan. Centralizační a internační klášter Hejnice 1950-1955. In *Fontes Nissae*, VII/2006, s. 160 -189. ISBN 80-7372-146-5. ISSN 1213-5097.

²⁷³ ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frydlantsko*, s. 162.

²⁷⁴ Tento zápis byl nalezen při opravě kostela v roce 2008 (viz níže).

Setkali se tu např. členové české Biskupské konference s kolegy z Polska a Německa nebo seminaristé z Vatikánu, mezi nimiž nechyběli studenti ze všech světadílů.

V současné době je kostel ve výborném stavu. Poslední úpravy proběhly v roce 2008. Na opravy bylo vydáno celkem 30 milionů korun. Opravilo se celé průčelí, restaurátoři vylepšili obě věže barokní baziliky, stejně jako kopule a sochy Madony, sv. Bonaventury a sv. Antonína z Padovy. Při těchto opravách byly nalezeny archiválie: v makovicích kostelních věží se ve čtyřech schránkách ukrývala dobová periodika, výkresy plánů půdorysu i průřezu kostela Navštívení Panny Marie, černobílé fotografie, růženec, kovové mince a pozůstatek papírového platidla. Nalezené písemnosti i památky hmotného charakteru odpovídají rozmezí let 1846 – 1958.²⁷⁵

²⁷⁵ Texty z makovic byly krátkodobě badatelsky zpřístupněny v září – listopadu 2008. Editaci poskytuje: SVOBODA, Milan: Pamětní zápisy z makovice věže chrámu Navštívení Panny Marie v Hejnicích (nálezová zpráva a edice textů). In *Sborník Severočeského muzea – Historia*, 15, 2008, s. 38-54. ISBN 978-80-903595-9-8.

8 Závěr

Kostel Navštívení Panny Marie v Hejnicích je svým původem středověký. Datace je bohužel z důvodu nedostatku dobových pramenů dosti nejasná, ale můžeme zde při nejmenším vycházet z topografických barokních prací, které kladou chronologické zařazení do doby kolem roku 1211. Na pevnou historickou půdu nás ovšem přivádí až zápis z míšeňské biskupské kroniky, pocházející z roku 1346. Středověkou dataci podporují typické legendické topoi, které lze aplikovat na ústní tradici poutního místa. Sama vesnice má také nejasný původ. V končinách historické oblasti Záhvozdu bylo na základě archeologických nálezů doloženo osídlení Slovanů a nemůže být vyloučeno, že poutní místo bylo zřízeno z důvodu christianizace. První doložená pouť pochází z roku 1408 a byla uskutečněna prostřednictvím dvou obyvatel Zhořelce. V roce 1515 byla zaznamenána kriminalita, která je průvodním jevem poutí, zejména v období středověku. Ještě v průběhu raného novověku je však zvýšená kriminalita poutnímu místu velmi vyčítána, a to konkrétně pány z Redernu.

Příslušníci tohoto starého slezského rodu se řadili svým vyznáním k protestantům. Do Čech se dostali odkupem panství Frýdlantu, Liberce a Závidova od císaře Ferdinanda I., kterému zmíněná území připadla jakožto odúmrt' po pánech z Bibersteina. Redernové postupovali ve shodě s německou náboženskou reformací, ve vztahu k poutnímu místu v Hejnicích zaujali jednoznačně odmítavý postoj a za dobu jejich působení v severních Čechách nepřistoupili na jeho znovuotevření. Není jasné, kdy přesně bylo poutní místo uzavřeno, nicméně řada regionální literatury klade dobu uzavření kostela do doby, kdy v severočeském kraji působil „horlivý protestant“ Melchior z Redernu. Právě jemu (a v dřívějších letech spoluvlády i jeho bratrům) je adresováno několik dopisů od katolické „smetánky“, soustředěné na těch nejvyšších postech. Vůbec první dopis, který je dokladem uzavření kostela, pochází z roku 1579 a je zaslán Antonínem Brusem z Mohelnice „z boží milosti arcibiskupem při Praze“. Na místě je třeba zmínit, že tridentský koncil věnoval doporučení úctě k *imago sacra*²⁷⁶ nemalou pozornost a Antonín Brus z Mohelnice patřil mezi ty, kteří tridentské dekry věrolomně šířili. Další dopis je od Jířího Popela z Lobkovic, který proslul svou tvrdou protireformační politikou a těží zejména z příbuzenského vztahu Redernů. Oslovením „*přátelský milý pane švagře*“ se snaží Melchiora vlídně poprosit o znovuotevření kostela. K tomu je přiložený

²⁷⁶ Pojem *imago sacra* má obecnější platnost a může jím být označováno každé dílo v chrámovém prostoru. ROYT, J. *Obráz a kult v Čechách*, s. 9.

zároveň dopis – petice, podepsaná pražskými katolickými úředníky. Další dopisy týkající se znovuotevření píší Jiří z Maritonic (taktéž 1589) a i samotný císař Rudolf II, jehož příkaz se mi bohužel nepodařilo dohledat. Poslední vodítko, které nás zavádí na bezpečnou historickou půdu, kdy je ještě kostel zavřen, je rok 1604. Tehdy je napsán dopis Kateřině z Redernu z Klášterní nadace svaté Marie Magdaleny v Lubani. Pisatelka Dorothea Scheidereichin rovněž žádá o otevření kostela.

Tyto dopisy jsou velmi cenným svědectvím hned z několika důvodů. Jednak svědčí o popularitě poutního místa v Hejnicích, již v letech jejich rané existence a jednak vypovídají mnohé o celkové situaci náboženství v Čechách, kdy zde ještě mohla legálně platit zásada „*cuius regio, eius religio*“. Pokud navíc uvážíme vazby výběžku severních Čech na saská území, které byly daleko intenzivnější než ve vnitrozemí, není divu, že kostel zůstal uzavřen.

Politická a náboženská situace v sedmnáctém a v první polovině osmnáctého století naopak poutnímu místu umožňuje rozkvět. Po roce 1620 nadchází doba pobělohorské rekatolizace. Poutnictví je opět uvedeno do pohybu a řeholní život je rychle obnoven. Rekatolizace zde však neprobíhá jednoduchým způsobem – dochází k emigracím, smíšeným sňatkům a v neposlední řadě také k nepokojům, které následně vyústí v selské povstání v roce 1680.

Panství Frýdlant je v rukou Albrechta Václava Eusebia z Valdštejna od roku 1620, kdy byl nucen poslední Redern Kryštof II. uprchnout do exilu. V souvislosti s manželkou Albrechta z Valdštejna je spojován dar hejnickému kostelu v podobě křídlového gotického oltáře. Ten tvoří součást kostelního mobiliáře i v současné době. Po vévodově smrti v roce 1634 získal panství Frýdlant rod Gallasů. Velmi důležitou roli při obnovování starých poutních míst sehrály církevní řády a rod Gallasů se rozhodl pro donaci hejnického kostela řádu františkánů. Po roce 1679 byl pozván hrabaty z Gallasu pražský architekt Abraham Leitner, který dostal za úkol postavit kolem kostela ambitovou chodbu. Ambit byl tvořen 4 klenutými kaplemi, kde bylo možno shledat celkem 9 zpovědnic. Hraběnka Gallasová nechala tuto křížovou cestu vyzdobit 24 sochami svých patronů. První fáze Stavby samotného kláštera probíhala podle návrhů Marka Antonia Canevalleho v rozmezí let 1692 – 1696. Počet návštěvníků v následujících letech nebyvale vzrostl. Přirozeným vyústěním této situace se stala potřeba přestavby dosavadního kostela. V roce 1722 je uzavřena smlouva s pražským architektem Tomášem Haffeneckerem. Existují však spekulace, zda za návrhem hejnického kláštera nestál Johann Bernhard Fischer z Erlachu. Tato domněnka se ovšem po bližším prozkoumání smlouvy ukazuje jako mylná. Dne 22. srpna 1722 je položen základní kámen a v průběhu následujících deseti let je vytvořen komplex církevních staveb, který představuje vyvrcholení barokní stavební aktivity na Frýdlantsku a druhou, konečnou fázi přestavby kostela.

Vystavěný chrám je umístěn v popředí svahu Jizerských hor a s hlavním oltářem koresponduje s osou k vrcholu Ořešník, který se tyčí hned nad ním. Hlavní průčelí obrácené k přístupové komunikaci tak souvisí se zásadami barokního urbanismu a podporuje celkový urbanistický ráz obce, v níž je barokní chrám dominantou. Jedná se o příklad skvěle ideově i architektonicky řešené situace.

V souvislosti s rekatolizací je třeba u nás přihlídnout k protireformačnímu zaměření církevních památek. Na Frýdlantsku bylo zjištěno několik ikonografických typů Panny Marie i jiných protireformačních prvků přímo v interiéru kostela v Hejnicích. Veškerá tato tvorba vznikala od 18. do 20. století.

Za doby osvícenství bylo poutnímu místu adresováno několik přímých nařízení, které se týkaly odvodu drahých kovů a drahokamů. Návštěvnost byla v tomto období nevalná a klášter začal chátrat. S opravami se začalo na přelomu století, kdy byly darovány také dva nové zvony, které byly ovšem za války zabaveny a použity na výrobu zbraní. Za komunismu byl františkánský konvent zrušen a původní budova kláštera se stala centralizačním a internačním střediskem, kam byly umístěovány reakční řeholnice. Od pražského jara, kdy se do Hejnic nakrátko vrátili františkáni, až do roku 1988 byl objekt pustý a velmi znatelně zchátral. O obnovu poutního místa se zasloužil až Doc. PhDr. Ing. Miloš Raban, ThD., který v roce 2001 učinil z kláštera Mezinárodní centrum duchovní obnovy.

V mezinárodním centru duchovní obnovy se v současnosti uskutečňuje řada akcí: duchovní cvičení, pobyty bohoslovců, kněží, řeholníků, zasvěcených osob, různá zasedání, konference, kongresy, univerzitní a akademická shromáždění, formační a školící kurzy, semináře a soustředění. Jejich účastníci jsou často nejen z České republiky, ale i z Evropy a mimoevropských zemí.

Poutní místo v Hejnicích nevzniklo bez příčiny – v očích svých šlechtických patronů bylo výrazem reprezentace, v rukou katolické církve příhodným nástrojem christianizace a o několik století déle prostředkem protireformace. Z dnešního pohledu na toto místo je ovšem důležité, že se kostel Navštívení Panny Marie nachází stále v centru církevního dění, je ve výborném stavu a můžeme o něm i nadále hovořit jako o pozoruhodném uměleckém díle českého baroka.

9 Seznam pramenů a literatury

PRAMENY:

SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, kart. č. 193 – 196.

SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, Inv. č. 720, kart. č. 197.

SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, Inv. č. 722, sign. VIII/18, Kostel a klášter (1589 – 1925), kart. č. 198.

SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, Inv. č. 1492, sign. XIX/28, kart. č. 419.

NA Praha, fond Archiv pražského arcibiskupství, kart. č. 1098.

NA Praha, fond Řád františkánů, inv. č. 329, kart. č. 128.

NA Praha, fond Řád františkánů, inv. č. 327, kart. č. 128.

NA Praha, fond Řád františkánů, karton 130.

BALBÍN, Bohuslav. *Přepodivná Matka Svatohorská Maria v zázracích a milostech svých na Hoře Svaté nad městem Příbrami hor stříbrných den pod dni víc a víc se stkvějící*. Litomyšl, 1666.

HALLWICH, H. (ed.). Friedland für fünfhundert Jahren. In *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen* 43, 1905, s. 357 – 428.

MANLIUS, Christophorus. *Commentariorum rerum Lusaticarum. Libri VI*, Lipsko – Budyšín, 1719.

PAZDEROVÁ, Alena (ed.). *Soupis poddaných podle víry: Boleslavsko I., II*. Praha: Národní archiv, 2005. ISBN 80-86712-28-1.

SARTORIUS, Augustinus – GUMPENBERG, Guillelmus. *Marianischer Atlas, Oder Beschreibung Der Marianischen Gnaden – Bilder Durch die Ganze Christen – Welt*. Praha, 1717.

LITERATURA:

ANDĚL, Rudlof. Lesk a bída „nové“ drobné pobělohorské šlechty: (Rodina Püchlerů na lenním statku Loučná na Frýdlantsku). In *Fontes Nissae* 3, 2002, s. 7-36. ISBN 80-7083-666-0.

ANDĚL, Rudlof. Třicetiletá válka na českoluzickém pomezí a v přilehlém Pojizeří. In *Sborník severočeského muzea* 10, 1991, s. 26 – 48. ISBN 80-7047-040-2.

ANDĚL, Rudolf – KARPAŠ, Roman a kol. *Frýdlantsko: minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555, 2002. ISBN 80-86424-18-9.

BELLING, Vojtěch. Vývoj středověkého osídlení Frýdlantska. In *Gotické umění a jeho historické souvislosti II.*, 1/2003, s. 67 – 96.

BECKER, Udo. *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-612-8.

BENNESCH, Josef. *Ortsgeschichte von Haindorf*. Haindorf, 1924.

BLAŽÍČEK, J. Oldřich. *Sochařství baroku v Čechách*, Praha, 1958.

BOHÁČ, Zdeněk. *Poutní místa v Čechách*. Praha: Debora, 1995. ISBN 80-85923-07-6.

ČAŇOVÁ, Eliška. Rekatolizace severních Čech. In *Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680 v severních Čechách*, 1980.

ČORNEJOVÁ, Ivana – KAŠE, Jiří a kol. *Velké dějiny země koruny české VIII. 1618 – 1683*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-947-5.

CVRČEK, J. *Antonín Brus z Mohlenice*. Praha, 1896.

GRUEBER, B. *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen III*. Wien 1877.

GRÜN, Anselm – REITZOVÁ, Petra. *Mariánské svátky: Ukazatelé cesty k životu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. ISBN 80-7195-035-1.

HALADA, Jan. *Lexikon české šlechty: Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti I*. Praha: Akropolis, 1994. ISBN 80-85770-11-3.

HALL, James. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha, 2008. ISBN 978-80-7185-902-4.

HEINZL, Jan. Centralizační a internační klášter Hejnice 1950-1955. In *Fontes Nissae*, VII/2006, s. 160 -189. ISBN 80-7372-146-5. ISSN 1213-5097.

HELBIG, Julius. *Beiträge zur Geschichte der Stadt und des Bezirkes Friedland i. B. Dritter Band*. Friedland, 1894.

HELBIG, Julius. *Geschichte der Kirche und Kloster Haindorf*. Friedland, 1894.

HLAVÁČEK, Petr. *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1212-5.

HOMOLKA, Jaromír. Einige Bemerkungen zur Entstehung des schönen Stils in Böhmen. In *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university F8*, 1964, s. 52 – 53.

HORÁKOVÁ, Libuše: Poddanské poměry na Liberecku v době velkého povstání poddaného lidu v roce 1680. In *Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680 v severních Čechách*, 1980, s. 43 – 61.

HORYNA, Mojmír. Tomáš Haffenecker a stavba poutního kostela v Hejnicích. In *Umění* 29, 1981, s. 437 – 447.

JANÁČEK, Josef. *Valdštejn a jeho doba*. Praha: Svoboda, 1978.

JIRÁSKO, Luděk: *Církevní řády a kongregace v zemích českých*. Praha, 1991. ISBN 80-85245-11-6.

JIŘIŠTĚ, Jan Nepomuk. Mariánská úcta na Českolipsku v 17. a 18. století. In *Bezděz*, 12, 2003, s. 101-117. ISBN 80-86319-06-7.

KARPAŠ, Roman. *Kniha o Liberci*. Liberec, 2004. ISBN 80-86761-13-4.

KOŘÁN, Ivo. Kult mariánských obrazů v předhusitských Čechách a v době Balbínově. In *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách*. Praha, 1992, s. 127 – 150.

KOŠNÁŘ, Julius. *Poutnická místa a památné svatyně v Čechách*. Praha, 1903.

KRACÍKOVÁ, Lucie – BELLING, Vojtěch. *Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku*. Praha: Unicornis, 2003. ISBN 80-86204-11-1.

KROPÁČEK, Jiří. *Severní Čechy – krajina, historie, umělecké památky*. Praha: Panorama, 1981.

KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku 2. díl*. Praha: Libri, 1997. ISBN 80-85983-14-1.

LURKER, Manfred. *Slovník biblických obrazů a symbolů*. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN 80-7021-254-3.

MAŠEK, Petr. *Modrá krev: minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*. Praha: Mladá fronta, 2003. ISBN 80-204-1049-X.

NEVRLÝ, Miloslav. *Kniha o Jizerských horách*. Liberec: Severočeské nakladatelství, 1981.

OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-510-0.

OTTOVÁ, Michaela – MUDRA, Aleš. Capella in honorem Mariae Formosae: K historii středověkého poutního místa v Hejnicích. In *Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium: Sborník k počtě Jiřího Kuthana*. České Budějovice: Tomáš Halama, 2005, s. 315 – 335. ISBN 80-903600-1-7.

PEER, Anasstas. *Maria – Haindorf: Entstehung und Geschichte des Wallfahrtsortes mit Gebetsangang*. Reichenberg, 1927.

- POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech. 1. A – J*. Praha: Academia, 1982.
- POJSL, Miloslav – LONDIN, Vladimír. *Dvanáct století naší architektury*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998. ISBN 80-7182-060-1.
- REMEŠOVÁ, Věra. *Ikonografie a atributy svatých*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1990.
- ROYT, Jan. *České nebe: Soupis nejznámějších mariánských poutních míst v Čechách a na Moravě, českých a moravských zemských patronů*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum H. Brod, 1991.
- ROYT, Jan. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18 století*. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-662-7.
- RYNEŠ, Václav. „Imagines Miraculosae“ doby pobělohorské. In *Český lid* 54, 1967, s. 182 – 193.
- SVOBODA, Milan. Rezidence pánů z Redernu na přelomu 16. a 17. století. In *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*. České Budějovice, 1999, s. 201–222. ISBN 80-7040-331-4.
- SVOBODA, Milan. Kryštof II. z Redernu a exil po roce 1620. In *Osobnosti z dějin regionu*. 2, 2005, s. 29-54. ISBN 80-7083-941-4.
- SVOBODA, Milan. Der Fall Haindorf – Katholiken versus Protestanten: Konfessionalisierung oder Disziplinierung? In *Grenzraum und Transfer. Perspektiven der Geschichtswissenschaft in Sachsen und Tschechien* (hrg. Miloš Řezník), Berlin: Duncker und Humboldt, 2007, s. 95 – 118.
- SVOBODA, Milan. *Gallasové, Clam – Gallasové a Hejnice: poutní místo a jeho patroni*. Frýdlant, 2007.
- SVOBODA, Milan. Pamětní zápisy z makovice věže chrámu Navštívení Panny Marie v Hejnicích (nálezová zpráva a edice textů). In *Sborník Severočeského muzea - Historia*, 15, 2008, s. 38-54. ISBN 978-80-903595-9-8.
- SVOBODA, Milan. Mariánské poutní místo Hejnice v historické paměti. In *Locus pietatis et vitae*, Praha, 2008, s. 255 – 280. ISBN 978-80-86197-39-5.
- VIKLÁT, Pavel – FILIPOVÁ, Dana. *Raspenava: město na Smědě*. Liberec: KNIHY 555, 2007. ISBN 80-86660-18-4.
- VOJTÍŠKOVÁ, Marie. *Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680 v severních Čechách*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství, 1980.
- WIRTH, Zdeněk. *Umělecké památky z Čech*. Praha, 1957.
- ŽUPANIČ, Jan – STELLNER, František – FIALA, Michal. *Encyklopedie knížecích rodů zemi Koruny české*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2001. ISBN 80-86493-00-8

10 Resumé

This work deals with the pilgrimage church of the Visitation of the Virgin Mary in Hejnice. It focuses on the historical, cultural and architectural development. Emphasis is placed on the baroque stage, which is to transform the church into a monastery and a pilgrimage to the general recovery in the country.

Pilgrimage place Hejnice is medieval in its origin. Legend tells the story of tradesman Siebmacher, who saw the Virgin Mary in the crown of linden and she helped him in his difficult life situation. This oral tradition, as well as most baroque topographic work places the emergence of the pilgrimage place in Hejnice by 1211th.

The chapter dealing with the cultural - historical development of northern Bohemia in the 17th and 18th century shows us, that this period was for the development of pilgrimage more or less favorable. At first, it is upbraided a crime for the pilgrimage place, namely lords from Redern, who belongs by their religion to the protestants. Through the surviving correspondence between catholics and Redern is documented a closed of the church, which probably lasted throughout their influence in northern Bohemia. With the new religious layout of the Czech lands and new lords of the domain Frýdlant, however the country returned the catholicism.

To Hejnice were invited to counts from Gallas members franciscans and church is changed through two building phases as the work of the top baroque. At the same time is peaking recatholisation process. The village Hejnice is part of Frýdlant area. This area has its own characteristics, which are given by the border and mountainous location, giving rise to binding to an adjacent area of Lusatia and Saxony. Recatholisation here for this reason ran challenging process than elsewhere in the country.

In chapters devote to marian devotion and the iconography is showed, that the religious faithful to Rome, care about various iconography signals, which were often applied to the interior. Aspects of recatolisation strong effort can be seen in many iconographic elements of the decoration of the church, itself in Hejnice. Relationship of image and the cult of the Virgin Mary in the region Frýdlantsko is supported by a number of historical monuments and is also counter - reformation set, evidenced by the iconographic types Ammabilis Mater and Immaculata.

Counter - reformation period, which agree with the pilgrimage, take turned the time of the enlightenment, two world wars and communism, which had a significant participation on decline of the church building. Nowadays, the church is the center of church events, is in

excellent condition and there was founded International Center for spiritual renewal in the building of a former monastery.

11 Seznam obrazů a příloh

PŘÍLOHA Č. 1: RODOKMENY, MAPA

Obrázek č. 1: Rodokmen rodu Redernů (frýdlantská větev). (ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 43.)

Obrázek č. 2: Mapa Frýdlantského vévodství, 1634 (JANÁČEK, J. *Valdštejn a jeho doba*, mezi s. 288 – 289.)

Obrázek č. 3: Rodokmen rodu Gallasů (frýdlantská větev). (ANDĚL, R. – KARPAŠ, R. a kol. *Frýdlantsko*, s. 55.)

PŘÍLOHA Č. 2: ARCHIVÁLIE

Obrázek č. 4: Dopis Antonína Bruse z Mohelnice (SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Historická sbírka: Rodinný archiv Clam – Gallas, sign. XVI/14, karton č. 196.)

Obrázek č. 5: Podpisy pražských úředníků. (TAMTÉŽ)

Obrázek č. 6: Soupis materiálu na stavbu ambitu. (BENNESCH, J. *Ortsgeschichte von Haindorf*, s. 113.)

PŘÍLOHA Č. 3: PŮDORYSY

Obrázek č. 7: Půdorys a příčný řez, kol. roku 1900 (HORYNA, M. *Tomáš Haffenecker*, s. 444.)

Obrázek č. 8: Půdorys, 2003 (KRACÍKOVÁ, L. – BELLING, V. *Středověká sakrální architektura*, s. 62.)

PŘÍLOHA Č. 4: KOSTEL NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE V HEJNICÍCH

(foto: Markéta Vedralová)

Obrázek č. 9: Pohled na kostel z Klášterní ulice

Obrázek č. 10: Pohled na budovu kláštera a kostel

Obrázek č. 11: Průčelí kostela

Obrázek č. 12: Pohled z boku na budovu bývalého kláštera

Obrázek č. 13: Vstupní portál

Obrázek č. 14: Pohled z hlavní lodi baziliky na interiér kostela

Obrázek č.15: Centrální kopule, fresky

Obrázek č.16: Valdštejnský polní oltář

Obrázek č.17: Kazatelna

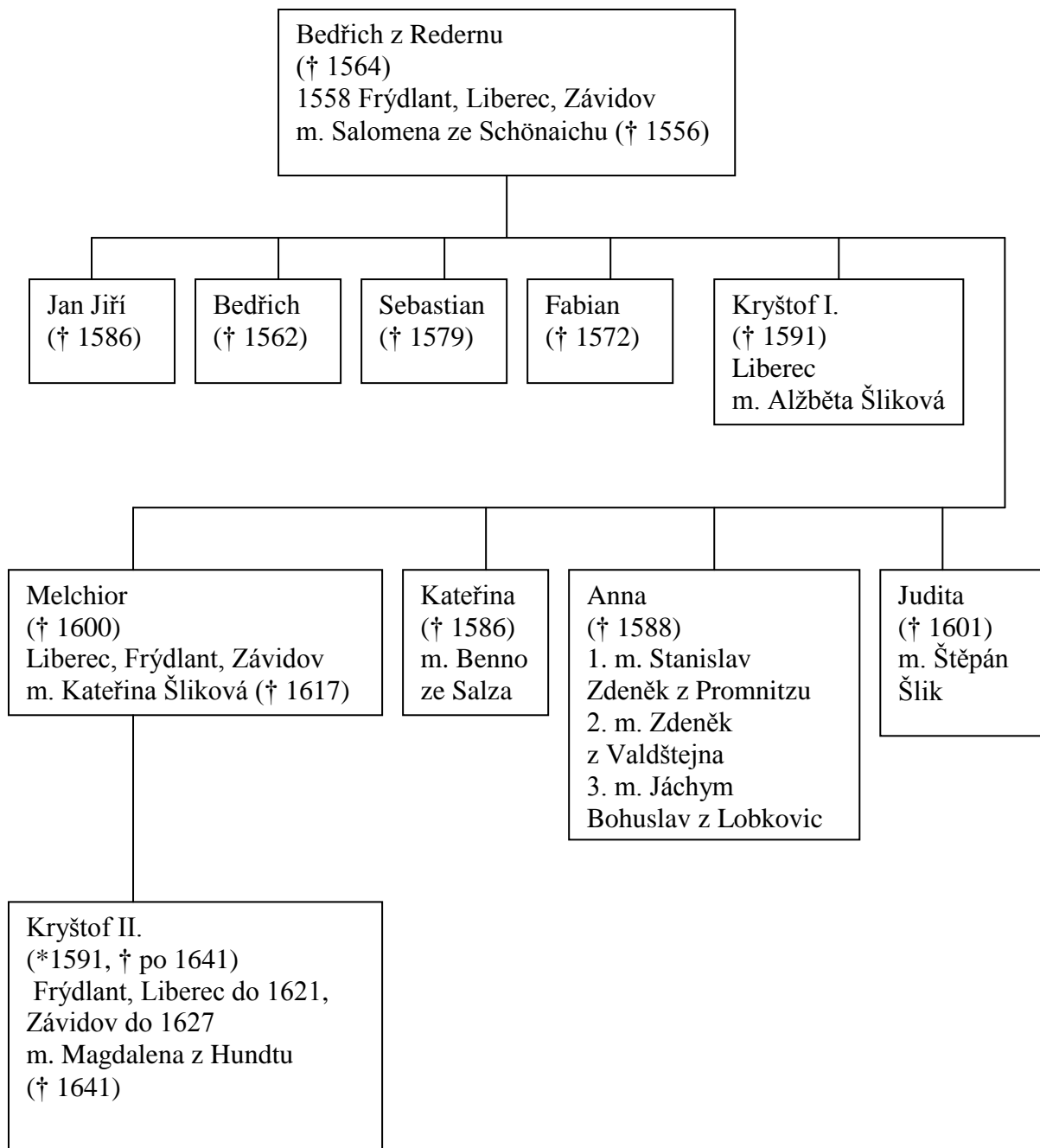
Obrázek č.18: Varhany

Obrázek č.19: Soška Panny Marie Hejnické, 2011

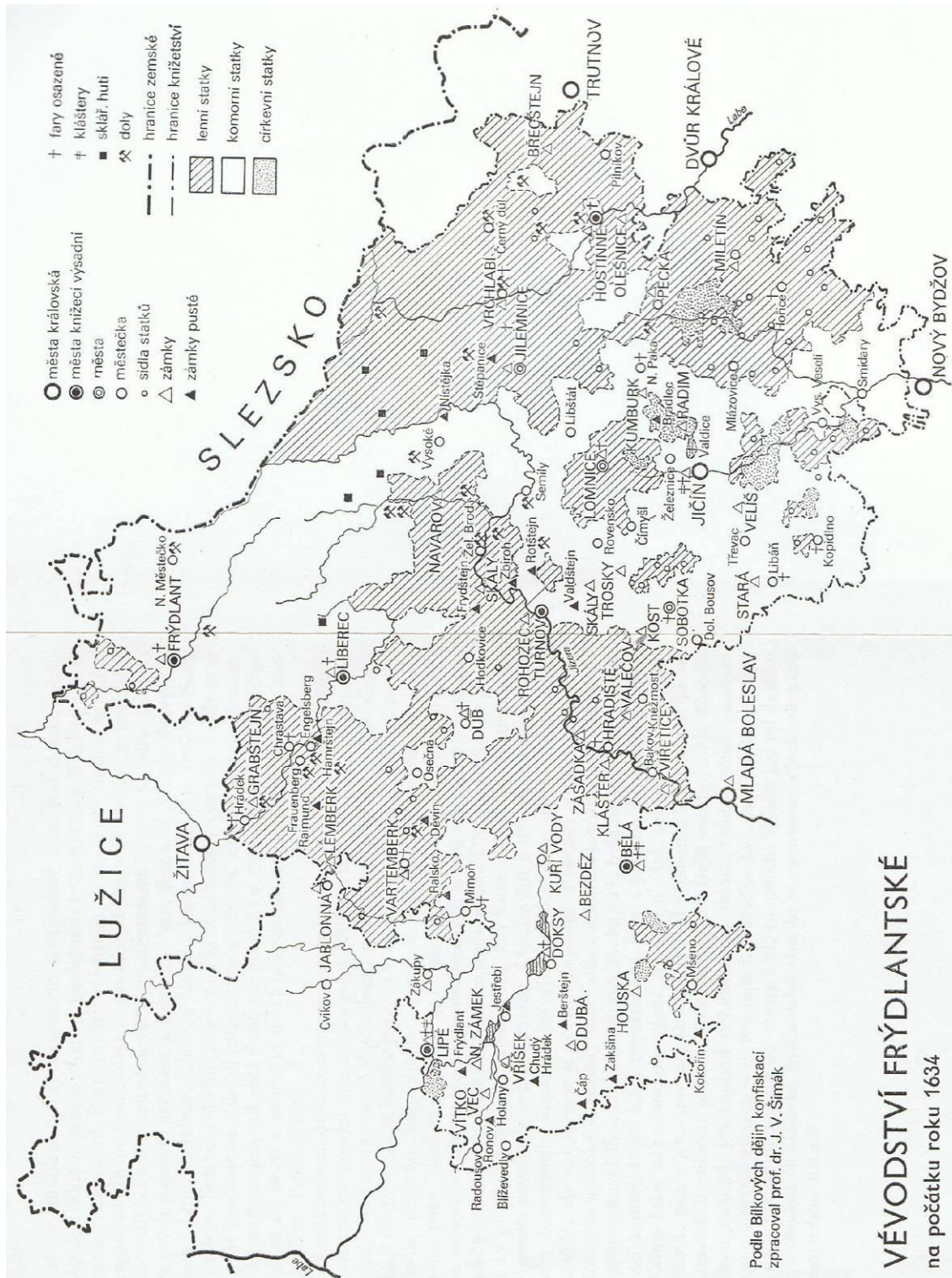
Obrázek č.20: Soška Panny Marie Hejnické, 1936 (SVOBODA, M. Mariánské poutní místo Hejnice, s. 270.)

Obrázek č.21: Devoncionále (TAMTÉŽ, s. 271.)

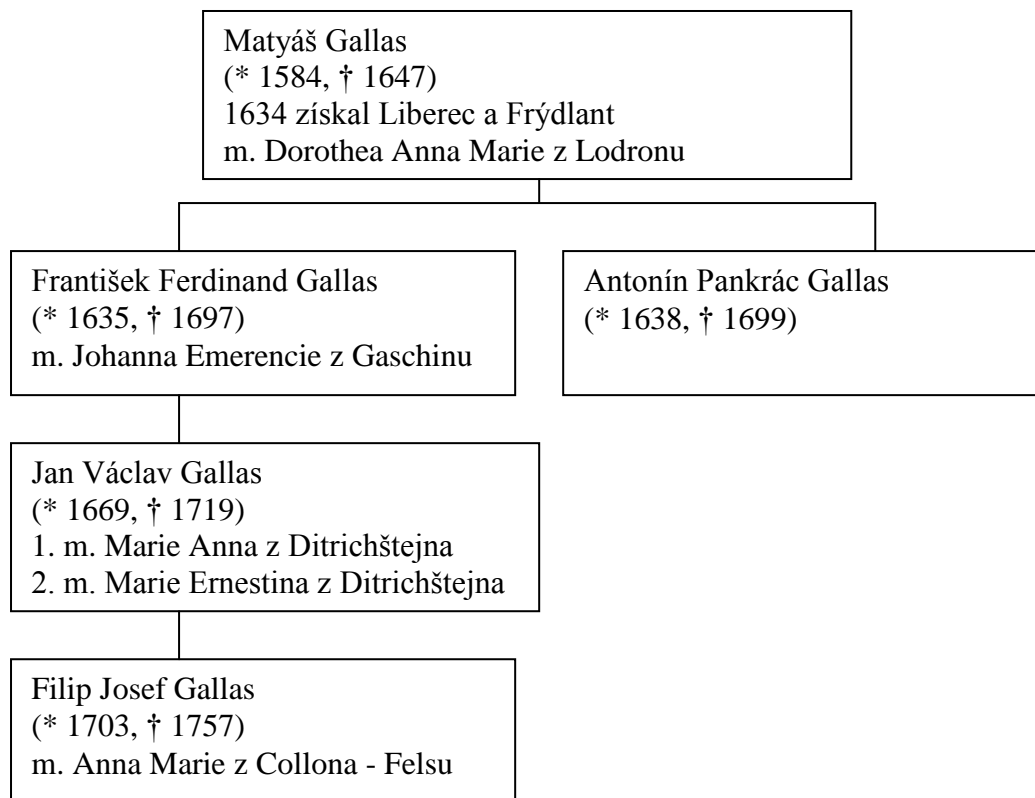
PŘÍLOHA Č. 1 – RODOKMENY, MAPA

Obr. č. 1 Rodokmen rodu Redernů (frýdlantská větev)

Obr. č. 2 Mapa Frýdlantského vévodství, 1634

Obr. č. 3 Rodokmen rodu Gallasů (frýdlantská větev)

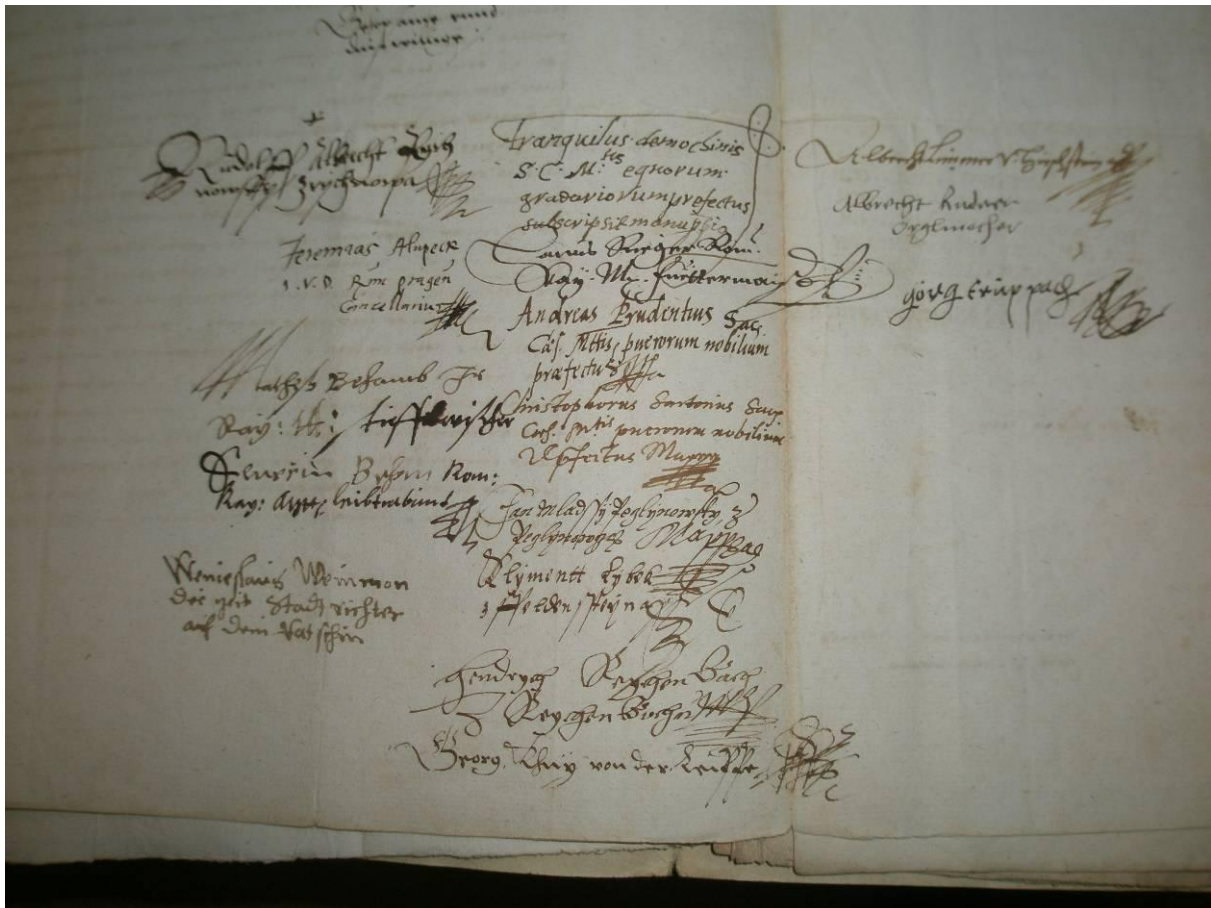
PŘÍLOHA Č. 2 - ARCHIVÁLIE

1874

Dürren die Dürren
 soll nicht bey den Dürren
 Dürren sein. Die Dürren soll
 an den Dürren an der Dürren

Edelbarne Besondere gütige Liebe Herren und Freunde,
 von dem Almosen, wünsch ich mir alle weisheit,
 und soll mir mit verhalten, das von daher an
 einem grunde, und daher bey der Herrschaft Friedlands
 jährlich mit Pfingsten zu unser lieben Frauen Sonntag
 an dem festes gemacht, ein große weisheit gehalten worden
 ist, und viel dinsten und dinsten dinsten daselbst anders
 tig zusammen kommen, und den heiligen Gottesdienst
 verrichten. Nun soll aber von gleicher Zeit her, diese
 dinsten gestört sein, und die Leute se sind dinsten dahin
 kommen, abgewiesen worden, Verhalten, und viel
 dinsten dinsten Leute, dinsten Bürger und Junge alle
 zu Frau, welche fingen, das sie mit wenig weisheit zu
 verrichten des Gottes dienst, dinsten dinsten dahin gezei-
 get, und dinsten, dinsten dinsten, dinsten zu sein,
 das sie von dinsten, daselbst, dinsten dinsten abwarten
 mäcker. Weil dann dies von ihnen aus einem
 dinsten dinsten dinsten dinsten, und sie ihr dinsten
 zu dinsten dinsten dinsten dinsten haben, dinsten
 wir aber mich dinsten, wenn sie daselbst zu kommen
 werden, so wolle verhalten, das sie in die dinsten
 gelassen, und in dinsten dinsten, nach dinsten dinsten

Obr. č. 4 Dopis od Antonína Bruse z Mohelnice (1. strana)

Obr. č. 5 Podpisy pražských úředníků, přimlouvajících se o znovuotevření poutního kostela v Hejnicích.

Gallas um die Kirche ein zirkelrundes Bogenwerk von Abraham Leitner, Bürger und Mauermeister herstellen zu lassen.

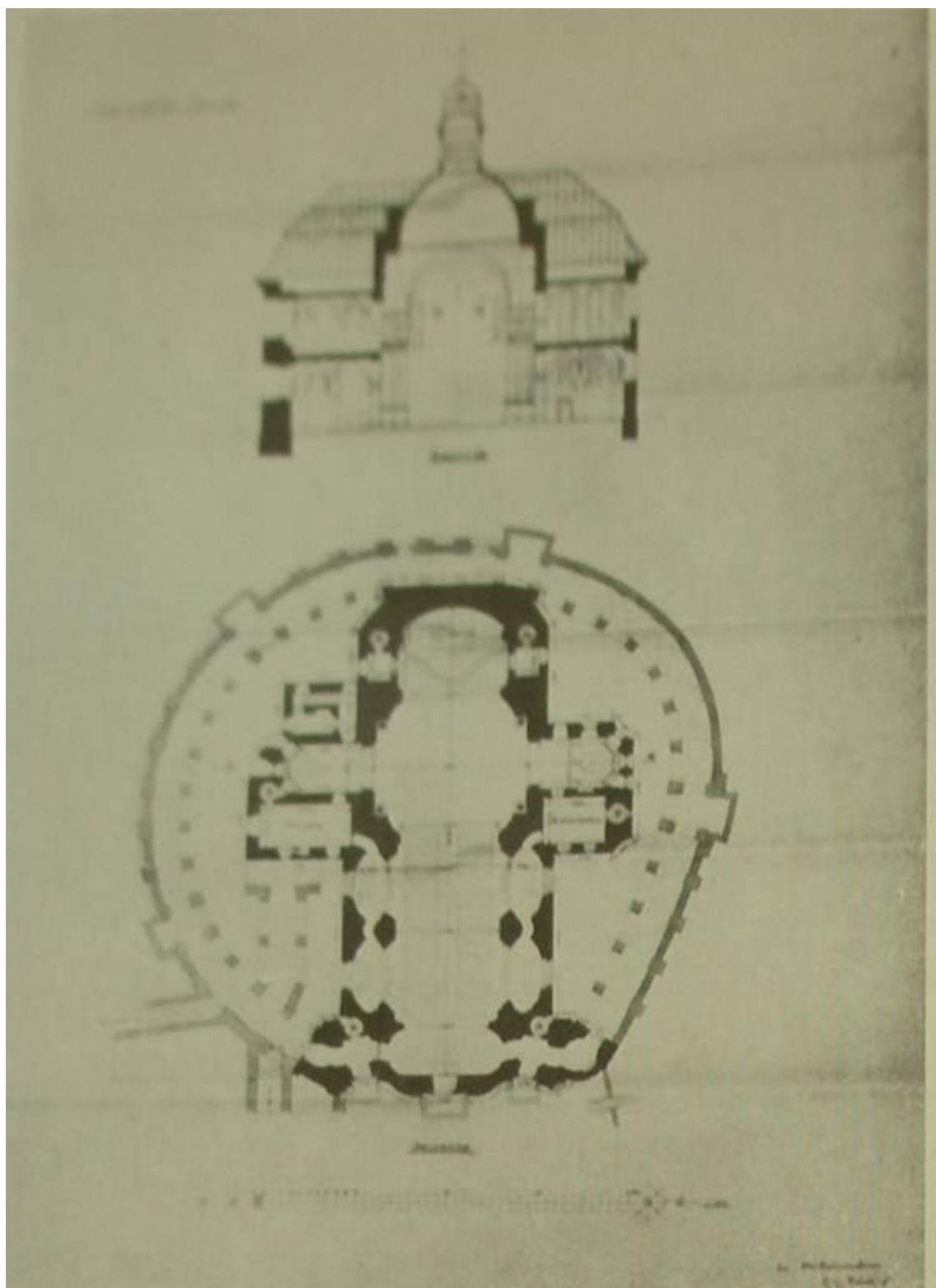
Es wurden dazu verwendet:

69 Stamm Rüstholz	17 fl 15 fr.
505 Faß Kalk á 54 fr.	378 fl. 45 fr.
9300 Ziegeln, das Tausend 6 fl.	55 fl. 48 fr.
3 1/2 Zentner Nägel	35 fr.
10 Schock 48 St. Bretternägeln	4 fl. 6 fr.
183 Schock 20 St. Schindelnägeln	9 fl. 9 fr.
238 1/2 Zentner Eisen	11 fl. 55 fr.
2 Schock Latten	2 fl. 15 fr.
63 Schock Schindeln á 7 fr.	7 fl. 21 fr.

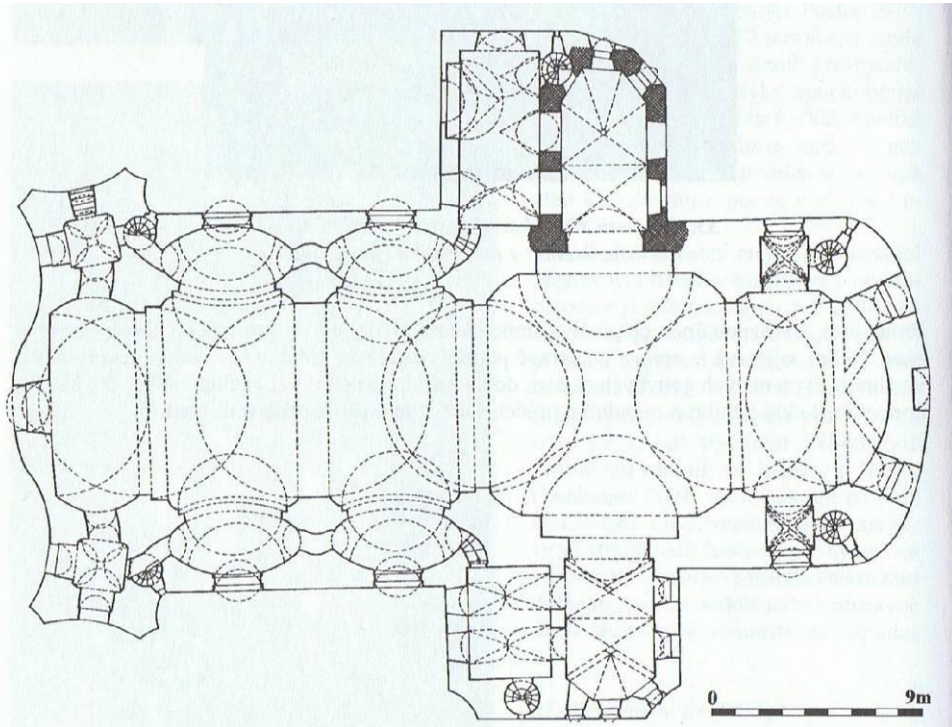
Die Klöster Liebenthal, Marienthal und andere Wohlthäter trugen zu den Baukosten bei.

Obr. č. 6 Materiál použitý na stavbu ambitu A. Leitnerem v roce 1679: 69 kamenů, 505 sudů vápna, 9 300 cihel, 3 1/2 centýře hřebíků, 10 kop 48 kusů hřebíků, určených do prkna, 183 kop 20 kusů hřebíků, určených do šindele, 238 1/2 centýře železa, 2 kopy latěk, 63 kop šindelů.

PŘÍLOHA Č. 3 - PŮDORYSY

Obr. č. 7 Zaměření kostela, půdorys a příčný řez, kol. roku 1900.

Obr. č. 8 Půdorys současné podoby kostela, 2003.

PŘÍLOHA Č. 4. – KOSTEL NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE

Obr. č. 9 Pohled z Klášterní ulice, kostel koresponduje s vrcholem Ořešník.

Obr. č. 10 Pohled na budovu kláštera a kostel.

Obr. č. 11 Průčelí kostela Navštívení Panny Marie v Hejnicích.

Obr. č. 12 Pohled z boku na budovu bývalého kláštera řádu františkánů. Dnes v těchto prostorách sídlí Mezinárodní centrum duchovní obnovy.

Obr. č. 13 Vstupní portál kostela.

Obr. č. 14 Pohled z hlavní lodi baziliky na interiér kostela.

Obr. č. 15 Centrální kopule – výjevy Nanebevzetí Panny Marie a Ukřižování Krista

Obr. č. 16 Valdštejnský polní oltář

Obr. č. 17 Kazatelna

Obr. č. 18 Varhany

Obr. č. 19 Soška Panny Marie Hejnické, umístěná na hlavním oltáři

Obr. č. 20 Soška Panny Marie Hejnické, 1936

Obr. č. 21 Panna Marie Hejnická – strážkyně pohraničí, po 1945, devonciále.